

INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI - FREIBURG (GERMANIA)

BULETINUL BIBLIOTECII ROMÂNE

Studii și documente
românești

Vol. XIII (XVII)

Serie nouă

1986

FREIBURG i. Br.
Germania

**BULETINUL
BIBLIOTECII ROMÂNE**

Studii și documente românești

—

RUMÄNISCHES FORSCHUNGSINSTITUT – RUMÄNISCHE BIBLIOTHEK
Freiburg e. V.
INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI – BIBLIOTECA ROMÂNĂ
Freiburg i. Br.
Director: Virgil Mihailescu
7800 Freiburg i. Br., Uhlandstraße 7

Toate drepturile rezervate

INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI - FREIBURG (GERMANIA)

**BULETINUL
BIBLIOTECII ROMÂNE**

Studii și documente
românești

Vol. XIII (XVII)

Serie nouă

1986

FREIBURG i. Br.
Germania

Studii și documente

românești

Vol.XIII(XVII)

Serie nouă

1986

C U P R I N S U L

- | | | |
|-----------------------------|--|----|
| Nicoară și Irène BELDICEANU | - Note asupra birului, câtorva dregătorii din Principate și robilor tătari | 1 |
| Vintilă H O R I A | - Opera literară a lui Mircea Eliade | 17 |
| Paul H. S T A H L | - Les crânes d'animaux dans les croyances et l'art populaire roumain | 23 |
| Dan CERNOVODEANU | - Heraldica în slujba științei istorice românești.. | 39 |
| George B Ă L T E A N | - Contribuția Șvabilor la dezvoltarea agriculturii din Banat | 53 |

Andrei PANDREA

- Les modèles de la parenté spirituelle au "Pays" de Loviștea (Roumanie) 67

Iancu-Ioan BIDIAN

- Evoluția politicii Statelor Unite față de România (Ianuarie 1949-Iunie 1950).. 89

TTTTTTTT

NOTE ASUPRA BIRULUI, CATORVA DREGĂTORIIDIN PRINCIPATE ȘI ROBILOR TĂTARI

de Nicoară și Irène BELDICEANU
(Paris)

Această cercetare va cuprinde trei secțiuni. Prima va discubului etimonul unui termen folosit în fiscalitatea muntenească, a doua se va opri asupra originii numelor câtorva dregătorii și titluri moldovenesti și muntenești, iar ultima va trata misterul robilor tătari din Moldova.

Amintim că Pecinego-Cumani au sălășluit pe teritoriul românesc dela sfârșitul veacului IX și că numai sosirea Mongolo-Tătarilor, în prima jumătate a secolului XIII a pus capăt dominației lor¹⁾. Este de reținut că la începutul veacului amintit a fost înființat un episcopat catolic pentru Cumani stătători în ținuturile dela răsărit și miază-zi de Carpați; înfine, să nu uităm scrisoarea papei Grigorie al IX-lea, care menționează pe Români și pe episcopii ortodoxi din părțile ținute de Cumani²⁾.

Indelungata prezență a neamurilor turcești apare tot atât de bine în toponimie cât și în onomastică³⁾. Cum vom arăta mai jos, câteva dregătorii păstrează deasemenea urmele unor influențe anterioare suzeranității otomane. Înainte de a merge mai departe, vrem să subliniem că studiul vocabularului de origină turcă în limba română este mai mult decât anevoios. Izvoarele sunt rare, limba cancelariilor domnești fiind, atât în Țara Românească cât și în Moldova, timp înde-

lungat slava. În plus limba română a suferit nu numai influența limbilor popoarelor turcești venite prin nordul Pontului Euxin, dar și aceea a Turciei otomane. Dorim să semnalăm o carte consacrată vocabularului împrumutat de limba noastră din turcă și care n'a atras atenția cuvenită, dacă exceptăm pe fostul nostru profesor C.C.Giurescu. Este vorba de volumul Dlui H.F.WENDT, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960. Autorul are meritul de a diferenția termenii de origine otomană de aceia provenind din pecinego-cumană sau tătară din Kipceak. Dl.WENDT nu sesizează legătura care există între împrumutul anumitor cuvinte pecinego-cumane și crearea a diverse structuri administrative în Principatele Românești. Trei publicații recente prezintă aceleași caracteristici⁴⁾. Această notă va completa documentarea Dlui. H.F.WENDT și va sublinia importanța influenței pecinego-cumane în crearea câtorva instituții românești.

Ținem să exprimăm viile noastre mulțumiri Dlui.prof. Em.TURDEANU pentru ajutorul adus în ancheta asupra termenului bir⁵⁾ și Dlui. prof.W.VODOFF a cărui informații luminează unele aspecte ale vocabulelor ataman și vătaman⁶⁾.

Atragem atenția că în paginile care urmează termenii "turc" și "turcesc" nu sunt folosiți exclusiv pentru turca otomană.

Această cercetare apare deasemenea în limba franceză într'un volum de omagiu închinat în Statele Unite ale Americii colegului nostru Halil INALCIK. Notele studiului prezent sunt identice trimeterilor care însoțesc versiunea franceză.

+

1.- BIRUL ȘI ORIGINEA LUI - Nu este în intenția noastră studierea naturii impozitului cunoscut sub numele de bir, vrem să-i discutăm numai origina și să subliniem implicațiile acestui împrumut pe planul instituțional. Istoricii nu definesc de altfel totdeauna cu limpezime sensul termenului⁷⁾. În Țara Românească, actele domnești prezintă birul drept o dajde percepută în bani pe bunurile contribuabilului. Mențiunea cea mai veche, care ne este cunoscută, se află în

hrisovul din 1417-1418 cu privire la privilegiile consimțite mănăstirii Cozia. Nu apare numai termenul bir, dar și derivatul lui birok (perceptorul birului)⁸⁾. Hrisovul înfățișează birul fiind o instituție fiscală bine înrădăcinată și nu drept o creație recentă. După 1417/18 bir și birok apar adesea sub pana diecilor cancelarii munteneste⁹⁾. Într'un document birul este impozitul care permite domniei să plătească haraciul datorit padișahului dela Țarigrad¹⁰⁾. Este de reținut că acest impozit este cunoscut în Moldova sub numele de dare¹¹⁾, vocabul derivat din verbul românesc "a da". Numai letopiseșul moldovenesc a lui Eftimie, redactat în slavă, amintește, o singură dată, termenul bir¹²⁾.

În ce privește originea cuvântului opiniile sunt diverse. Dl.Damian P.BOGDAN crede că este un împrumut făcut de către Români limbii ungurești¹³⁾, în vreme ce prof.C.C. GIURESCU optează pentru o origine slavă¹⁴⁾.

Este adevărat, limba rusă posedă termeni a căror rădăcină este vocabulul bir¹⁵⁾. Dicționarul paleoslav a lui MIKLOSICH îl cunoaște deasemenea¹⁶⁾, dar el nu apare în dicționarul de slavă veche cel mai recent¹⁷⁾. Bir este atestat și în bulgară, serbo-croată și slovenă¹⁸⁾. Cuvântul există în ungară, dar pentru filbologii care l-au studiat în acest context, nu este nici cea mai vagă îndoială că vocabulul derivă din turcă¹⁹⁾.

Când deschizi diversele dicționare turcești, afli rădăcina bér cu înțelesul de "a da". Există în cumână²⁰⁾, dar deasemenea în alte limbi turcești²¹⁾. Kaşgari, un dicționar turc din secolul XI, conține nu numai verbul bérmek, dar și termenul bérim²²⁾. Această formă poate fi chemată, urmând gramatica limbii turcești a lui J.DENY, nume de unitate de acțiune. Este construită cu ajutorul rădăcinii unui verb plus sufixul "im" și exprimă o acțiune împlinită dintr'o singură dată²³⁾. Bérim (vérim) poate fi tradus prin "ceea ce se dă într'o singură dată", "plată". Să reținem că verbul bérmek există în cumână și că Pecinego-Cumanii au ocupat teritoriul românesc vreme de mai mult de trei veacuri. În această perspectivă este logic de presupus că termenul a

fost împrumutat direct instituțiilor fiscale create de Pecinego-Cumani și că populația românească a fost obligată să verse pe bunurile ei o dare în bani în profitul cuceritorilor turci. De altfel un istoric român subliniază rolul jucat de Cumani în încheierea aristocrației noastre²⁴). Este neîndoios că mulți boieri poartă la sfârșitul veacului XIV și începutul celui următor nume de origine cumană. Ne limităm să amintim numele descălecătorului statului muntenesc, Basarabă. Să adăugăm la acest factor locul ținut de toponimia de aceeași origine, atât în Țara Românească cât și în Moldova²⁵). Trebuie reținut, în sfârșit, că dare, echivalentul birului cum am văzut mai sus²⁶), nu este decât o traducere, bir derivând din verbul bérmek/vérmek care înseamnă "a da". Derivatele lui au pătruns în administrația fiscală a regiunilor carpato-dunărene. În română, în afară de bir se întâlnesc birar,²⁷ birărie²⁸) și birnic²⁹). Termenul biruitor și verbul a birui cer un studiu aparte. Nu este exclus ca la origine verbul a birui să fi avut sensul de "a impune vărsarea birului". D-na Elisabetha ZACHARIADU (Montréal) a arătat că grecescul to virimion, care apare într'un act patriarhal din 1342, este, neîndoios, turcul vérim și că un act notarial genovez, redactat la Chios în 1398, dă chiar și explicația termenului. Indică, nici mai mult nici mai puțin, tributul anual impus de către Turcii din Anatolia populațiilor creștine³⁰). În otomană, un alt derivat al verbului vérmek, vocabulul vergi a înlocuit pe vérim. Vergi a fost împrumutat de arabă sub forma wirko³¹).

Această cercetare face să apară că bir și derivatele lui, se referă la un impozit vărsat de populația autohtonă românească cuceritorilor turanieni. Dat fiind conținutul instituțional al cuvântului bir, concluzia logică este că populația românească nord-dunăreană a fost obligată să verse un tribut șefilor pecinego-cumani. Infine, prezența termenului bir, conținutul lui instituțional se înscriu în fals împotriva teoriilor care vor să nege continuitatea românească în ținuturile carpato-dunărene.

+

2.- ORIGINEA CATORVA DREGĂTORII - Documentele moldovenești și muntenesti din veacurile XV și XVI amintesc câteva dregătorii sau titluri a căror etimoane sunt de origine turcească.

a.- Birar. - Birar, dregător care încasa birul, apare pentru prima dată într'un hrisov muntean din anul 1417/18 sub forma slavă birok.³²) La baza cuvântului este turcul bér studiat mai sus.

b.- Ilișar. - Termenul este întrebuințat pentru percepătorul dării cunoscute sub numele de iliș. Prima amintire a funcțiunii de ilișar o aflăm într'un act moldovenesc din 22 Mai 1443 (DRHM, I, p. 327). Impozitul iliș apare pentru prima oară în copia târzie a unui hrisov din 18 Iunie 1444 (DRHM, I, p. 351). Un act din 11 Martie 1444 arată că această dajdie era bine înrădăcinată în fiscalitatea moldovenească (DRHM, I, p. 377). După această dată ilișul și ilișarii sunt adesea menționați de documentele domniei moldovenești.³³)

Etimonul termenului iliș este turcescul üleş/uluş care are sensul de "parte", "porțiune". Cuvântul este atestat și în alte graiuri turcești.³⁴) Codex Cumanicus cunoaște de asemenea verbul üleşmek (a împărți³⁵). Pe bună dreptate C.C. GIURESCU observă că darea iliș, ridicată pe cereale, este o creație a cuceritorilor turanici reluată de domnii moldoveni.³⁶) Existența impozitului este atestată și în prima jumătate a veacului XVII (DRHM, XXI, index: dări și slujbe, iliș).

c.- Vătăman. - Un hrisov moldovenesc din 12 Iulie 1415 amintește pentru prima dată dregătoria de vătăman (DRHM, I, p. 60); următorul este din 25 Decembrie 1422 (DRHM, I, p. 77). După data indicată dregătoria de vătăman apare destul de des în actele domnitorilor Moldovei din sec. XV.³⁷) Se pare că termenul vătăman arată, în localitățile a căror venituri aparțineau boierilor, pe reprezentantul comunității sătești. După C.C. GIURESCU, sarcina lui consta în perceperea dijmelor datorate de țărani. Vătămanul se bucura de scutiri de dări în schimbul împlinirii obligațiilor slujbei lui.³⁸) Etimonul cuvântului este turcul ataman³⁹) compus din ata (tată, bunic,

strămoș) și sufixul man. Subliniem că este înregistrat de Codex Cumanicus.⁴⁰⁾

Sarcina de ataman este atestată în hanatul Horzii de Aur; precizăm că secunda pe basqaq în problemele de natură fiscală.⁴¹⁾

d.- Tarcan.- Vocabulul ne este cunoscut printr'un rezumat în limba germană al unui hrisov al domnului Alexandru al Moldovei din 27 August 1449 (DRHM, II, p. 9).⁴²⁾ Deși originalul n'a parvenit până la noi, este neîndoios pentru un turcolog, că nici traducătorul și nici editorul n'au înțeles textul. Tarhan este un titlu onorific și implică scutirea de impozite. Actul privește, fără îndoială, conferirea de către domn a dregătoriei de tarhan, ceea ce explică seria de scutiri pomenite în continuare. Titlul de tarhan, foarte răspândit în lumea mongolo-turcă,⁴³⁾ este cunoscut și în Persia safawidă.⁴⁴⁾

+

3.- ROBII TĂTARI DIN MOLDOVA.- Ridicăm o problemă care n'a reținut în trecut atenția cercetătorilor români. Actele moldovenești menționează nu numai existența de robi țigani dar și pe aceea de robi tătari.⁴⁵⁾ Douăzeci de hrisoave promulgate între 1402 și 1488 privesc pe sclavii tătari din Moldova. Documentul cel mai vechi este din 31 Octombrie 1402 (DRHM, T, p. 23) urmat de altul din 22 Septembrie 1411. Acest ultim act cunoaște cinci curți de robi tătari din satul Tamărtășăuți dăruite mănăstirii Sfântul Nicolae din Poiană (DRHM, I, p. 43, 44). Toponimul se compune din doi termeni de origine turcească: temür (fier) și taş (piatră).⁴⁶⁾ Deci numele așezării este de aceeași origină cu aceea a robilor. Aflăm un caz asemănător într'un act din 30 Noembrie 1436 dat de Ilie voevod. Acesta înșiră zece bordeie de robi tătari care trăiau în satul tătăresc Temișești (DRHM, I, p. 230). Vocabulul temiș, de origină turcească este răspândit pe teritoriul românesc.⁴⁷⁾

Studiul anthroponimelor acestor robi tătari arată că majoritatea aparțineau călindarului ortodox. Iată mai multe din numele aflate în diferite hrisoave:⁴⁸⁾ Alexa (DRHM, II, p. 153), Anania (DRHM, II, p. 153), Costea (DRHM, II, p. 346),

Cozma (DRHM, II, p. 153; III, p. 31), Dumitru (DRHM, II, p. 41, 197), Filimon (DRHM, I, p. 110), Filip (DRHM, I, p. 110, 230), Fimu (DRHM, II, p. 153), Giurgea (DRHM, II, p. 49), Giurgiu (DRHM, II, p. 99). Ion (DRHM, II, p. 49), Ivan (DRHM, I, p. 110), Ivașco (DRHM, I, p. 172), Lucaci (DRHM, I, p. 110), Matei (DRHM, I, p. 172), Muntea (DRHM, I, p. 323), Neacșul (DRHM, II, p. 153), Oana (DRHM, II, p. 187), Oancea (DRHM, II, p. 99, 153), Oanciul (DRHM, I, p. 230), Pantea (DRHM, II, p. 49, 99, 153), Pașca (DRHM, I, p. 367), Pasco (DRHM, II, p. 14), Petraș (DRHM, I, p. 230; II, p. 99), Petrica (DRHM, II, p. 14), Roman (DRHM, II, p. 153), Stan (DRHM, I, p. 230), Ștefan (DRHM, I, p. 230; II, p. 35, 153), Ștefănel (DRHM, I, p. 323).

Cercetarea arată că împrejurul a 9% din anthroponime sunt de origine mongolă sau turcă. După un act din 30 Noembrie 1431 șeful uneia din familiile din satul Temișești purta numele de Mamai (DRHM, I, p. 230). Numele este de origine mongolă.⁴⁹⁾ Același document cunoaște un rob numit Albaș și pe copiii lui. Acest anthroponim, de origine turcă, este compus din al (roșu) și din baş (cap), având sensul de "Cap roșu".⁵⁰⁾ Un hrisov din 28 Iulie 1428 amintește, printre robii mănăstirii Bistrița, pe un oarecare Boris (DRHM, I, p. 110). Anthroponimul provine din turcescul böri (lup).⁵¹⁾ În același document figurează un oarecare Ciabalai a cărui origină ne rămâne obscură, putând fi de esență cumană sau mongolă.⁵²⁾ Un singur nume este de origină arabă. Ne referim la robul tătar Casap și sălașul lui întărit mănăstirii dela Piatra lui Crăciun printr'un hrisov din 15 Septembrie 1462 (DRHM, II, p. 153). Subliniem că este vorba de un nume de meserie, devenit anthroponim. "Qaṣṣāb" înseamnă în arabă "măcelar".⁵³⁾ dar termenul a fost, neîndoios, împrumutat din turca cumană, cum se poate vedea din consultarea lui Codex Cumanicus.⁵⁴⁾

Un alt aspect merită reținut: robii tătari erau supuși "dreptului tătar" menționat într'un hrisov din 8 Februarie 1470 (DRHM, II, p. 239-240).⁵⁵⁾ Ștefan cel Mare (1457-1504) autorizează pe robul tătar Oană și pe copiii lui, care se refugiaseră în Țara Leșească, să se întoarcă în Moldova acordându-le în schimb libertatea. Din acest moment vor fi supuși legii românești și vor fi scutiți de obligațiile

care decurgeau din dreptul robilor și al Tătarilor. Mulțumită actului emis de Ștefan cel Mare aflăm că robii tătari din Moldova aveau un statut particular, dar din păcate ignorăm dispozițiile dreptului tătărăsc. Este de reținut că spre deosebire de Tătarii Horzii de Aur, care deveniseră musulmani⁵⁶, robii tătari din Moldova erau creștini. Anthroponimele lor o dovedesc.

O problemă o constituie origina comunității tătărăști din Moldova. Este adevărat că numele Mamai este de origină mongolă, dar trebuie știut că termenul "tătar" nu privește numai semințiile care au invadat Europa de Sud-Est în cursul veacului XIII. Statutul recunoscut, de către craiul leșesc Sigismund I comunității armenesti din Lemberg, este redactat, după cum specifică actul emis cu această ocazie, în limba tătărăscă. Cunoscutul turcolog francez J.DENY sublinează că această limbă este identică cu aceea în care este redactat Codex Cumanicus.⁵⁷ De altfel acest dicționar menționează el însuși limba tătară.⁵⁸ La lumina acestor informații, credem că nu este exclus, ca robii tătari din actele moldovenești să nu fie altceva decât resturile unor populații cumane așezate în ținuturile noastre înainte de năvălirile mongole din veacul XIII. Nu trebuie uitat că organizația socială cumană cunoștea sclavia.⁵⁹

Rezumăm: în perspectiva celor expuse mai sus este probabil că dreptul tătărăsc, aplicat unor robi de aceeași origină, este cuman, iar robii ei însuși rămășițe a unor seminții cumane.

+

4.- CONCLUZII.— Deși elementul turcesc, în special acel otoman, a făcut obiectul a mai multor cercetări de natură filologică, acestea nu depășesc, în mod practic, cadrul lingvistic. Cu aceste câteva exemple, din cercetarea prezentă, vrem să arătăm că împrumuturile din graiuri turcești neotomane pot interesa istoricul și arunca lumini nebănuite asupra unor epoci care, la o primă vedere, par pierdute în bezna trecutului din cauza lipsei unor mărturii scrise. Termeni, privind diverse soiuri de instituții, smulși hrisoavelor

munten și moldovene, se află în cumană sau în alte graiuri turcești mult anterioare veacului XIII. Toți au, mai mult sau mai puțin, un raport cu structuri de natură fiscală.

Existența în administrația domniilor moldovene și muntene a mai multor cuvinte de origină turcească neotomană pentru diverse dăjdii, arată după noi, împrumutul lor unei administrații anterioare durării celor două țări românești. În alți termeni: voievozii celor două principate au continuat să perceapă o serie de impozite create, înainte de descălecări, de către cuceritori turanici.

Vocabulul bir este o pildă deosebit de elocventă; derivat din verbul turc bérmek/vérmek a prins rădăcini nu numai la noi, dar și la alte popoare care au trebuit să verse impozite la diverse neamuri turcești într'un moment al istoriei lor. Amintim că aceste derivate nu se află numai în limba română. În limbile slave, în maghiară, dar de asemenea în greaca bizantină și chiar în arabă verbul citat a lăsat urme neîndoelnice.

Istoriografia românească a căutat de peste un veac probe împotriva istoriografilor unguri care neagă continuitatea la Nord de Dunăre. Această cercetare aruncă o nouă lumină, aduce un nou argument. Cuvântul bir este desigur intrat în română după sfârșitul secolului IX, când Pecinegii, de același neam cu seminția cumană, își impun dominația și ipso facto o administrație fiscală. Cumanii, de aceeași limbă cu Pecinegii, n'au putut decât să păstreze structurile fiscale împlântate de primii. Este foarte probabil că robii tătari supuși unui drept particular sunt o moștenire a dominației pecinego-cumane. Concluzia unei astfel de cercetări nu este numai de natură pur științifică. Este limpede că orientalistica constituie un instrument esențial întru luminarea unor pagini importante ale trecutului românesc.

+
+ +

SIGLES ET ABBREVIATIONS

- DOERFER G.DOERFER, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, t.I, Wiesbaden, 1963; t.II, Wiesbaden, 1965; t.III, Wiesbaden, 1967; t.IV, Wiesbaden, 1975.
- DRHM I C.CIHOARU, I.CAPROȘU, L.ȘIMANSCHI, Documenta Romaniae Historica. A.Moldova, t.I (1384-1448), Bucarest, 1975.
- DRHM II L.ȘIMANSCHI, G.IGNAT, D.AGACHE, Documenta Romaniae Historica. A.Moldova, t.II (1449-1486), Bucarest, 1976.
- DRHM III C.CIHOARU, I.CAPROȘU, V.CIOCAN, Documenta Romaniae Historica. A.Moldova, t.III (1487-1504), Bucarest, 1980.
- DRHM XXI C.CIHOARU, I.CAPROȘU, L.ȘIMANSCHI, Documenta Romaniae Historica. A.Moldova, t.XXI (1632-1633), Bucarest, 1971.
- GRØNBECH K.GRØNBECH, Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex cumanicus, Copenhagen, 1942.
- MORAVCSIK G.MORAVCSIK, Byzantinoturcica², t.II, Berlin, 1958.
- RÁSONYI, Contributions L.RÁSONYI, Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas, dans Archivum Europae Centro-Orientalis, t.I/1-4, Budapest, 1935, p.221-253.
- RÁSONYI, Kuman L.RÁSONYI, Kuman özel adlarî (Les anthroponymes coumans), dans Türk kültürü araştırmaları, t.III-IV, Ankara, 1966-1969, p.71-144.
- RÁSONYI, Valacho-Turcica L.RÁSONYI, Valacho-Turcica, dans Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin, Berlin-Leipzig, 1927, p.1-29.

1) C.C.GIURESCU, Istoria Românilor³, t.I, Bucarest, 1938, p.298-301; C.C.GIURESCU, D.C.GIURESCU, Istoria Românilor, t.I, Bucarest, 1974, p.198-205 (cf. bibliographie p.205); P.DIACONU, Les Pétchénegues au Bas-Danube, Bucarest, 1970, 158 p.; Idem, Les Coumans au Bas-Danube aux XIe siècle et XIIe siècle Bucarest, 1978, 158 p.; V.SPINEI, Relations of the local population of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the 10th-13th centuries, dans Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, éd.M.CONSTANTINESCU, St.PASCU, P.DIACONU, Bucarest, 1975, p.265-276. Le sujet fut développé récemment dans un livre: V.SPINEI, Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII: Români și Turanici, Jassy, 1985, 238 p. Pour un court mais utile aperçu des invasions turaniennes cf.O.PRITSAK, The Polovcians and Rus, dans Archivum Eurasiae Medii Evi, t.II, Wiesbaden, 1982, p.321-380.

2) C.C.GIURESCU, D.C.GIURESCU, op.cit., t.I, p.214; Șt.PASCU, C.CIHOARU, K.G.GÜNDISCH, D.MIOC, Viorica PERIVAN, Documenta Romaniae Historica, D.Relațiile între Țările Române, t.I (1222-1456), Bucarest, 1977, p.20-21. Sur les Coumans chrétiens: Gh.I.MOISESCU, Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV, Bucarest, 1942, XXIV + 150 p.

3) C.C.GIURESCU, D.C.GIURESCU, op.cit., t.I, p.198-201; P.P.PANAITEȘCU, Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială. Bucarest, 1947, p.60-62; P.DIACONU, Les Coumans au Bas-Danube, Bucarest, 1978, p.26-34; G.WEIGAND, Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien, dans Jahresbericht, XXVI-XXIX, Leipzig, 1921, p.68-85; N.IORGA, Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarab, dans Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice, seria 3, t.VIII, Bucarest, 1927-28, p.98-103; Idem, Relevații toponimice pentru istoria neștiută a Românilor, I. Teleormanul, dans Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice, seria 3, t.XXIII, Bucarest, 1941, p.333-350; I.CONEA, I.DONAT, Contributions à l'étude de la toponymie pétchénegue-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube, dans Contributions

onomastiques, Bucarest, 1958, p. 139-169; I. DONAT, The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth-thirteenth centuries, dans Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, Bucarest, 1975, p. 291-294. Le problème de l'influence coumano-tatare sur les Roumains est étudié également par un sociologue: H. H. STAHL, Studii de sociologie istorică, Bucarest, 1972, p. 56-62.

4) P. DIACONU, Les Pétchénegues au Bas-Danube, Bucarest, 1970; Idem, Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècle, Bucarest, 1978; I. DONAT, The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth-thirteenth centuries, dans Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, Bucarest, 1975, p. 291-294.

5) Monsieur Turdeanu nous a adressé au mois de février 1985 une lettre comprenant de nombreuses informations sur le terme bir et ses dérivés en roumain.

6) Sur le vocable vătămă en russe voir infra note 40.

7) Cf. D. MIOC, Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească până în 1632, dans Studii și materiale de istorie medie, t. II, Bucarest, 1957, p. 46-116; C. C. GIURESCU, op.cit., t. II/2, Bucarest, 1940, p. 563-564; Vl. HANGA, Istoria dreptului românesc, t. I, Bucarest, 1980, p. 330-331.

8) P. P. PANAITESCU, D. MIOC, Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, t. I (1226-1500), Bucarest, 1966, p. 82-84.

9) Op.cit., t. I, index: bir, birari.

10) D. P. BOGDAN, Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române, Bucarest, 1946, p. 30.

11) Vl. HANGA, op.cit., p. 331.

12) P. P. PANAITESCU, Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI, Bucarest, 1959, p. 111, ligne 33. Cette source, rédigée en vieux slave, cite le bir en rapport avec le règne du prince de Moldavie Iliș Rareș (1546-1551).

13) D. P. BOGDAN, op.cit., p. 36.

14) C. C. GIURESCU, op.cit., t. II/2, p. 563; cf. Fr. von MIKLOSICH, Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum², Darmstadt, 1963, p. 22.

15) M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch, t. I, Heidelberg, 1950, p. 86-87.

16) Fr. von MIKLOSICH, op.cit., p. 22.

17) Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae paleoslovenicae, fasc. 3, Prague, 1959. L'absence du mot bir dans ce dictionnaire peut être expliquée par le fait que le vocable ne figure pas dans des textes antérieurs au XIIe siècle.

18) M. VASMER, op.cit., t. I, p. 86-87; GEROV, Rečnik na Bălgarski jezik, t. I, Plovdiv, 1895, p. 41; Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, t. I, Zagreb, 1880-1882, p. 320-321.

19) DOERFER, t. IV, p. 43, n° 1763.

20) GRØNBECH, p. 55; J. DENY, L'arméno-coman et les "Ephémérides" de Kameniec (1604-1613), Wiesbaden, 1957, p. 46; H. F. WENDT, Die türkischen Elemente im Rumänischen, Berlin, 1960, p. 68-70.

21) G. CLAUSON, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972, p. 354-355; cf. aussi J. DENY, op.cit., p. 46.

22) M. KASGARİ, Divanu lûgat-i türk dizini (Index du dictionnaire turc), Publication de la société turque de linguistique, n° 368, Ankara, 1972, p. 19.

23) J. DENY, Grammaire de la langue turque, Paris, 1921, p. 550.

24) P. P. PANAITESCU, Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială, Bucarest, 1947, p. 60-62; cf. P. DIACONU, Les Coumans au Bas-Danube aux XIe siècle et XIIe siècle, Bucarest, 1978, p. 26-34.

25) Cf. supra n. 3 et RASONYI, Valaco-Turcica, p. 1-29; RASONYI, Contributions; RASONYI, Kuman, p. 71-144 (pour Basarab p. 88).

26) Cf. supra n. 11.

27) D. P. BOGDAN, op.cit., p. 30; Gh. BOLOGAN, Dictionarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600), Bucarest, 1981, s. v.

28) D. P. BOGDAN, op.cit., p. 30.

29) D. P. BOGDAN, op.cit., p. 31; Gh. BOLOGAN, op.cit.

30) Elizabeth A. ZACHARIADOU, Note sur l'article de Matoula Couroupou, dans Geographica Byzantina, coll. Byzantina Sorbonensis -3, Paris, 1981, p. 79, n. 2-5; cf. aussi Tanıklariyle Tarama Sözlüğü (Dictionnaire des termes puisés dans divers monuments littéraires turcs), t. VI, Ankara, 1972, p. 4172; W. RADLOFF, Versuch eines Wörterbuches der Türkdialekte, t. IV, St. Petersburg, 1911, col. 1970.

31) DOERFER, t. IV, p. 42-43 n° 1763.

32) Cf. supra n. 8.

33) DRHM I, index, p. 514 s.v.; II, index, p. 537, s.v.

34) GRØNBECH, p. 269; cf. H. F. WENDT, op.cit., p. 129; DOERFER, t. II, p. 120-21, n° 546; M. KAŞGARI, op.cit., p. 368; G. CLAUSON, op.cit., p. 153.

35) GRØNBECH, p. 269.

36) C. C. GIURESCU, Istoria Românilor³, t. I/2, Bucarest, 1940, p. 559.

37) DRHM II, index, p. 543 s.v.; DRHM III, index, p. 654 s.v. cf. H. F. WENDT, op.cit., p. 67.

38) C. C. GIURESCU, op.cit., t. II/2, p. 463; V. HANGA, op.cit., p. 317 et n. 52.

39) M. VASMER, op.cit., t. I, p. 31, 173; MORAVCSIK, t. II, p. 215.

40) DOERFER, t. I, p. 5-7; P. PELLISOT, Notes sur l'histoire de la Horde d'Or, Paris, 1949, p. 197; W. RADLOFF, op.cit., t. I, 1893, col. 444-451; G. CLAUSON, op.cit., p. 40; GRØNBECH, p. 44. Pour l'augmentatif man cf. J. DENY, Grammaire de la langue turque, Paris, 1921, p. 326-327. D'après la lettre de M. W. Vodofoff, la forme vätaman, courante également en russe, peut s'expliquer de deux façons: apparition d'un [v] épenthétique ou influence du terme vataga. Le [v] épenthétique est attesté dans le domaine slave oriental devant [o] initial: vx. r. vosemi, vx. sl. osmi; votčina, otčina (patrimoine). En russe parlé on note encore des flottements du type (v) ostryj (pointu), (v) ovca (brebis), ou la forme populaire du pronom de la troisième personne, von, vona (russe litt.: on, ona), etc., voir aussi en ukr. littéraire vin, vona: cf. A. I. SOBOLEVSKIJ, Lekcii po istorii russkogo jazyka³, Moscou, 1907, p. 142. L'initiale de ataman est un [a] mais le terme

a pu être emprunté après l'apparition du akanie, de sorte que ataman a pu être prononcé dès le début [ataman]. De plus, l'influence de vataga est probable; voir chez A. I. SOBOLEVSKIJ, op.cit., p. 144 et suiv., de nombreux exemples où des noms propres ou des termes étrangers ont subi, du fait d'une "étymologie populaire" l'influence de radicaux russes. C'est toujours le rapprochement avec vataga qui explique que vätaman ait pris, dans les chartes russes, depuis le début du XIV^e siècle et surtout au XV^e siècle, le sens de chef d'une équipe de pêcheurs, puisque vataga désignait le plus souvent cette réalité sociale; cf. G. E. KOČIN, Materialy dlja terminologičeskogo slovarja Drevnej Rusi, Moscou - Leningrad, 1937, p. 41, et glossaire d'éditions récentes de chartes, décrits par W. VODOFF, La lexicographie du vieux russe, dans Cahiers du monde russe et soviétique, t. XI, Paris, 1970, p. 478. Ajoutons que le terme vataga dérive du turc otaq: cf. DOERFER t. II, p. 68 n° 489.

41) B. SPULER, Die Goldene Horde, die Mongölen in Russland (1223-1502)², Wiesbaden, 1965, p. 338; P. PELLISOT, op.cit., p. 72-73, n. l.

42) Cf. H. H. STAHL, Studii de sociologie istorică, Bucarest, 1972, p. 63, 136.

43) DOERFER, t. II, p. 460-471 n. 879; cf. MORAVCSIK, p. 299-300; A. DONUK, Eski Türk Devlet Teşkilatında "Tarhan" unvanı ve tarihi gelişmesi (Le titre de tarhan dans l'administration des anciens Etats turcs et son évolution), dans Tarih Dergisi, n° 34 (1983-1984), Istanbul, 1984, p. 81-90. La langue russe connaît également le terme tarchan mais pour désigner l'immunité fiscale et non pas l'immunisme; la tarchana ja gramota était la charte accordant ce privilège. Toutefois, comme l'a fait remarquer récemment S. M. KAŞTANOV, Iz opyta aktovoj archeografii, dans Archeografičeskij ežegodnik za 1982 g. (1983), p. 54-55, ce terme, emprunté aux Tatars de Kazan, et son dérivé, abondamment utilisés dans l'historiographie, ne sont attestés dans les sources qu'à partir du second quart du XVI^e siècle; leur introduction dans la langue administrative russe de l'Epoque moderne s'expli-

querait par un changement dans le contenu des privilèges fiscaux accordés par le grand-prince de Moscou depuis les dernières années du XV^e siècle.

44) B.G.FRAGNER, Repertorium persischer Herrscherurkunden, Freiburg im Breisgau, 1980, p.52.

45) DRHM I, p.23, 43, 44, 89, 110, 146, 172, 230, 323, 367; DRHM II, p.14, 35, 41, 49, 58, 99, 153, 187, 197, 346; DRHM III, p.31, 72.

46) MORAVCSIK, p.299-300; RASONYI, Contributions, p.235; RASONYI, Valacho-Turcica, p.25-26.

47) RASONYI, Contributions, p.235, n.94; RASONYI, Kuman, p.129-30.

48) Il y a un certain nombre d'anthroponymes qui font des difficultés quant à leur origine et les dictionnaires roumains d'onomastique ne sont pas toujours d'un grand secours: N.A.CONSTANTINESCU, Dictionarul onomastic românesc, Bucurest, 1963, LXXVII + 469 p.; I.IORDAN, Dictionar al numelor de familie românești, Bucurest, 1983, 502 p.; I.PĂTRUȚ, Onomastica românească, Bucurest, 1980, 200 p.

49) MORAVCSIK, p.180; Č.SODNOM, Mongol hunij neriijn tuhaj, dans Studia Mongolica Instituti Linguae et Litterarum Academiae Republicae Populi Mongoli, Ulanbaatar, 1964, fasc.15, p.

88. Nous remercions vivement Mme Roberte Hamayon de nous avoir signalé cette étude.

50) DOERFER, II, p.94, n°517; p.205-253, n°704; GRØNBECH, p.33, 52.

51) MORAVCSIK, p.96 (sous la forme Boγori).

52) Rásonyi dérive le nom de čaba (cadeau) et du suffixe lay suivi toutefois d'un point d'interrogation: RASONYI, Kuman, p.98. Signalons que de nombreux noms mongols finissent en ay: Č.SODNOM, op.cit., liste des noms.

53) Th.ZENKER, Dictionnaire turco-arabe-persan², Hildesheim-New York, 1975, p.702.

54) GRØNBECH, p.195.

55) Cf. Vl.HANGA, Istoria dreptului românesc, t.I, Bucurest, 1980, p.178.

56) B.SPULER, op.cit., p.214 sq.

57) J.DENY, L'arméno-coman et les "éphémérides" de Kameniec (1604-1613), Wiesbaden, 1957, p.9, 15, 22, 73.

58) GRØNBECH, p.151, 237.

59) O.PRITSACK, The Polovcians and Rus, dans Archivum Eurasiae Medii Evi, t.II, Wiesbaden, 1982, p.368.

OPERA LITERARĂ A LUI MIRCEA ELIADE

de Vintilă HORIA

Desigur, este mult de spus despre activitatea de scriitor, de autor de romane și nuvele, a unui scriitor care a meditat în special asupra istoriei religiei și, până la un punct, cele două activități își află corespondențe complementare într'un fel de permanentă întrepătrundere, în același fel în care Lucian Blaga putea fi, în același timp, un poet, un filosof și un dramaturg. Comunicarea de azi nu va fi decât o apropiere nesistematică, o închizițiune abia schițată, dedicată a pune în relief proza lui Mircea Eliade scrisă în Țară, înainte de exil, păstrând pentru altă ocazie un comentariu al activității de peste hotare, în special consacrată operei celei mai hotărâtoare a romancierului, "Forêt interdite", pe care am avut privilegiul să o cunosc înainte chiar de a fi publicată.

Există dintru început o posibilitate de a pătrunde în romanele din Țară ale lui Eliade prin două porți deosebite: "Maitreyi", pe de o parte, și "Huliganii" pe de alta; o literatură care se produce ca o consecință directă a călătoriei lui Eliade în India și, o alta, drept urmare imediată a oglindirii unor situații tipic românești, într'un timp dramatic, acei puțini ani care au precedat al doilea Război Mondial. Comentariul meu nu pretinde altceva decât să se

apropie de aceste două feluri de a fi ale unui scriitor care, încă de pe atunci, dădea socoteală de intenția de a combina într-o recunoaștere literară românească feluri de a scrie și de a gândi occidentale și orientale. Sinteza pe care o profetiza Raymond Abellio în romanele și eseurile lui, între orientală, mai ales cea indiană, și știința occidentală, în special matematica și fizica, sugerează o primă întâlnire, plină de consecințe și sugestii, cu opera primă a unui scriitor care, mulți ani mai târziu, avea să fie una din personalitățile europene dotate cu cele mai autentice posibilități de a ne îndruma către această sinteză.

Cred că G.Călinescu avea dreptate când situa pe Eliade printre prozatorii influențați de spiritul moral care anima cărțile lui André Gide. Dimensiunea etică, gidismul protestant, dădea unor compoziții, greu de numit romane, cum erau "Les caves du Vatican" sau "Symphonie pastorale", un aspect de meditație asupra unor personaje care abia se mișcau printre evenimente și erau, mai degrabă, prilejuri de a le comenta mentalitatea și atitudinile (ca și "Les faux monnayeurs"), în același fel în care romanul lui Bernanos nu devine accesibil decât atunci când îl situăm într-o contextură religioasă. De la Proust încoace romanul francez, urmând de fapt o veche tradiție, devine un comentariu, psihologic sau moral, și se îndepărtează de epica realistă, pe care o ilustraseră cu atâta putere de creație Balzac, Stendhal sau Flaubert. Gide poate fi considerat astfel drept unul dintre distrugătorii romanului ca atare, literatura lui fiind mai degrabă un vârtej în jurul autorului, o permanentă autobiografie laic-hermeneutică, descinsă de sigur din "Confesiunile" Sfântului Augustin și din Rousseau, însă dramatizate și sterilizate din punct de vedere epic, cu atâta artă și cu atâta subtilitate încât le putem ușor așeza printre cauzele majore ale crizei și chiar ale morții romanului în Franța și, prin ricoșeu, în Europa.

Exista deci, în acel prim Mircea Eliade, tendința de a imita pe André Gide, în această fragmentare a epicului, care era o rupere a tradiției romanului în sine, și dăm de ea în

special în "Isabel și apele diavolului", dar și în "Maitreyi" și chiar și în "Huliganii" sau în "Domnișoara Cristina", cărți care, până la un punct, se salvează de acea influență la modă, însă dau dreptate lui Călinescu în acest sens de fugă din povestire și din cronică; la care se adaugă și cealaltă tendință, datorită influenței pe care a avut-o, în mod conștient sau inconștient asupra unor scriitori culti de la noi, cum au fost Camil Petrescu și Eliade, fenomenologia husserliană, în dorința ei de a face din autentic și dintr'un fel de rigoare științifică aplicată la gânditor și deci la romancier, o tehnică sine qua non a artei literare. De unde căutarea unei scrieri directe, antiliterare, dincolo de stil și de estetică, din care Mircea Eliade își face o tehnică proprie. Experimentarea cu sine însuși, contactul direct cu fenomenul, adică cu evenimentul care poate fi un psihism individual, excitat de a fi atât de fenomenologic, cât și de contactul cu trăirea extraeuropeană și, indirect cu omenirea indiană. Un etic amoral, ca să zicem așa, o purificare prin sexualitate, apropiată de anumite ritualuri din Yoga tantrică, o întâlnire în primele romane ale lui Eliade, făcând parte din experiența lui orientală. Însă trecerea de la etic la religios nu o descoperim decât mai târziu, începând cu "Forêt interdite". Totuși putem afirma, în perspectiva vastei opere a lui Mircea Eliade, că stadiul religios, în sensul pe care i-l dădea Kierkegaard, nu este atins niciodată, decât din punct de vedere obiectiv, sau științific și numai în truda lui de cercetător. Eliade nu a fost niciodată un scriitor religios. Religia l-a interesat ca un obiect de cercetare și nici în roman nu a depășit deci, în mod voit, decât într-o primă încercare, stadiul estetic, rămânând apoi oprit la stadiul etic. Stadiul religios, urmând tripla posibilitate de evoluție indicată de creatorul existențialismului, nu i-a fost niciodată un ideal.

Este posibil să afirmăm, astăzi, după moartea autorului și după lectura îndelungată a unei opere extrem de bogate și

bine cunoscute (mă refer în special la aceea publicată în Occident, după război), că așa zisele păcate ale tinereții, de care nimeni nu scapă, au continuat să marcheze romanul lui Mircea Eliade: gidismul egocentric, neglijarea stilului, în permanentă căutare de autentic, și fenomenologia ca scriere trădând în mod direct ascunzișurile psihice și morale ale personajului principal, care e autorul însuși. Iată de ce, bănuiesc, această literatură nu a reușit să intereseze un public tot atât de pasionat de cărțile lui cum a fost acela aplecat asupra lucrărilor de istoria religiilor. Confruntarea acestui gidian moralizant, sau amoralizant, cu contemporanii săi cei mai iluștri, cum ar fi Ernst Jünger, Raymond Abellio, Boris Pasternak, William Golding sau Bórges ne indică imediat unde se ascunde neînțelegerea: mare parte din romancierii contemporani au încercat să se apropie de fenomenul religios, ca de un mister și l-au înscris în tehnica lor de cunoaștere, (chiar și Thomas Mann sau Kafka), însă trecând dincolo de orice fel de moralism, ceea ce explică, pe de o parte, fragilitatea lui André Gide, concepută ca o apropiere parțială de tragedia umană, venită din protestantism, și, pe de alta, atitudinea publicului actual față de romanele lui Eliade care n'au trecut niciodată peste un fel de piedică originară care i-a fost pusă în cale încă din tinerețe. În același fel, am putea spune, teatrul lui Gabriel Marcel nu a suscitat niciodată interesul pe care l-a stârnit filosofia lui, acel existențialism creștin care, cu atâta eficacitate, a știut să-l opună dezordinei nihiliste și marxismului intelectualizant al lui Sartre.

Dacă ne întoarcem la "Huliganii", ne reîntâlnim cu un Eliade pasionat de anumite tendințe contemporane. De astă dată indianismul ca întâlnire cu o cunoaștere exotică, inexistentă până atunci în literatura noastră decât, poate, ca o oglindire a parnasianismului sau a simbolismului francez, este înlocuit cu un alt fel de cercetare: tinerețea în general și tinerețea românească în special, puteau să-i

ofere autorului nostru o nouă posibilitate de interpretare. Nu cred, cum afirmă Călinescu în "Istoria Literaturii Române", că era vorba de o nouă inspirație extrem-orientală. Ceea ce Eliade caută în huligan și în pofta de moarte care-l caracterizează, nu venea din răsărit ci din apus. Și nici măcar de nihilism nu era vorba, ci de o supralicitare metapolitică. Moartea în numele unui ideal, chiar și prin distrugere, nu implică nihilism, ci sacrificiu. Moartea, ca și sexul, poate fi o tehnică a cunoașterii destinată, de astă dată, unui scop suprapersonal. Cred că este important să ne aducem aminte că epoca în care Eliade își scria "Huliganii" depășise, cel puțin în tinerețe, anumite granițe și că mișcările de mase tinerești, din care era făcută politica popoarelor europene din acea epocă, depășea nihilismul în sensul în care îl depășea și futurismul italian, de pildă. Există acolo un ritual viril al violenței, pe care-l întâlnim în "Huliganii", cât și acel dispreț metafizic pentru femeie, care tot de la Marinetti vine. Eliade a trăit în acea Italie revoluționară care a dat naștere nu numai unei ideologii și unui regim politic, dar și unei arte noi, unei estetici și unui fel de a fi foarte sigur de sine, între 1925 și 1938. Toate aceste elemente, nu numai literare și filosofice, fac parte dintr-o întâlnire cu secolul care a fost întotdeauna plină de urmări în romanele lui Eliade. Vibrația în masă, de care au scris esești contemporani cu compatriotul nostru, cum au fost Keyserling sau Ortega, printre alții, nu e străină "Huliganilor". Căutarea a fost, la noi ca și în alte părți, nu numai politică dar și metafizică, și tinerețul, ca și exponenții lui literari, nu au stat departe de ea. Există deci, ușor de detectat, o neliniște metapolitică în "Huliganii", ca și în alte scrieri ale lui Eliade, de care autorul s'a desfăcut după război - mulți ne-am desfăcut de multe în acea epocă - mai ales atunci când opera lui de cercetător, cât și catedra americană, i-au impus anumite limitări sau delimitări, ceea ce, în perspectiva care ne conduce în acest moment, reprezintă același lucru, vreau să spun aceeași posibilitate de despărțire sau

de disidență față de idealurile din tinerețe. Însă politicul, transpus pe altă dimensiune critică, reapare în scrierile literare de după război, atât în romane cât și, în special, în nuvele, unde speranța de dinainte se transformă într-o formă de întunec, pe măsură ce comunismul apărea ca un rău fără soluție, abătut peste un orizont în care huliganismul, într'un sens soteriologic, nu mai era posibil.

Eliade, în scrierile lui din tinerețe, legate de o anumită posibilitate de transformare a omului și a societății, atât din punct de vedere metafizic-religios, adus din Orient, cât și istorico-politic, adus din propria noastră dramă românească, a fost un scriitor strict legat de o anumită problematică contemporană, din care experiența indiană era și ea parte integrantă, un fel de adeziune la cubismul universal din care au făcut parte Paul Morand sau Malraux; problematica, însă, era înlăntuită într-o experiență românească pe care Eliade a trăit-o cu tot, atât de intensă pasiune ca și pe cealaltă. Cred că, cu timpul, opera literară a lui Eliade, dincolo de incertitudinile și chiar de incorectitudinile prin care au judecat-o Călinescu și alții, își va afla locul în cadrul unei critici mai înțeleghătoare și mai ample, pentru că multe din problemele pe care ni le pune au fost problemele unei lumi în care toți ne-am născut, am crescut, ne-am pierdut sau ne-am salvat.

TTTTTTTTT

LES CRANES D'ANIMAUX

DANS LES CROYANCES ET L'ART POPULAIRE ROUMAIN

par Paul H. STAHL

Les espèces animales dont la tête semble avoir eu un rôle important dans les coutumes de l'Europe orientale, sont le cheval, le coq, le mouton; elles tenaient par le passé un rôle tout aussi important dans les coutumes de l'Europe occidentale. On les voit apparaître de diverses manières, qui les différencient. Le mouton et le coq par exemple, sont choisis de prédilection pour les sacrifices, tandis que le cheval, présent lui-aussi dans les sacrifices dans le passé des indo-européens (Tozer, II-ème chapitre, pp. 23 sq.) n'est plus sacrifié de nos jours. Il est intéressant de noter que le mouton et le coq sont des animaux purs par excellence, ceux qu'on consomme d'habitude, tandis que la viande de cheval est considérée impure et n'est jamais consommée par les populations qui nous intéressent dans ce chapitre.

Les populations mongoles ou tatares avec lesquelles les européens sont venus en contact, ont conservé jusqu'à une époque récente la coutume de consommer la viande de cheval, de même que le sacrifice des chevaux. Lorsque Timur-Lenk tombe malade, on fait appel aux médecins, on récite des prières, on envoie des cadeaux aux endroits sacrés de l'islamisme et on fait des sacrifices de chevaux, la viande étant donnée en aumône aux pauvres (Petis, 1722, II, p. 138). Si le cheval blanc est préféré pour les sacrifices, le noir ou le gris sera chevauché à l'occasion d'un deuil

(Petis, IV, p. 71). Les Tatares de l'Ukraine et de la Crimée, de même que ceux du Budjak (en Bessarabie roumaine), ont continué à pratiquer leurs coutumes concernant le cheval. Les Turcs ottomans avaient eux aussi des croyances se rapportant au cheval, croyances différentes selon sa couleur, mais ne faisaient pas des sacrifices de chevaux à l'époque qui nous intéresse.

Chez les indo-européens le sacrifice du cheval s'est maintenu plus tard dans des régions extérieures à l'Europe du sud-est; Kowalewski (1893, p. 54) le mentionne au 19-ème siècle chez les Ossètes caucasiens, sacrifice fait sur le tombeau des défunts, et le cite comme une coutume assez répandue par le passé chez les populations slaves et germaniques. Le rôle du cheval dans les croyances en rapport avec les cimetières, s'est conservé en Roumanie jusqu'au vingtième siècle, même s'il ne s'agit plus d'un sacrifice. Pour savoir si un mort est devenu ou non vampire, on prend un cheval noir (ou blanc) et on le promène parmi les tombeaux; si l'un des morts est vampire, le cheval effrayé refuse de passer par-dessus le tombeau (Dumitraşcu, 1929).

L'église chrétienne a combattu, depuis l'Angleterre et jusqu'en Russie, les croyances en relation avec le cheval, et surtout les sacrifices et la consommation de la viande de cheval. Les faits cités par des chroniques hongroises sont caractéristiques; le roi Arpad envoie 12 chevaux blancs en cadeau (Popa Lisseanu, 1934, p. 87); des chefs hongrois qui occupent un pays agréable sacrifient un cheval gras (Popa Lisseanu, 1934, p. 88); un chef hongrois abandonne le christianisme et revient aux coutumes païennes et "tout le peuple se mit à se prosterner devant les diables et à manger de la viande de cheval" (Popa Lisseanu, 1937, p. 161).

Malgré les différences citées plus haut entre le mouton et le coq, d'un côté, le cheval de l'autre, c'est le cheval qui a dans les croyances et la littérature populaire les caractères les plus merveilleux; il parle, il vole, il converse et aime son maître, fait des miracles et meurt

lorsque son maître meurt (Muşlea, 1924; Gubernatis, 1874, pp. 305 sq.).

La tête dans les sacrifices.

L'occasion pour laquelle l'égorgeage d'un animal semble avoir le mieux gardé le caractère d'un sacrifice chez les populations orthodoxes en Europe du sud-est, est la cérémonie qui se déroule lors des fondations d'une maison; elle est en même temps la plus fréquente et la plus largement connue. Lorsqu'on a creusé les fondations de la future construction, on égorge un animal, coq ou mouton de préférence. La cérémonie a été décrite maintes fois et les études qui ont été consacrées à la ballade de la femme emmurée ne dispensent d'insister (Taloş, 1973).

La cérémonie se déroule un jour faste, le matin, si possible au lever du soleil. la victime est orientée la tête vers l'est; le sang est répandu tout autour de l'espace qui sera construit. A la fin, détachée du corps, la tête de la victime est mise dans le sol, aux fondations, dans l'angle sud-est, si la maison est orientée la façade vers le sud. Cette place coïncide avec le futur emplacement des icônes dans la maison, formant l'angle sacré, les éléments chrétien et païen se superposant de cette manière. On met parfois une tête de canard, d'oie, de coq, de poulain, et même de biche, à la fondation d'un four, pour éviter la mort d'un être humain (Pamfile, 1910, p. 442).

Dans la région du Timoc, habitée par des Roumains et des Serbes, Milošević note les animaux qui sont sacrifiés:

Pour les Serbes:	mouton.....	48 %
	coq.....	47 %
	cochon de lait.....	5 %
Pour les Roumains:	mouton.....	20 %
	coq.....	65 %
	cochon de lait.....	12 %

Des sacrifices caractérisés peuvent être effectués aussi en d'autres occasions (Aikaterinidis) mais leur fréquence est

moindre. On peut citer par exemple les sacrifices faits à l'occasion d'un enterrement et l'égorgeage du premier agneau au printemps dans des conditions qui rappellent un sacrifice (par le choix du moment, de la place, l'orientation de l'animal, l'utilisation du sang pour asperger les parois de la maison le jour de la Saint George (voir Arnaudoff). Megas décrit un pareil sacrifice où avec le sang de la victime on arrose les parois de l'église (1963, p. 115; voir aussi p. 144); Schneeweis cite les sacrifices à l'occasion de Noël chez les Serbo-Croates (1961, p. 115). De nombreux autres exemples peuvent être ajoutés mais aucun ne nous offre une situation aussi claire que le sacrifice de fondation pour comprendre le rôle de la tête.

Le sacrifice humain opéré comme rituel des fondations n'est pas cité pour cette époque; il apparaît seulement dans les ballades de la région et dans les procédés magiques. Une curieuse mention d'un sacrifice humain réel apparaît dans une chanson héroïque albanaise. Attaqué par l'Albanais Mouyi, qui détruit son manoir, le slave Behour répond:

Que je sois bien portant, sain et entier,

J'en bâtirai, et des meilleurs manoirs!

Et dans leurs fondations je veux jeter ton chef!

(Chansonnier, p. 66)

Encore plus curieux est le simulacre de sacrifice de femmes signalé par Ioana Andreescu-Miereanu (1986).

Dans les pays balkaniques, lorsqu'on égorge un animal et qu'une cérémonie se déroule à laquelle prend part un prêtre, si la tête n'est pas mise dans les fondations, elle est donnée au prêtre; un chroniqueur du 18-ème siècle raconte que "les évêques ordonnèrent aux prêtres que, si quelqu'un égorge un animal en souvenir /d'un mort/, bœuf, mouton, agneau, même si tous les deux ans le prêtre officie sur le tombeau, celui-ci recevra la peau, la tête et les pieds, mais la peau sera envoyée à l'évêque" (Stoica de Hateg, p. 55). Offrir la tête au prêtre signifie lui offrir la partie qu'on ne peut pas consommer soi-même, de même qu'on ne peut pas consommer

le sang de la victime, avec lequel on asperge les fondations, les parois des maisons ou des églises, les tombeaux, ou qu'on laisse tout simplement s'écouler par terre. La peau est demandée probablement afin que l'évêque puisse écrire sur le cuir sans pouvoir autant exclure les raisons économiques qui expliquent cette répartition.

Les bergers albanais s'arrêtaient durant leur transhumance auprès d'arbres sacrés et sacrifiaient des moutons; ils consommaient la viande et déposaient les têtes dans une cavité de l'arbre. On ne touchait plus aux têtes car celui qui aurait essayé de les manger se serait trouvé en danger de mort (Tirtja, p. 54). Chez les orthodoxes géorgiens du Caucase les sacrifices avaient une place de choix dans les pratiques religieuses, telles que Chardin (reproduisant le manuscrit du père Zampi) les publie au 17-ème siècle. Le prêtre participe activement aux sacrifices faits à la maison: "Une bonne partie de la victime lui appartient; car de ce qui est cuit, il a les intestins entiers; et de ce qui est crud, il a la tête, les pieds et la peau" (Chardin, I, p. 298). Dans des sacrifices faits sur les tombeaux, le prêtre, qui égorge lui-même l'animal, prend la tête et les pieds (I, p. 312).

La coutume de porter à l'église et d'offrir aux icônes des bois de cerf, des mâchoires de sanglier, des plumes de faisan est plus inattendue: on sollicite par cette pratique l'aide des icônes pour la réussite de la chasse (Chardin, I, p. 221). A cette dernière pratique nous pouvons rapprocher la tour faite de têtes d'animaux et construite à Ispahan.

La tête gardien.

Le premier exemple de tête gardien est celle qui est enterrée aux fondations de la maison; considérée parfois comme un élément destiné à consolider la construction (par contamination avec la croyance sur les sacrifices humains destinés à consolider les grandes constructions en brique et en pierre), elle est en fait destinée à assurer un protecteur

à la maison. En effet, pour des maisons en bois comme l'étaient la grande majorité des maisons paysannes de Roumanie par le passé, le problème de la consolidation de l'édifice ne se pose pas. D'ailleurs le rituel même effectué par l'Eglise lors du commencement des fondations est différent selon qu'il s'agit d'un édifice en briques ou d'un autre en poutres.

L'âme de l'animal sacrifié, ayant la forme vague d'un esprit, et dont le siège est le crâne, reste sur place avec le crâne; elle est redoutée et on s'occupe d'elle en lui offrant de la nourriture. Elle et l'icône sont d'ailleurs les principaux gardiens de la maison. La pose d'une tête dans les fondations évite la mort d'un être humain, car la maison nouvelle demande une âme; l'âme de l'animal supporte ainsi ce mauvais sort en même temps qu'il garde la maison.

Il y a une deuxième situation où la tête d'un animal a une fonction de gardien, fonction qui acquiert des caractères plus complexes. En effet, en même temps qu'elle défend, elle assure l'abondance des récoltes ou la santé des animaux. On voyait par le passé des crânes d'animaux fixés sur des pieux, sur les clôtures, devant les entrées. La coutume était largement répandue en Europe orientale et elle doit être mise en relation avec deux idées, celle du cheval animal sacré, et celle du crâne réceptacle de l'âme.

Le crâne du cheval était de loin le plus fréquemment utilisé, car on le croyait le plus efficace. Milovan Gavazzi me signale l'emploi du crâne de cheval ou de bovins comme gardien des ruchers, en Bosnie par exemple. Nikola Pavković me donne des informations sur le rôle des crânes de cheval ou de boeuf installés sur les clôtures des ruchers en Yougoslavie, où ils protègent contre les maléfices, le mauvais oeil. Grbić (p. 354), Milosavljević (p. 404) et Petrović donnent des informations pour la Serbie; dans son étude, Djordjević (pp. 131-133) signale la coutume en Serbie, au Monténégro, en Dalmatie, Bosnie, Herzégovine. Demetrios Loukatos me communique que les crânes d'animaux étaient

utilisés en Grèce pour la protection des jardins; il s'agissait surtout de crânes de cheval et d'âne. Jean N. Svoronos (p. 173) cite les crânes de bœliers, chiens, boeufs accrochés par les agriculteurs aux arbres (voir aussi N. W. Thomas, 1905, p. 21). Si tous ces crânes appartenaient à des animaux domestiques, en Herzégovine on signale aussi l'utilisation d'un crâne d'ours pour défendre les ruchers; des crânes d'animaux domestiques, bœliers par exemple avec leurs crânes sont fixés sur les clôtures (Thomas, 1908, n° 88). Laveleye (1886, II, p. 168) les voit en Bulgarie, dans les environs de Sofia: "A l'entrée de la cour qui précède les maisons de ferme, sur des pieux sont fixés des crânes de chevaux destinés à éloigner les mauvais esprits". Toujours dans les environs de Sofia sont signalés des crânes d'animaux sur les clôtures, destinés à effrayer les oiseaux, à défendre contre les maléfices, à préserver contre le mauvais oeil (Kostov, Peteva, p. 91).

La coutume est souvent citée en Roumanie, mais là encore elle n'a pas donné lieu à une étude complète. Les informations dont je dispose me permettent d'affirmer qu'il s'agit d'une pratique largement répandue et connue dans toutes les régions roumaines. Des crânes de chevaux, de bovidés, de moutons défendaient les cours, les cultures, les bergeries. Les justifications de la coutume peuvent être perçues à travers les endroits où sont placés les crânes; ils gardent en premier lieu les ruchers, les vignobles, les jardins potagers. Nicolae Alex. Mironescu me signalait la présence de ces crânes dans les vignobles du Gorj (en Petite Valachie-Olténia); fixé sur une perche, le crâne était redouté. On entraînait dans le vignoble après avoir fait le tour du pilier qui supportait le crâne, comme pour honorer l'âme emprisonnée à l'intérieur et l'appivoiser. Dans les réponses à l'enquête organisée par Nicolae Densușianu à la fin du 19-ème siècle, on trouve des justifications semblables données à l'installation des crânes d'animaux sur les clôtures (Fochi, 1976, pp. 108-110). Artur Gorovei (1915, p.

42) observe des crânes de cheval sur des poteaux au nord de la Moldavie (Suceava); ils devaient défendre les troupeaux contre les loups.

Dans une enquête faite à Cornova (Bessarabie) en 1931, à côté des réponses évasives ("on a trouvé ainsi la tête de cheval"), d'autres expliquent ainsi cette présence: "Si un cheval ou un bovidé meurt, il faut garder la tête, c'est bien ainsi. Tu portes l'animal d'abord au cimetière des animaux et puis tu reviens avec le crâne pour que les animaux se multiplient"; "Pour que la maladie n'attaque pas les animaux ou les vignobles" et l'informateur ajoute qu'ainsi on se défend contre les agissements des vieilles femmes sorcières du village; "pour guérir les chevaux malades", "pour défendre tous les animaux contre les maladies", motivent aussi la coutume. Le crâne peut être efficace pour les gens de Cornova même contre les maladies humaines; dans ce cas on prépare une pâte dans le crâne (Stahl H. H., 1934, pp. 92-99).

Elena Niculiță-Voronica (p. 766) cite des réponses qui rappellent les précédentes mais parfois différent; pour ne pas avoir mal à la tête, pour se défendre contre la maladie, le malheur, pour chasser les souris et défendre les animaux, pour avoir de la chance. J'ai moi-même observé entre 1950-1970 ces crânes gardiens autour des mêmes espaces, et ceci dans la plupart des régions roumaines, celles du sud ayant gardé le mieux la tradition; je l'ai observée aussi parmi les Houtzoules du nord de la Moldavie.

Les crânes de cheval sont peu à peu remplacés par ceux d'autres animaux déjà cités, à mesure que les chevaux disparaissent de la vie paysanne et peut-être aussi à mesure que les croyances en relation avec le cheval s'estompent. Le crâne finit par être un simple épouvantail.

Des crânes d'animaux placés de la même manière et ayant la même fonction se trouvent avec une grande fréquence au Caucase, où ils sont régulièrement cités dans les études du passé. Des populations d'origine diverse et de religion différente les ont utilisé également. On peut noter la

fréquence avec laquelle les crânes d'animaux y apparaissent sur les tombeaux.

Kanitz (1882, p. 45) ajoute une note importante à cette question: "Sur les clôtures de leurs fermes, les Bulgares clouent des crânes de chevaux afin d'y attirer les démons, qui, apparaissant sous la forme d'ombres vêtues de robes blanches, ou métamorphosés en chiens et en poulets, viennent s'y reposer et ne songent plus à franchir la palissade". Les Roumains pensent aussi que ces crânes peuvent être un abri pour les âmes qui ne sont pas reçues dans l'autre monde; elles resteront là jusqu'à la résurrection (Fochi, 1976, p. 110). Il est intéressant de rapprocher cette fonction de récipient d'une âme, de la fonction similaire des pots en terre. Les pots peuvent aussi recevoir des âmes et peuvent donc nuire; il faut alors les retourner la bouche vers le bas afin de les empêcher de nuire (Olinescu, p. 452; Stahl P. H., 1969, pp. 19 sq.). C'est toujours dans un récipient que niche l'âme du mort trois jours après la mort, un chaudron tourné la bouche vers le bas (Stahl H. H., 1981, p. 294).

La tête du dragon.

Si la tête qui vit après la décapitation ou la mort est un lieu commun dans les contes et les légendes hagiographiques tant de l'Europe orientale qu'occidentale, certaines têtes ont des caractères qui les singularisent. Ainsi la tête du dragon ("scorpie") qui, apportée par un héros dans un sac, transforme en pierre ceux qu'elle regarde (Săineanu, pp. 534, 536); elle rappelle la Méduse de l'antiquité. Certaines autres têtes animales ont des dimensions inhabituelles; on les cite dans les contes et on peut aussi les voir. Thévenot (1980, p. 194) voit une tête de dragon à Malte au-dessus d'une grande porte, tête "qui est beaucoup plus grosse, plus large, et plus longue que celle d'un cheval; elle a la gueule fendue jusqu'aux oreilles, avec de fort grosses dents de chaque côté; jusque tout au haut elle est plate, a les yeux un peu plus gros que ceux d'un

cheval, le trou de la narine est tout rond, la peau est tirante sur le gris-blanc, peut-être à cause de la poussière qui est dessus, et paraît être bien dure". On doit préciser que Thévenot voyageait vers le milieu du 17-ème siècle et qu'à l'époque les croyances en l'existence des têtes géantes et de dragons était largement répandue.

Encore plus curieuse est l'histoire d'un proche parent du dragon, le serpent, censé être à l'origine des mouches qui attaquent les animaux en Petite Valachie à certains moments de l'année, thème qui a fait couler beaucoup d'encre. Un héros tue un grand serpent:

Au sabre frappait,
La tête lui coupait
Le corps ne bougeait
La tête s'échappait,
Dans un trou entraînait
Et de là parlait:
.....
"Vraiment t'as osé
Et tu m'as coupé
J'avais fait le mal
Plus encore ferai
Laisserai des mouches
Sortir de ma bouche
Dans le monde venir
Animaux souffrir
Le monde appauvrir".

(Amzulescu, pp. 256 et 323)

On retrouve une légende similaire loin de la Roumanie, dans la région kurde de Sindjar où la vermine attaque les chiens. Evlyia Celebi cite à cet égard une ancienne tradition; lorsque l'arche de Noë fut percée à cause d'un rocher, le serpent vint et mit sa queue dans le trou, contre la promesse qu'après le déluge on le nourrira de chair humaine. Noë le lui promet mais, suivant le conseil de l'archange Gabriel, à la fin du déluge et pour échapper à sa promesse, il prend le serpent, le brûle et répand ses cendres dans l'air. Les parcelles de ses cendres donnent naissance à des essaims de mouches, de puces, et à d'autres vermines qui vivent du sang humain; c'est ainsi que se trouve rempli l'engagement de Noë (Hammer, IV, p. 439).

La tête du cheval dans l'art plastique.

Parmi les motifs qui apparaissent avec insistance dans le décor de l'ancien art populaire européen, le cheval a une place de choix. On le trouve souvent dans l'architecture en bois des régions de l'est et du nord de l'Europe. Il est probable que ce motif décoratif vient remplacer à un certain moment les crânes de chevaux mis sur les constructions pour les défendre, de même que les épis mis sur le faite des maisons et ayant la silhouette d'un arbre ont remplacé les vrais arbres mis là pour protéger.

La place qu'on assigne sur les maisons au motif décoratif du cheval est différente selon les régions européennes; je distingue trois principales dispositions. Le cheval apparaît dans la grande majorité des cas non pas entier mais avec la tête seulement, qui, "pars pro toto", est censée représenter l'animal tout entier. L'élément distinctif réside dans la forme et l'emplacement de la tête. Sur les maisons dont le toit est constitué de deux pentes seulement, la tête de cheval se trouve placée aux deux extrémités du faite du toit. Deux planches bordent latéralement le toit de chaque côté; elles s'entrecroisent et finissent en forme de tête de cheval. La silhouette est obtenue en découpant la planche à l'aide d'un couteau, d'une scie, d'une hache. Ces deux planches latérales peuvent recevoir d'autres décorations aussi, mais l'extrémité supérieure finit habituellement en tête de cheval. Il s'agit d'un décor caractéristique pour les populations germaniques de l'Europe (Weiser, 1926; Wolfram, 1968). On le trouve parmi les populations slaves, plus fréquemment peut-être parmi les Slaves de l'Est (Blomqvist, 1956; Samoilović, 1961). Une deuxième forme est connue pour les Slaves de l'Est; le faite du toit d'une maison entièrement en bois est constitué par une poutre massive; l'un des bouts de cette poutre est sculpté en forme de tête de cheval (Blomqvist, 1956; Makovecki, 1962).

Le cheval apparaît en Roumanie de manière différente. Le toit des maisons roumaines est à quatre pentes, soutenu par

des poutres massives au niveau du plafond; l'extrémité de cette poutre, surtout celle placée vers l'angle de la maison, est sculptée en forme de tête de cheval. La forme n'est pas toujours claire, elle semble s'être estompée le long des siècles, mais cette partie de la poutre est désignée du nom de cheval ("cal"). Ce qui est encore plus clair mais aussi plus surprenant, c'est de trouver la tête de cheval sur les églises (Stahl P. H., 1965 et 1969; Balș, 1915; Petrescu, 1971 et 1974); plus clair parce que la tête de cheval est d'habitude sculptée de telle manière qu'elle ne prête pas à confusion. Plus surprenant parce qu'il s'agit d'un élément païen mis sur des monuments chrétiens, et ceci avec une remarquable fréquence surtout dans les régions du sud de la Roumanie. Si le sud se distingue par la fréquence, le motif n'est pas absent dans les autres provinces roumaines, Transylvanie ou Moldavie. En Dobroudja, sur les maisons de la minorité slave des Lipovanes, comme sur les maisons des anciens colons allemands, les deux planches qui bordent le toit à deux pentes des maisons finissent en tête de cheval (Stănculescu, 1956, fig. nr. 145, 146, 154, 157, 161, 164). Parfois, dans la même région, ce décor apparaît sur les façades des balcons, devant l'entrée des maisons.

Sur les églises, les têtes de cheval sculptées peuvent entourer l'église tout autour; certaines églises de la Valachie ont toutes les poutres qui soutiennent le toit ou qui forment le plafond, terminées en tête de cheval, constituant ainsi des rangées superposées de têtes de cheval. Exemple unique, dans une église de la Petite Valachie, une tête de cheval sculptée se trouve à l'intérieur même de l'église, non loin de l'autel, du côté sud. Les églises en bois roumaines peuvent à cet égard être mises en parallèle avec celles de la Norvège, où un autre animal fabuleux figure sur les monuments religieux en bois les plus célèbres; il s'agit du dragon et parfois du coq.

On retrouve la tête de cheval sur d'autres catégories de monuments en bois; c'est le cas des maisons enterrées du sud

de la Roumanie (aujourd'hui disparues) présentant deux têtes de cheval, sises d'un côté et de l'autre de l'entrée, pour protéger la maison en compagnie d'autres motifs (arbre de vie, soleil, lune, étoiles, croix) (Focșa, 1955 et 1966). A l'intérieur des moulins on retrouve les têtes sculptées de cheval; je les rapproche de celles mises sur les fourches des tisserandes; une même croyance justifie leur présence (Stahl P. H., 1969), celle dans les Săn-Toaderi (Saints Théodores) (Marian, 1899, II, pp. 33 sq.). Personnages à visage humain, leurs pieds finissent en sabot de cheval et parfois deviennent des vrais chevaux; Buhoci (1966, pp. 13 sq.) considère qu'il s'agit de la version roumaine des antiques centaures. Deux têtes de cheval étaient situées parfois d'un côté et de l'autre des piliers funéraires du sud de la Petite Valachie; ils sont peut-être là à cause de la propriété fantastique prêtée à cet animal qui vole jusqu'aux cieux et qui peut donc acquérir ainsi une fonction psychopompe.

Sur quelques églises de Transylvanie la tête de cheval située immédiatement au-dessous du toit, est sculptée sur des poutres qui s'entrecroisent du côté de l'abside Est, qui garde la table de l'autel. Ces parties des poutres qui sortent de la paroi et s'entrecroisent sont appelées ailes. Il est tentant de penser à un cheval ailé, mais aucune information ne vient étayer cette supposition.

Enfin, une espèce particulière de cheval tout aussi merveilleuse est la licorne; son image est plutôt rare et semble plus récente et d'origine culte. Le cheval d'Alexandre le Macédonien apparaît dans les illustrations des vieux livres comme une licorne; on l'observe aussi sur les peintures extérieures de quelques rares églises du 18-e siècle (Stahl, 1969).

Les exemples où le cheval apparaît dans l'art populaire peuvent être multipliés (Ștefănescu, 1968, pp. 66-67), mais les plus caractéristiques pour l'étude de la place de la tête sont ceux que je viens de citer.

BIBLIOGRAPHIE

AIKATERINIDIS, Georg. N. - Neocellinikes aimatires tisies. Leitourgia, morfologia, tipologia. Athènes, 1979.

AMZULESCU, Alexandru - Cîntecul epic eroic. Tipologie și corpus de texte poetice. Bucarest, 1981.

ANDREESCU-MIEREANU, Ioana - "Les trois femmes emmurées". Etudes et Documents Balkaniques et Méditerranéens, 10, Paris, 1986.

ARNAUDOFF, M. - Die bulgarische Festbräuche. Leipzig, 1917.

BALȘ, George - "Biserica de lemn din Paroși". Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Bucarest, 1915.

BLOMQUIST, E. Z. - Krestianskie postroiki Russkih, Ukraincev i Belorusov. Poselenija, zilišta i hoziaistvennie stroenija. Dans la collection Vostočnoslavianskij etnografičeski sbornik, vol. XXXI, Moscou, 1956.

BUHOCIU, Octavian - The Pastoral Paradise. Lakewood-Ohio, 1966.

Chansonnier des peuples albanais. Paris, 1967

CHARDIN - Voyages du chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient. Paris, 1811.

DJORDJEVIC, Tihomir - "Zle oči u verovanju Južnih Slovena". Srpski Etnografski Zbornik, n° 53, Belgrade, 1938.

DUMITRASCU, N. I. Strigoii din credințele, datinele și povestirile poporului român. Bucarest, 1929.

FOCHI, Adrian - Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu. Bucarest, 1976.

FOCSA, Gheorghe - "Elemente decorative în arhitectura populară din sudul regiunii Craiova". Studii și cercetări de istoria artei, n° 3-4, 1955 et 1-2, 1956. Bucarest.

GOROVEI, Artur - Credințe și superstiții ale poporului român. Bucarest, 1915.

GRBIĆ, Savatiye - "Srpski narodni običaji iz Sreza Boljevačkog". Dans Srpski etnografski zbornik, n° 14, Belgrade, 1909.

GUBERNATIS, Angelo de - Mythologie zoologique ou les légendes animales. II, Paris, 1874.

HAMMER, Joseph de - Histoire de l'empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours. Vol. IV, Paris, 1836.

KANITZ, Frantz - La Bulgarie danubienne. Paris, 1882.

KOSTOV, St. L. et E. Peteva - La vie rustique et l'art paysan dans les environs de Sofia. Sofia, 1935.

LAVELEYE, Emile de - La Péninsule des Balkans. 2 vol, Paris, 1886.

MAKOVECKI, I. V. - Arhitektura russkogo narodnogo zilišta. Sever i verhnee Povolije. Moscou, 1962.

MARIAN, Simion Florea - Sărbătorile la Români. Bucarest, 1899, 3 vol.

MEGAS, Gheorghios - Greek Calendar Customs. Athènes, 1963.

MILOSAVLJEVIĆ, Sava - "Običaji srpskog naroda iz sreza homoljskog". Srpski Etnografski Zbornik, n° 19, Belgrade, 1913.

MILOŠEVIĆ, H. - "Primsenje žrtve pri zidanju stambenih zgrada u selima Timočka Krajina". Razvitak, n° 4-5.

MUSLEA, Jean - "Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire". Mélanges de l'Ecole roumaine en France, Paris, 1924.

NICULITA-VORONCA, Elena - Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică. Cernăuți, 1903.

OLINESCU, Marcel - Mitologie românească. Bucarest, 1944.

PAMFILE, Tudor - Industria casnică la Români. Bucarest, 1910.

PETIS DE LA CROIX, le fils - Histoire de Timur-Bec, connu sous le nom de Grand Tamerlan, empereur des Mogols et des Tatares. Paris, 1722.

PETRESCU, Paul - Motive decorative celebre. Bucarest, 1971.

PETRESCU, Paul - Arhitectura țărănească de lemn din România. Bucarest, 1974.

PETROVIĆ, Petar Z. - "Život i običaji narodni u Gruzi". Srpski Etnografski Zbornik, n° 58, Belgrade, 1948.

POPA-LISSEANU, G. Faptele Ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela. Bucurest, 1934.

POPA-LISSEANU, G. - *Chronicum Pictum Vindobonensis*. Bucurest, 1937.

SAMOILOVIĆ, V. P. - Narodna tvorčistv v arhitekturi siliskogo žitla. Kiew, 1961.

SCHNEEWEIS, E. - Serbocroatische Volkskunde. Volksglaube und Volksbrauch. Berlin, 1961.

STAHL, Henri H. - Tehnica monografiei sociologice. Bucurest, 1934.

STAHL, Henri H. - Amintiri și gânduri. Bucurest, 1981.

STAHL, Paul H. - "Vieilles églises en bois de Roumanie". Revue des Etudes Sud-Est Européennes, III, 3-4, Bucurest, 1965.

STAHL, Paul H. - Romanian Folklore and Folk Art. Bucurest, 1969.

STANCULESCU, Florea, Adrian Gheorghiu, Paul H. Stahl, Paul Petrescu - Arhitectura populară românească. Dobrogea. Bucurest, 1956.

STOICA DE HATEG, Nicolae - Cronica Banatului. Bucurest, 1969.

ŞAINEANU, Lazăr - Basmele române. Bucurest, 1978.

ŞTEFANESCU, I. D. - Arta veche a Maramureşului. Bucurest, 1968.

TALOŞ, Ion - Meşterul Manole. Contribuție la studiul unei teme de folclor european. Bucurest, 1973.

THEVENOT, Jean - Voyage du Levant. Paris, 1980.

THOMAS, N. W. - "Animal Folklore from Greece". Man, n° 81, 1904.

TIRTJA, Mark - "Survivances religieuses du passé dans la vie du peuple. Objets et lieux de culte". Ethnographie albanaise, Tirana, 1976.

TOZER, Basil - The Horse in History. Londres, 1908.

WEISER, Lili - "Das Bauernhaus in Volksglauben". Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, vol. LVI, Vienne, 1926.

WOLFRAM, Richard - Die Gekreuzten Pferdköpfe als Giebelzeichen. Vienne, 1968.

HERALDICA ÎN SLUJBA ŞTIINŢEI ISTORICE ROMÂNEŞTI

de Dan CERNOVODEANU

Heraldica, ştiinţă auxiliară a istoriei, are ca obiect de cercetare modul de alcătuire, descrierea şi explicarea elementelor din care e formată o stemă, precum şi studiul şi descifrarea simbolurilor conţinute într-o compoziție armoriată.

În domeniul ştiinţei istorice româneşti, heraldica n'a fost studiată decât începând din a doua jumătate a veacului trecut şi atunci, în chip sporadic şi accidental. Ea a format obiectul unor cercetări sugerate de semnalarea şi analizarea vreunei steme atribuite fie uneia dintre cele trei ţări româneşti sau al vreunui voievod al lor, fie vreunei familii boiereşti mai cunoscute, în lucrările unor arhivişti precum Gh. Asachi sau Cezar Bolliac, cât şi mai apoi în operele unor istorici reputaţi precum Mihail Kogălniceanu, B.P. Hasdeu, D.A. Sturdza, V.A. Urechia sau Grigore Tocilescu. Totuşi, interesul ştiinţific stărnit de heraldică va fi sensibil diminuat prin concluziile la care ajunsese heraldistul şi genealogistul, de renume la acea vreme, Ştefan D. Grecianu, în al cărui studiu, apărut la 1900, asupra armeriilor oficiale ale Principatului, apoi ale regatului României, autorul nega existenţa unei heraldici româneşti, contestând orice valoare vestigiilor de acest gen întâlnite în diplomatica sau sfragistica autohtonă¹. Aceste concluzii au influenţat şcoala noastră istoriografică de la finele veacului trecut şi începutul celui actual, determinând o seamă de cercetători în

respectivul domeniu, să se dezintereseze de studiul heraldicii, considerată ca o disciplină inexistentă în țările române. Printre tinerii istorici de la acea epocă, convingși de inutilitatea unei asemenea preocupări, trebuie citat cu precădere marele savant Nicolae Iorga, care, în cursul prodigioasei sale activități de cercetător, n'a elaborat și publicat decât trei articole de câteva pagini asupra unor subiecte privind heraldica noastră națională.

Dacă, în consecință, în răstimpul la care ne referim, știința armeriilor a fost practic abandonată de istoricii propriu-ziși, în schimb, ea a continuat să formeze obiectul unor cercetări - uneori foarte minuțioase chiar - din partea unor sigilografi și numismați precum aceiași Cezar Bolliac și D.A.Sturdza, cât și mai apoi, generalul P.V.Năsturel, Nicolae Docan, dr.George Severeanu, dr.Constantin Istraty, Alexandru Lapadatu, precum și, în sfârșit, a marelui slavist Ion Bogdan, cu ale sale albume paleografice conținând numeroase reproduceri de sigilii heraldice, domnești și boierești, de pe documentele de cancelarie muntene și moldovene din secolele XIV, XV și XVI.

La finele primului război mondial, interesul pentru heraldică se redeșteaptă și, după apariția, la sfârșitul lui 1918, a plachetei în culori "Steme boierești din România", datorată lui Emanuel Hagi-Moscu, cât și apoi a instituirii unor comisii heraldice menite să elaboreze, între 1919 și 1921, stema României întregite, crearea în Iunie 1921 a Comisiei Consultative Heraldice, pe lângă Ministerul de Interne, cu misiunea de a alcătui noi steme pentru județele și orașele țării, va deschide noi posibilități de cercetare celor dornici de a se dedica științei blazonului românesc.

Astfel, în răstimpul a aproape 20 de ani de funcționare, Comisia Consultativă Heraldică (C.C.H.) a elaborat cele 71 de steme ale județelor României întregite, precum și pe cele ale peste 140 de așezări urbane, atât reședințe de județ, cât și simple orașe sau localități mai mărunte ale țării. De asemenea, între 1927 și 1928, aceeași Comisie a mai sta-

bilit și stema Patriarhiei autocefale, pe cele ale Mitropoliilor și ale Episcopieiilor ortodoxe ale României, precum și în 1929, pe cea a Universității românești din Cluj, la care se vor mai adăuga în 1938 și cele 10 steme ale ținuturilor-rezidențe regale - în care fusese împărțit în acel an, din punctul de vedere administrativ, teritoriul țării. Comisia Consultativă Heraldică a numărat în sânul ei mulți specialiști de renume precum Dimitrie Onciul, Mihai Săulescu, Paul Gore, Constantin Moisil, Virgil Drăghiceanu, Alexandru Lapadatu, Constantin Marinescu, Zenovie Păclișanu, Ioan C.Filitti, George D.Florescu, Emanuel Hagi-Moscu, Iuliu Tuducescu, ș.a. Instituirea Comisiei Consultative Heraldice în 1921, a mai prilejuit și înființarea, trei ani mai târziu, în 1924, a unei Școli practice de arhiviști-paleografi pe lângă Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, în care se preda, printre alte științe auxiliare ale istoriei și heraldica generală și cea națională. S'a creat astfel, în decursul anilor, o serie de cadre specializate în domeniul științei blazonului, din sânul căreia se vor recruta mai toți cercetătorii de merit români în sectorul heraldicei, evidențiați în ultimele decenii. Astfel, printre profesorii acestei Școli de Arhivistică trebuie citați: pe același Constantin Moisil, apoi Aurelian Sacerdoțeanu, Mihai Berza și Emil Vărtosu, iar dintre elevii aceleiași școli, menționăm pe profesorii de mai târziu, Mihai Popescu, Ion Radu Mircea și Petre Ș.Năsturel, cât și pe modestul vorbitor ce vi se adresează în momentul de față.

Firește, interesul pentru heraldică n'a constituit un apanaj rezervat doar persoanelor având tangențe cu fosta Școală de Arhivistică din București. Și alți reputați istorici români din perioada interbelică s'au ocupat - în unele din valoroasele lor lucrări - de probleme de heraldică românească. Cităm astfel în primul rând pe profesorii Gheorghe Brătianu și Andrei Veress, apoi pe Constantin Karadja, Gheorghe Bezviconi, numismatul Octavian Iliescu, profesorii Sigismund Jakó și Dimitrie Ciurea, Stelian Metzulescu, cât și din generația mai tânără, Jean-Nicolas Mănescu, Ștefan

Gorovei, Magdalena Bunta, Gabriela Rădulescu și Maria Dogaru. Toți acești cercetători au adus contribuții prețioase studiului științei blazonului pe meleagurile românești, abordând subiecte atât din heraldica medievală (cu complementele heraldica sigilară și monetară), cât și din cea modernă și contemporană a țării noastre, participând deseori la Congresele internaționale de specialitate, cu valoroase comunicări originale.

Partea a doua a modestei comunicări de față are ca obiect prezentarea succintă a aportului pe care heraldica l-a adus elucidării unor probleme de istorie națională cărora, fie totala penurie de izvoare interne, fie insuficiența lor, nu le îngăduise lămurirea în nici un fel până atunci.

Astfel, descoperirea în 1930 a Armorialului Wijnbergen, cel mai vechi armorial francez cunoscut până astăzi (datând din veacul al XIII-lea, mai precis fragmentul ce ne interesează fiind alcătuit între 1270-1285), ne-a putut face cunoscută imaginea stemei ce am atribuit voievodului Litovoi, strămoșul direct al Basarabilor, a căror stemă dinastică era identică (în unele din elementele sale) cu cea a antecesurului lor amintit. Deși descoperit, după cum am mai spus, în 1930, Armorialul Wijnbergen n'a fost temeinic studiat și introdus în circuitul științific internațional decât abia în 1950 de către reputații heraldiști occidentali Paul Adam Even și Léon Jequier, ce i-au dedicat un studiu aprofundat intitulat Un armorial français du XIII-e siècle: l'Armorial Wijnbergen², cu prilejul expoziției "L'Art et la Vie au Moyen Age à travers les blasons et les sceaux", deschisă la Paris în anul amintit mai sus. Totuși, acest studiu a rămas necunoscut istoriografilor români de acum 35 de ani din pricina cortinei de fier și întreruperii vechilor noastre legături culturale cu Franța, cauzată de regimul odios impus țării de la 30 Decembrie 1947 încoace. În momentul când unele schimburi culturale s'au reluat totuși mai târziu cu Occidentul, Armorialul Wijnbergen a ajuns să trezească interesul heraldiștilor români deabia după 1975, când un amator, colonelul Marcel Sturdza-Săucești, a încercat să studieze ste-

mele valahe aflate în cuprinsul acestui album heraldic cu prilejul Congresului Internațional de Genealogie și Heraldică de la Londra dintre 31 August și 7 Septembrie 1975. Spun a încercat, fiindcă autorul menționat a renunțat să-și mai prezinte comunicarea anunțată la Congresul amintit, limitându-se doar la trimiterea unui rezumat al colaborării sale, rezumat cerut prealabil de către Secretariatul reuniunii internaționale în cauză, tuturor participanților la lucrările acesteia. Problema, inițial pusă de colonelul Sturdza în elaborarea sa intitulată Anciens blasons roumains du XIII-e siècle³ pe care n'a mai reușit s'o realizeze, a fost ulterior reluată de cel ce vă vorbește acum și, sper, satisfăcător lămurită datorită unor noi investigații ce am putut face în Franța, în 1979, ulterior refugiului nostru în această țară. Rezultatul cercetărilor întreprinse atunci, l-am publicat pentru prima oară în Anuarul Institutului român din Freiburg pe anul 1979 sub titlul L'Armorial Wijnbergen et l'héraldique dynastique valaque⁴, ulterior și în alte publicații din R.F.Germania⁵ și Elveția⁶.

Astfel, contrar afirmațiilor colonelului Sturdza-Săucești, care pretindea în cuprinsul rezumatului amintit, că stema "Regelui Valahiei" (le Roy de Blaquie, stemă reprezentată în Armorialul Wijnbergen la Folio 36, nr. 1307) ar fi fost concedată dinastilor români din nordul Dunării de către însuși împăratul vlaho-bulgar Ioniță (Caloian, 1197-1207) la începutul veacului al XIII-lea; noi considerăm de nesustănut o asemenea teză, din două rațiuni și anume: în primul rând, dată fiind apariția heraldiceii în Europa occidentală deabia în cea de a doua treime a secolului al XII-lea, socotim cu totul improbabilă vehiculația ei imediată în zonele periferice din sud-estul continentului nostru (zone locuite mai ales de popoare creștine de rit ortodox, deci în împărăția Asăneștilor și în posesiunile voievozilor români nord-dunăreni), apreciind că o atare vehiculație ar fi fost mult prea prematur să se producă la epoca la care o situează autorul citat; în al doilea rând, heraldica constituia o practică feudală a Occidentului catolic care, în perioada la care ne

referim, nu era deloc agreată de Bizanțul ortodox și, din considerente politice și religioase similare, nici de Asănești, suverani de același rit creștin oriental ca și împărații constantinopolitani, care ignorau voit orice manifestare armoriată pe teritoriul statului lor.

Datele noi pe care știința blazonului le-a putut furniza istoriografiei noastre în cazul pe care-l analizăm, constau în semnalarea precisă a unor însemne heraldice inedite aparținând unui dinast român din nordul Dunării, în veacul al XII-lea, o asemenea prezență dovedind pe de o parte, existența certă a unui stat feudal românesc în zona și în epoca amintite, iar pe de alta, vădind notorietatea de care ajunsese să se bucure acest stat în Europa timpului său, de vreme ce stema lui apare într'un armorial francez contemporan, la rubrica suveranilor din acea vreme, rubrică intitulată "Ce sont tous roys", stema voievodului român figurând alături de cele ale regilor Angliei, Leonului, Aragonului, Napolului, Ungariei, a împăraților romano-germani, ai Bizanțului, ai imperiului Asăneștilor etc., etc.

O altă elucidare adusă de Armorialul Wijnbergen istoriografiei noastre mai constă și în dovedirea certă a faptului că stema dinastilor români nord-dunăreni, ascendenți direcți ai Basarabilor, n'a fost conferită de regii Ungariei (așa precum noi înșine, alături și de alți istorici mult mai reputați, am presupus-o), ci rezultă dintr-o "liberă adopțiune" a acestor dinastii, aspectul ei cromatic (benzi alternate aur și roșu) vădind doar o influență provenind din însemnele armoriolate ale suveranilor arpadieni (fascii de argint și roșu), dar în nici un caz o concedare expresă de arme din partea acestor monarhi care n'ar fi acordat unor vasali o stemă conținând un metal (în speță aurul) superior pe scara ierarhică a metalelor heraldice argintului din stema maghiară⁷.

Descoperirea stemei dinastilor români nord-dunăreni în armorialul Wijnbergen mai rezolvă încă o problemă mult debătută de istoriografia noastră și anume, pune capăt numeroaselor controverse între savanții noștri de mare renume de

la finele veacului trecut, precum B.P. Hasdeu, D.A. Sturdza, Gr. Tocilescu, D. Onciul și ulterior, a istoricilor din prima jumătate a prezentului secol, privitor la capetele de arapi ca pretinsă stemă a Basarabilor. Din toată cerneala care s'a irosit în această controversă ce a dăinuit de a lungul a peste șapte decenii, nu s'ar fi consumat un strop măcar, dacă armorialul francez semnalat mai sus, ar fi fost cunoscut specialiștilor citați, fiindcă stema atribuită de noi voievodului Litovoi (pe multiplele considerente expuse în studiul nostru amintit, publicat în Buletinul din 1979 al Institutului român de cercetări din Freiburg), constituie, fără echivoc posibil, arhetipul însemnelor heraldice ale Basarabilor, în timp ce capetele de arapi nu s'au dovedit a fi până în cele din urmă, decât niște mobile, frecvente în arta blazonului european, ce au fost atribuite țărilor române doar de heraldiștii străini, nefiind cunoscute la noi și neavând nici o circulație pe teritoriul nostru național.

Însfârșit, o altă prețioasă indicație, furnizată de astă dată vexilologiei românești, de către același izvor heraldic francez din veacul al XIII-lea amintit, îl mai constituie și faptul că două din cele trei culori ale drapelului național român provin din stema dinastilor valahi nord-dunăreni, după cum am mai spus, strămoși nemijlociți ai Basarabilor care, odată ajunși Domni ai Țării Românești, au purtat pe flamura banierii lor dinastice benzi galbene și roșii, ulterior adăugându-le și un câmp albastru (ie azur plin). Confirmarea acestor date poate rezulta și din examenul atent al reversului uneia dintre primele emisiuni de ducați ai lui Vladislav I (Vlaicu Vodă) în care, alături de coiful suprapus de acvila valahică cu zborul închis, apare figurată și baniera dinastică a Basarabilor, fasciată de patru piese, în smalțuri alternate, însemn considerat inițial de unii numismați ca fiind o scară sau o cheie, doar din 1975 încoace, specialiștii în domeniu identificându-l în sfârșit ca steag domnesc⁸.

Un alt aport important adus de heraldică istoriografiei românești a constatat în analiza exactă și în descifrarea

sensului real al faimosului sigiliu armoriat din 1600 al lui Mihai Viteazul, însemn care de asemenea a prilejuit numeroase și foarte pasionate controverse.

Sigiliul în cauză aparține tipului heraldico-iconografic, adică conține elemente armorate (precum acvila valahică, capul de bour al Moldovei și doi lei față în față) combinate cu scena "Novei Plantatio", compoziție alcătuită din două personaje încoronate flancând un arbore și simbolizând în sfragistica și în numismatica bizantină (prin filiera căroră a ajuns și la noi) întemeierea Noii Capitale, a Noii Rome, adică a Constantinopolului⁹. Reprezentarea "Novei Plantatio" în sfragistica domnească a Țării Românești va fi semnalată pentru prima oară la începutul secolului al XV-lea (pe un sigiliu oval din 1403 al lui Mircea cel Bătrân și într-o formă mai primitivă), însă ulterior, după căderea Constantinopolului la 1453, tipul sigilar la care ne referim va fi înfățișat din ce în ce mai semnificativ și mai complex pe o serie întreagă de peceti domnești, începând de la Radu cel Frumos și până la Mihnea Turcitul.

Sigiliul ce constituie obiectul prezentei analize aparține tipului de care Mihai Viteazul s'a servit doar ulterior unirii celor trei țări românești sub sceptrul său, tip din care s'au conservat până astăzi numai trei exemplare, toate emise de cancelaria domnească moldoveană a numitului voievod în vara anului 1600. Primul din aceste exemplare, aplicat în tuș roșu pe un act din 27 Iulie al anului menționat, a fost examinat sumar încă din 1865 de către B.P.Hasdeu, reexaminat în 1891 de V.A.Urechia, însă semnalat deosebitei atenții a istoricilor doar în 1905 de către profesorul Stoica Nicolaescu, urmat apoi de Gr.Tocilescu și Dimitrie Onciul. Cel de al doilea exemplar, aplicat în ceară roșie pe un document din 3 Iulie 1600, a fost făcut cunoscut specialiștilor de abea în 1945 de către reputatul profesor Aurelian Sacerdoțeanu, pe atunci Director General al Arhivelor Statului; în sfârșit, cel de al treilea, aflat de asemenea în tuș roșu pe un act din 29 Iulie 1600, a fost semnalat recent și anume în 1964,

de către cercetătorul Paul Mihail. Primele două însemne se găsesc în România, în depozitele Arhivelor Statului din București, ultimul, la Constantinopol, în arhiva metohului Sf.Mormânt.

Acerbele controverse asupra tipului de sigiliu ce analizăm privesc două domenii distincte și anume: primul se referă la identificarea diferită a elementelor figurative - heraldice sau iconografice - aflate în câmpul său, cel de al doilea privește interpretarea simbolică a acestor elemente.

În prima din cele două categorii se cuprind următoarele moduri de identificare, deosebite în viziunea unora sau altora dintre istoricii angajați în controversă și anume:

1) leii afrontați, fie a) susțin o spadă în labelle anterioare și stau pe crestele a 7 munți (conform opiniei lui Gr.Tocilescu, Dim.Onciul și Stoica Nicolaescu), fie b) se sprijină pe trunchiul unui arbore smuls, deci cu rădăcinile vizibile (conform părerii lui P.V.Năsturel și C.Moisil), fie c) se sprijină pe trunchiul unui arbore flancat la bază de 4 creste de munți (conform viziunii lui A.Sacerdoțeanu); 2) personajele încoronate reprezintă fie pe:a) sfinții Petru și Pavel (cf. lui V.A.Urechia), fie b) pe sfinții Constantin și Elena (cf.lui Gr.Tocilescu și D.Onciul), fie c) pe Mihai Viteazul și Doamna Stanca (cf.lui Stoica Nicolaescu), fie d) pe Mihai Viteazul și Nicolae Pătrașcu (cf. lui A.Sacerdoțeanu); 3) legenda din exerga pecetiei înfățișează fie a) pe Mihai Viteazul ca Domn al celor trei țări românești (cf.lui Gr.Tocilescu, D.Onciul și Stoica Nicolaescu), fie b) pe Nicolae Pătrașcu, locțiitor al lui Mihai Viteazul ca Domn al Moldovei (cf. lui A.Sacerdoțeanu).

Dacă cercetătorii angajați în controversa ce examinăm ar fi avut cunoștință de faptul că, în realitate, amprente sigiliului lui Mihai Viteazul din 1600 nu provin de la o singură, ci de la două matrice deosebite, nici o interpretare diferită a elementelor heraldice și iconografice conținute în câmpul sigilar nu s'ar fi produs vreodată. Într'adevăr, cercetând personal în 1976, la Arhivele Statului din București, cele două tipuri de amprente, am reușit

să dovedim existența a două matrice sigilare, una pentru sădă, alta pentru tuș, tipare care, firește, prezintă oarecăr deosebiri, atât din punct de vedere iconografic, cât recăr deosebiri, atât din punct de vedere iconografic, cât și în ceea ce privește textul inscripției din bordura peceșii. Astfel, dacă pe matricea pentru sădă, inscripția - descifrată încă din 1945 de către A.Sacerdoțeanu - indică limpede textul: IO MIHAI ȘI FIUL MEU NICOLAE VOIEVOD ȘI DOMN AL ȚĂRII MOLDOVEI, pe matricea pentru tuș, numele lui Nicolae Pătrașcu dispăre, lăsând numai numele lui Mihai Voievod, însoțit de tripla sa titulatură domnească (adică Domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei). Faptul e ușor de explicat, deoarece în preajma supunerii Moldovei, cronicile timpului au consemnat proiectul ce nutrea atunci Mihai Viteazul de a așeza pe tron (sau măcar de a-l lăsa ca locțiitor domnesc) pe fiul său Nicolae Pătrașcu la Iași. Ulterior, Mihai Voievod și-a modificat planurile și, continuând a-și menține fiul ca locțiitor pe tronul Țării Românești, și-a confecționat o altă matrice sigilară, cu inscripția în bordură menționând numai numele său și întreita sa titulatură domnească.

Referindu-ne acum la cea de a doua categorie de controverse și anume cea care privește interpretarea simbolică diferită a elementelor aflate în câmpul sigiliului lui Mihai Viteazul din 1600, vom deosebi următoarele interpretări:

1) lei afronțați constituie fie a) emblema personală a lui Mihai Viteazul (cf. P.V. Năsturel, C. Moisil, M. Seulescu, I.C. Filitti, Emanuel Hagi-Moscu), fie b) simbolul principatului Transilvaniei, derivând din vechea emblemă a leilor Daciei (cf. lui D. Onciul, Pavel Gore, Virgil Drăghiceanu, George D. Florescu, A. Sacerdoțeanu); 2) crestele de munți, fie a) în număr de șapte, simbolizând cele 7 cetăți ale Ardealului (Siebenbürgen) (cf. lui Gr. Tocilescu, D. Onciul, Stoica Nicolaescu), fie b) în număr de patru, lipsite de vreo semnificație anume (cf. lui A. Sacerdoțeanu, George D. Florescu).

De data aceasta însă, controversa n'a putut fi soluționată decât foarte recent, deoarece chiar și în trecutul destul de apropiat, partizanii uneia sau alteia din cele

două interpretări emise, n'au voit să cedeze nimic din pozițiile pe care se plasaseră. Discuțiile s'au purtat în cadrul Comisiei Consultative Heraldice (despre care am vorbit în prima parte a expunerii de față), cu ocazia creării în 1930 a stemelor orașelor Ploiești și Alba-Iulia. Într'adevăr, specialiștii din numita Comisie s'au împărțit în două tabere: una, alcătuită din istoricii C. Moisil, Mihai Seulescu, Ioan C. Filitti și Em. Hagi-Moscu, susținea că lei heraldici afronțați, ținând în labele lor un arbore smuls (pin, stejar sau chiparos), constituia emblema personală a lui Mihai Viteazul, cealaltă tabără, formată din alți reputați istorici, precum D. Onciul, Paul Gore, Virgil Drăghiceanu și George D. Florescu, afirmă că cele două animale heraldice simbolizau anticii lei ai Daciei din cronicile și vechile tradiții autohtone. Pentru a nu nemulțumi pe nimeni, membrii Comisiei Consultative Heraldice au alcătuit stema municipiului Ploiești conform vederilor primului grup de specialiști (deci lei cu arborele smuls, adică cu rădăcinile vizibile, așezat între ei), iar stema orașului Alba-Iulia, fiind întocmită conform ipotezei celui de al doilea grup (și anume lei afronțați, ținând în labele lor o spadă).

În ceea ce privește propria noastră poziție în controversa enunțată mai sus afirmăm cu convingere că prezența celor doi lei față în față din sigiliul domnesc din 1600 trebuie desigur legată de tradiția, perpetuată de a lungul veacurilor, a posibilei embleme a Daciei care, chiar dacă n'ar fi datat din antichitate, ar fi putut fi creată fie în Evul Mediu, fie măcar în epoca umanismului. Această tradiție a putut fi concretizată într'un arhetip din care s'au inspirat cele două izvoare certe pe care se bazează heraldiștii și anume: armorialele sud-slave, difuzate în întreaga Peninsulă Balcanică, începând din secolul al XVI-lea, cât și operele noastre cronicărești, în care aflăm fie descrieri ale emblemei în cauză, fie chiar și imaginea sa în desen.

Astfel, referitor la armorialele sud-slave, menționăm Stemmatographia lui Paul Ritter Vitezović, cu derivatul ei datorat lui Hristofor Jefarović, cât și mai apoi albumul he-

NOTE

1.- v.Ştefan D.GRECIANU Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale, cu planşe şi vocabular, Bucureşti, Carol Göbl, 1900, pp.XI-XC.

2.- v.Paul ADAM-EVEN & Léon JEQUIER, lucrarea cu titlul citat mai sus în text, publicată în "Archives Héraldiques Suisses", 1951-1954 şi în extras, Lausanne, f.d.

3.- v. Proceedings of the XIII-th Congress, London, 1979, nr. de referinţă H 42, pp.52-53.

4.- v.Buletinul Bibliotecii Române (Freiburg), 1979, Vol.VII(XI), Serie nouă, pp.211-232 + ilustraţii.

5.- v.Dan CERNOVODEANU, Das Armorial Wijnbergen und die Heraldik der walachischen Dynasten, în "Der Tappert", 1975-1979, pp.1-15 + ilustraţii.

6.- v. de acelaşi autor, Les émissions monétaires armoriées des princes de Valachie aux XIV-e et XV-e siècles et leur implication dans l'histoire de cette principauté, în "Actes du IX-e Congrès International de Numismatique, Berne, Septembre 1979", Louvain-la-Neuve (Luxembourg), 1982, pp.891-903.

7.-v. conferinţa urmată de articol O acvilă neobisnuită, în "Magazin Istoric", V, 1971, nr.3 (48), Martie, pp. 27-32 + ilustraţii, ambele opera reputatului numismat Octavian ILIESCU; v.de asemenea şi Dan CERNOVODEANU, Ştiinţa şi arta heraldică în România, Bucureşti, 1977, pp.66-87.

8.- v.Octavian LUCHIAN, Câteva stiri şi ipoteze în numismatica medievală românească, în "Studii şi Cercetări Numismatice", VI, 1975, pp.219-251 + 1 pl., este primul dintre numismaţii români care identifică pe unele emisiuni monetare, baniera dinastică a Basarabilor.

9.- v.gen.P.V.NĂSTUREL, "Nova Plantatio" şi Regii României, moştenitori ai împăraţilor Bizanţiului, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XV, 1914, pp.1-80 + ilustraţii.

10.- v.Nicolae COSTIN, Cartea pentru descălecatul d'intâi a Țării Moldovei şi neamului moldovenesc (Biblioteca Academiei Române, mss. 120, f. 20).

CONTRIBUTIA ŞVABILOR LA DEZVOLTAREA

AGRICULTURII DIN BANAT

de George BĂLTEAN

Banatul este teritoriul cuprins între cele trei ape: Mureşul, Tisa şi Dunărea. Pe acest teritoriu, acum 200-250 de ani, s'a desfăşurat colonizarea cu Şvabi veniţi din Sud-Vestul Germaniei. Ei au adus cu ei unelte agricole, căruţe cu cai, vaci cu lapte şi, mai ales, o înaltă calificare şi experienţă în agricultură. Ei au transformat mlaştinile seculare în pământ roditor, din care au obţinut recolte bogate şi au făcut ca Banatul să devină una din cele mai importante cămări de cereale şi de carne din Europa. Şvabii au creat în această parte est-europeană un colţ occidental, care timp de două secole şi jumătate a întreţinut o cale de contact Est-Vest.

Pacea de la Trianon din 1919 a dus la împărţirea acestui teritoriu în trei părţi: o mică parte, colţul Mureş-Tisa, 271 km², a fost atribuit Ungariei; partea de Vest, 9.307 km², populată şi cu Slavi, a fost dată Iugoslaviei; iar partea de Est, 18.715 km², cu populaţie majoritară română, a fost acordată României. Capitala Banatului, Timişoara, aşezată în partea de Est, a revenit României.

Înainte de la Trianon, Şvabii au cerut şi proclamat la Adunarea Generală de la Timişoara, alipirea întregului Banat, respectiv a tuturor Şvabilor, la România. Această venea în întâmpinarea guvernului de la Bucureşti, care

a intervenit în acest sens pe lângă Marile Puteri. Acestea, însă, nu au luat în considerare cererea Bucureștiului și, respectiv, a Șvabilor.

Trebuie să scoatem în evidență marea acțiune comună România-Șvabi și dorința acestora de a fi în întregime încorporați în statul român. Acțiunea, din păcate, a eșuat.

După 200 de ani, prin pacea de la Trianon, populația omogenă, Șvabii, de pe un teritoriu omogen, cu o economie omogenă, a fost împărțită în trei. Aceasta a însemnat că fiecare parte să aparțină unui alt stat, în cadrul unui alt popor și subordonată unei alte legi.

Șvabii din Banatul românesc

La alipirea părții de est a Banatului la România, numărul Șvabilor din această parte se ridica la 320.000, adică reprezenta 24% din populația acestuia. Circa un sfert din Șvabi, adică 80.000, locuiau la orașe; deci, la sate existau circa 240.000, în care erau cuprinși și comercianții, meseriașii, antreprenorii și intelectualii din mediul rural, al căror număr se ridica la circa 30.000. În mod practic, cu agricultura se ocupau în 1919 circa 210.000 de Șvabi.

Populația germană, Șvabii din Banat, era repartizată la acea dată în patru județe, astfel: în județul Timiș-Torontal-35 % din totalul populației, județul Arad - 16%, județul Caraș - 18 % și județul Severin (cu capitala la Lugoj)-17 %.

Numărul de gospodării șvăbești existente la sate se ridica la aproape 46.000. Cea mai mare parte, circa 26.000, dețineau sub 5,7 ha de pământ pe gospodărie, iar restul de 20.000, peste 5,7 ha, posedând peste 80 din pământul agricol deținut de populația germană din Banat. Aceste gospodării au constituit nucleul marilor comune și au determinat ritmul vieții lor.

Un rol deosebit de important în orânduirea vieții comunelor l-au jucat Biserica, școala, mișcarea etnică și organizarea cooperatistă (Genossenschaftswesen), care au contribuit mult la dezvoltarea culturală, socială și economică

a satelor.

Satele germane s'au caracterizat prin ordine și curățenie, situația lor a înflorit de la an, la an. În perioada 1919-1944, perioadă de care ne ocupăm, satele germane au obținut succese răsunătoare. Democrația și libertatea, ca și egalitatea în drepturi care au existat în România în acel răstimp, au creat cadrul general în care succesele au fost posibile.

Spiritul de organizare al Șvabilor a fost remarcabil. Ei s'au grupat în asociații ("Vereine") și cooperative, care au promovat dezvoltarea educației și introducerea de noi metode, metode științifice, de muncă în agricultură. Șvabii au dovedit respect și interes față de ceea ce știința agricolă a oferit.

Dragostea de pământ și de munca agricolă, împreună cu bine cunoscuta hărnicie germană, au dus la rezultate unice de prosperitate. În condițiile satului german, chiar și intelectualii preferau să lucreze pe propria lor gospodărie, să fie agricultori. În satele germane, nivelul cultural, în general, și cel agricol, în special, se dezvoltau mână în mână. De unde se vede că progresul în toate domeniile, inclusiv în agricultură, la sate, se realizează cu oameni culti și bine pregătiți profesional. Țărâncile care mulgeau vacile știau să cânte și la un instrument muzical, deci cu atât mai mult conducătorii trebuie să fie oameni inteligenți, culti și bine pregătiți, ceea ce era cazul la Șvabi.

La o cercetare efectuată în 1934 de către Dr. Alois Binkert din Offenburg (Baden-Württemberg) sub îndrumarea profesorului Dr. Münzinger de la Universitatea Agricolă din Hohenheim-Stuttgart, s'a constatat că în rândul "Bauerilor" șvabi dintr'un sat: doi aveau titlul de "doctor", opt aveau bacalaureatul (în acel timp bacalaureatul însemna foarte mult la sate), 63 % aveau mai multe clase de liceu, iar 74 % din țărance au absolvit Înalta Școală de Fete, școală de economie casnică din Timișoara. O populație cu un asemenea nivel de educație putea într'adevăr să practice o agricultură avan-

sată. Agricultura Șvabilor a rivalizat cu cea din Occident. Șvabii agricultori, țăranii, se numeau "Baueri". De la această denumire, țăranii români din Banat și-au luat numele de "Paueri".

Până aci, în rezumat, putem afirma că Șvabii s'au caracterizat prin hărnicie, disciplină, spirit de organizare, dragoste de cultură și sete de știință aplicată în practica agricolă.

Cultivarea pământului

Clima din Banat este la fel cu cea din întreaga țară, continentală cu influențe estice. Ploile sunt puternic diferențiate între primăvară și vară. Ele se cifrează la 600mm, iar temperatura medie este de 10°.

Calitatea pământului. Prima grijă a agricultorilor șvabi a fost transformarea pământului mlăștinos în pământ arabil, îmbogățirea, îngrășarea și ridicarea capacității lui de rodnicie. Șvabii au reușit în strădania lor și au făcut ca pământul arabil deținut de ei să fie unul dintre cele mai fertile din țară. La acest rezultat a contribuit și faptul că numeroși tineri germani au fost trimiși să studieze în școlile din Germania, de unde au adus cu ei în Banat prețioase cunoștințe privind hrănirea și fertilizarea solului. De asemenea Bauerii au primit îndrumări practice de la Școala Agricolă din Voiteni (Woiteker Ackerbauschule), școală înființată sub îndrumarea aceluiași profesor Dr. Münzinger de la Universitatea din Hohenheim-Stuttgart. Trebuie să menționăm că între Șvabii din Banat și Universitatea Agricolă din Hohenheim-Stuttgart a existat un important contact, care a contribuit la dezvoltarea nivelului agriculturii. Mai menționăm și contribuția imediată a "Asociației Agricole a Șvabilor" (Schwäbisches Landwirtschaftsverein).

Structura culturilor. Grâul ocupa primul loc; la 1000 de hectare, 30 % revenea acestuia, urmat imediat de porumb cu circa 26 %, apoi ovăzul, orzul, cartofii și diverse alte culturi.

Grâul de iarnă a fost soiul cel mai cultivat și res-

pectiv, cel mai comercializat. De o calitate imbatabilă, el a concurat cu succes pe piețele occidentale grâul american și canadian, cele mai apreciate pe piața internațională. Acest grâu era cunoscut sub numele de "grâu de Banat" (Banateweizen). În general a existat o permanentă preocupare pentru introducerea de noi soiuri de grâu de calitate. În acest sens și-a adus contribuția Stațiunea experimentală din Cenad.

Pe teritoriile cu agricultură extensivă se obținea o recoltă de 1.500-2.000 kg la hectar. În agricultura intensivă, practică de comunitățile cu o importantă creștere a vitelor, care asigura îngrășarea naturală a pământului, se obțineau 3.500-4.000 kg la hectar.

În rândul altor culturi, considerate la început complementare, găsim sfecla de zahăr, valorificată prin Fabrica de zahăr de la Freidorf, cânepa, tutunul și legumele. Cultivarea acestora era orientată spre asigurarea de câștiguri ridicate, de pe suprafețe mici de teren.

Astfel tutunul, cultură nou introdusă în Banat, era cultivat aproape în exclusivitate de către micii țăranii șvabi. Tutunul cere o muncă intensivă și o atentă prelucrare, pe care micul țăran o putea asigura cu familia sa. Cantitatea anuală de tutun produs se ridica la circa 4 milioane de kg, provenită de pe teritoriile limitate, circa 3.700 ha. Comunele cultivatoare au fost: Billed, Beciche-recul-Mic, Sânandrei, Mertișoara, Hodoni, Jacea-Mare și Uivar.

Merită să ne oprim și asupra legumelor care au constituit o cultură deosebită în Banat. Ca centre mai importante s'au detașat Lovrin și Aradul Nou. Lovrin se dedica mai mult exportului, iar Aradul Nou, aprovizionării piețelor din Arad și Timișoara. Pe parcurs, s'au atașat la export și alte comune, ca Cenad și Pesac.

Clima și solul au favorizat cultura de legume. Cartofii și pepenii de Lovrin au fost cunoscuți pe piața Europei Centrale. Ardeiul de Cenad era livrat pentru restaurantele și fabricile de carne din întreaga Europă.

Rentabilitatea culturilor de legume se ridica până la de cinci ori rentabilitatea culturilor de grâu și porumb. Această cultură cere însă multă muncă, ce începe de la ora patru dimineața.

În anul 1941 Centrala Agricolă "Agraria Bănățeană" a creat în Aradul Nou o instalație de uscarea și de conservare a legumelor. De asemenea a asigurat vânzarea legumelor prin organizațiile cooperatiste. Prin acest pas s'a ajutat și impulsionează valorificarea acestor produse de calitate. Fabrica de conserve de legume și fructe din Timișoara a sporit și mai mult posibilitatea valorificării lor.

Vița de vie. Mulți Șvabi veniți în Banat proveneau din zonele viticole din Valea Rinului, Main, Mosel și Alsacia. Ei au adus cu ei experiența, dar și soiurile de viță de vie din aceste zone. Limitarea suprafețelor a dus la exploatarea mică de vie. Întreaga suprafață viticolă se ridica în anul 1926 la 17.629 ha. Centrele cele mai importante au fost: Teremia Mare-Tomnatic, Giarmata-Recas, Bacova-Buziaș și Minis-Paulis. Dintre acestea se detașa Teremia Mare care, cu cei 3.000 locuitori ai săi și 4.000 jugăre cultivate, a atins 20 milioane de litri. Producția întreagă de vin se ridica la 120 milioane de litri. La această producție se mai adăugau rachiu și coniacul ce se obțineau în cantități de cel puțin 100.000 hl. Producția vinicolă era destinată atât pieței interne, în care Bucureștiul era un mare consumator, cât și pieței externe.

Pomicultura s'a dezvoltat, în special, în grădinile satelor și în jurul viilor. Renumite au fost piersicile de Cenad. Limitarea terenului, ca și specificul solului, nu au permis o dezvoltare largă a pomiculturii. Alta a fost situația în partea deluroasă a Banatului, de la Caransebeș spre Sud, unde pomicultura este bine dezvoltată.

Creșterea vitelor. Condițiile prielnice, pământul, culturile de cereale și plante furajere, priceperea oamenilor, cunoștințele și adaptarea la piață, au determinat o excepțională creștere a vitelor în Banat. Aceasta a fost ajutată de spiritul de organizare, de care am mai amintit, concre-

tizat prin asociațiile agricultorilor (Bauervereine), cooperative (Genossenschaften) și Sindicatul crescătorilor de vite. Aceste organizații au sprijinit puternic creșterea intensivă a vitelor.

Creșterea vitelor din Banat era cunoscută nu numai la noi în țară, ci și peste hotare, bucurându-se în mod deosebit de aprecierea țărilor vecine. Pentru Românii din Banat a fost un minunat exemplu, pe care l-au urmat.

"Banater Rind", vacile de Banat se trăgeau din încrucișarea vitelor coloniștilor germani, cu vitele de stepă din zona Tisa-Dunăre. La aceasta s'a adăugat încrucișarea permanentă cu rasa Simmental din Elveția, care a dus la creșterea rasei Simmental-ul bănățean.

În creșterea vitelor, Șvabii au știut să folosească, în funcție de climă și de sol, trei factori de bază: aerul, lumina și mișcarea.

Ca fruntașe în creșterea vitelor s'au remarcat comunele Bulgăruș, Grabaț și Lenauheim, care au importat vite de rasă din Elveția și au îmbunătățit astfel rasele de vite din Banat. La aceasta de asemenea, Sindicatul pentru creșterea vitelor a avut o contribuție importantă. Exemplul acestor comune a fost urmat de alte comune, cum au fost: Lovrin, Periam, Chevereș și Izvin. În vederea sprijinirii creșterii vitelor, au fost create sindicate în mai toate comunele mari.

Statul român a recunoscut însemnătatea realizărilor Șvabilor din Banat și, la rândul său, a luat măsuri concrete de susținere și promovare a creșterii vitelor. Aceste măsuri s'au concretizat în creșterea importului de vite de rasă din Elveția și acordarea de subvenții pentru comune. Subvențiile erau între 20 și 80 % din prețul de cumpărare, funcție de condițiile economice ale comunei și de calitatea vitelor cumpărate.

La târgurile de vite, devenite în scurt timp tradiționale, se organiza și pregătirea crescătorilor, prin conferințe, asistență de specialitate, sfaturi și material documentar.

Procentul de grăsime a laptelui era de 3,8-4,1 %, iar

producția, la vacile de rasă, era de 3.300-3.500 l de lapte anual; în întreaga agricultură germană se obținea o producție medie, la vacile de lapte, de 2.300-2.500 l / an.

Șvabul Josef Komanschek, Diplom Agronom (decedat în urmă cu câțiva ani la Reutlingen, în Baden-Württemberg), în calitatea sa de referent în administrația agricolă, a muncit intens la promovarea măsurilor de autoajutorare pentru promovarea creșterii vitelor autohtone.

Creșterea porciilor. Porcii, ca și preparatele de carne, din Banat erau cunoscuți în întreaga țară, dar și în străinătate. Rasele de bază au fost Mangalița și York. Prin contactul cu Germania și cu Sașii din Transilvania, contactul care un rol important l-a avut grupul etnic german, s'a promovat intens creșterea porcilor, ca și crearea de noi rase. Între noile rase s'a remarcat, în special, "Edelweis-ul german", porc înrudit cu York-ul. Cele mai importante centre de creștere și de comercializare a porcilor au fost Comlosul Mic, Lovrin, Varias și Lenauheim. Din aceste sate porneau porci spre piețele interne și cele externe. Exportul se efectua, în special, în Austria, Cehoslovacia și Germania. Fiecare din comunele citate vindea în străinătate între 15.000-30.000 porci anual. Dacă adăugăm numărul de porci vânduți pe piața internă și pentru satisfacerea nevoilor proprii, avem imaginea unei bogății imense provenite doar din această ramură a creșterii vitelor.

Creșterea porcilor cere măsuri speciale de luptă contra epidemiilor. Măsurile tehnice și medicale din Banat au fost exemplare, atât pentru întreaga țară, cât și pentru crescătorii din țările vecine.

Creșterea oilor. Banatul fiind o zonă de șes, creșterea oilor a reprezentat o preocupare secundară, limitată. Rasa de bază era Țigaia. Treptat s'a introdus încrucișarea cu rasa Merinos, adusă din Spania.

Păsările de curte au însemnat puțin pentru agricultori, până când Centrala cooperatistă agricolă din Timișoara a organizat o întreprindere de tăiere și valorificare a păsărilor. După această măsură s'a trecut la intensificarea creș-

terii păsărilor în gospodării, ajungându-se ca în scurt timp să se livreze cantități mari pe piața internă, iar apoi, să se exporte, în special, în Germania.

Importantă a fost creșterea cailor, nu numai la nivelul gospodăriilor, ci și la nivel de comună (Gemeinde). Caii de Banat au fost, mai ales, cai mari și puternici, pentru muncă grea. Ei au avut o mare căutare în țară, dar și în străinătate, fiind exportati în Austria, Elveția, Cehoslovacia și chiar în Italia. Între altele, calul de Banat era folosit și la artilerie.

Mecanizarea. Agricultura din Banat era la nivelul cel mai ridicat de mecanizare din țară. La aceasta au contribuit contactul și importul de mașini agricole din Germania și America. Între cele două războaie mondiale, unii Șvabi au plecat în America pentru a munci și câștiga bani, cu care, apoi, să cumpere mașini agricole pe care să le aducă în gospodăriile lor din Banat.

Interesant de știut este faptul că și vânătoarea a reprezentat o activitate și că în fiecare comună a existat o asociație a vânătorilor.

Comerțul exterior. În afara celor amintite mai sus, este necesar să se precizeze unele chestiuni legate de export.

România a fost una dintre cele mai importante țări producătoare și exportatoare de cereale, plasându-se pe locul 4-5 în lume. Astfel, țările importatoare cele mai importante au fost: Germania, Anglia și Franța.

România a practicat un export solid, rentabil și cu o mare stabilitate. Exportul românesc s'a bazat pe principii economice sănătoase, vânzându-se în străinătate produse nu mai după ce au fost asigurate deplin, din abundență, nevoile populației țării și, în general, piața internă, adică, în străinătate s'a vândut surplusul. În nici un caz nu s'a luat mâncarea de la gura copiilor țării pentru a se vinde în Occident și primi valută. O țară care vrea să arate că are comerț exterior, trebuie să satisfacă în primul rând cererea internă. Altfel, repercursiunile provenite din partea celor care muncesc, ca și din partea clienților externi,

susținute de legile economice, sunt catastrofale pentru întreaga economie națională.

În Banat a existat un surplus mare de cereale și, în general, de produse agricole. În afara celor amintite, județul Timiș-Torontal, în anul 1938, a avut o producție de grâu de 3.448.802 kintale, în comparație cu județele Teleorman, Dolj și Ilfov cu 2,5, 2,2, și 2,1 milioane kintale. Pe total cereale, județul Timiș-Torontal a avut, în anul 1938, o producție de 7,55 milioane kintale, urmat de județul Ilfov (cu egală suprafață cultivată) cu 4,66 milioane.

Succesul la export a produselor agricole din Banat s'a datorat și calității lor, care putea concura cele mai bune produse din statele occidentale.

În cadrul surplusului substanțial, un loc important l-a avut carnea de porc. Din totalul exportului țării, Șvabii dețineau, în 1938, 11 %. iar în 1939, 29 %.

Eficiența gospodăriilor agricole familiale. Conform unei cercetări privitoare la anul agricol 1938/39, la 34 de gospodării, a rezultat că 21 din ele au obținut o producție totală de peste 7.000 lei/ha, iar 13, sub 7.000 lei/ha, media fiind de 9.900 lei/ha. Cheltuielile s'au ridicat la 5.500 lei/ha, adică la 55,6 % pe hectar, astfel că beneficiul a fost de 4.400 lei/ha, adică 44,4 %.

Organizarea cooperatistă. Pe parcurs am amintit frecvent de existența cooperativelor, factor important în dezvoltarea agriculturii Șvabilor din Banat.

În Timișoara a luat ființă în August 1931, Centrala Cooperativelor Agricole, care cuprindea cooperativele deja existente în satele șvăbești. Aceasta a dezvoltat ideea cooperativizării și organizării tuturor Șvabilor baueri în cooperative.

Centrala cooperativelor a organizat Bauerii pentru valorificarea produselor agricole și a animalelor. Ca urmare, producția a crescut, mai ales creșterea porcilor.

Centrala a organizat producția centralizată de unt în cadrul fabricii de unt din Timișoara, care a fost cea mai

modernă fabrică din țară, iar majoritatea cantității untului produs era vândută în Timișoara și București.

Centrala din Timișoara a jucat un rol determinant în stabilirea relațiilor externe, în promovarea exportului de produse agricole și a importului de mașini și animale de rasă, necesare înobilării raselor din țară.

În Iunie 1941, s'a înființat "Societatea cooperative-lor germane în România - Reiffeisen", al cărei președinte a fost ales Josef Komanschek.

Organizarea cooperatistă a funcționat și în domeniul financiar, în vânzare și consum. Statistica din anul 1944 prezenta organizarea cooperatistă a Șvabilor din Banat astfel: 3 Centrale, 86 cooperative de credit, 21 cooperative de credit și comercializare a mărfurilor, 137 cooperative de mărfuri, 6 cooperative de consum, 8 alte cooperative. În total au existat 261 cooperative cu aproape 52 de mii de membri, adică aproape toate gospodăriile Bauerilor erau membre în cooperative.

Din ziarul "Exportul Animalelor", care apărea la București, anul 1937, cităm: "Astfel Centrala cooperativelor agricole din Timișoara a dezvoltat de la înființare până astăzi o activitate care nu are egal în țară. Ea este o bună realizare, în primul rând, pentru membrii săi, dar ea a fost remarcată și de Români. Ea face școală în România. Satele românești încep să urmeze celor șvăbești și sperăm ca în scurt timp tot mai mulți vor urma acest exemplu".

Exemplul Șvabilor a fost urmat de tot mai mulți Români. Vecinătatea a avut un mare rol și cu atât mai importantă a fost înrudirea dintre Români și Șvabi. Mulți Români își trimiteau copiii să lucreze și să învețe munca agricolă în familiile de Șvabi. Acești copii au introdus apoi învățătura căpătată în gospodăriile șvăbești, în gospodăriile părinților lor. Comunele mixte au efectuat import de vite de rasă, atât pentru Șvabi, cât și pentru Români. Experiența și relațiile externe ale Șvabilor și, mai ales ale cooperativelor lor, au fost folosite de către Români, în special, în mod organizat, prin administrația agricolă, cât și prin conducerea co-

munelor și cooperativelor. S'au creat cooperative românești care primeau ajutor de la cooperativele șvăbești. Josef Komanschek, de la nivelul său în Administrația agricolă, a ajutat atât pe Șvabi, cât și pe Români.

Țăranul român este receptiv la tot ce este nou, la progres, iar inteligența și hărnicia îl ajută să învețe rapid de la alții și să aplice în gospodăria sa cunoștințele căpătate. În definitiv, progresul se realizează învățând permanent din experiența trecută, din experiența altora, la care se adaugă eforturile proprii. Șvabii au venit cu experiență adusă din Occident, iar Românii admiră pe cei de la care au ceva de învățat, pe cei care le aduc învățătura. Această experiență a fost oferită Banatului în mod gratuit. Pentru o asemenea experiență și învățătură se plătesc astăzi bani grei de către multe țări și popoare.

Din păcate, buna colaborare agricolă dintre Români și Șvabi a durat doar 25 de ani, 1919-1944, în cadrul României Mari, libere și cu adevărat democrate pentru toți. 25 de ani constituie o perioadă extrem de scurtă în viața unui popor. Comunismul a stopat colaborarea, iar dezvoltarea agriculturii a suferit în egală măsură pentru Șvabi și pentru Români. Deportarea masivă de Șvabi în Bărăgan a lovit crunt această populație și de o potrivă agricultura din Banat. Conducerea comunistă nu poate gândi economic și, respectiv, nu a știut nici odată să aprecieze contribuția Șvabilor la dezvoltarea agriculturii și nici pierderile pentru economia națională, datorită deportării lor în Bărăgan.

Menționăm însă că și astăzi, în agricultura socialistă din Banat, comunele populate cu Șvabi sunt printre cele mai bogate din țară; ele dau o calitate superioară de produse care, în special, se exportă. Printre comunele declarate astăzi fruntașe și decorate menționăm: Lenauheim, Varias, Periam, Cenad, Lovrin, Liebling, Tomnatic, Biled, Cărpiniș, Teremia Mare, etc.

În rezumat, putem afirma că succesul obținut de Șvabi în agricultura din Banat s'a datorat caracteristicilor lor,

de care am amintit, organizării cooperatiste, contactului cu Germania și, bineînțeles, interesului. Șvabii au fost liberi să muncească cum au vroit și să beneficieze de rodul muncii lor; de aceea au avut inițiativă și au lucrat din zori și până în noapte. Interesul este motorul dezvoltării societății și nu lupta de clasă.

Termin această temă, cu încheierea firească, naturală, a oricărei producții agricole: bunul trai al populației și, în special, al celor care muncesc, al celor care produc bunurile agricole. Șvabii din Banat au avut un înalt nivel de trai, care egala cea mai îmbelșugată viață din Occident. Această se putea ușor constata pe fețele omenilor, în gospodăria lor, la nivelul comunelor, în piețe, la magazine, în restaurante, pe piața externă, adică, se putea constata ușor peste tot. În Banat exista o abundență de produse cum nu se mai întâlnea și la prețuri scăzute, cum astăzi nu se pot închipui. Această stare de bogăție, mai ales în libertate, a creat optimism și o puternică dragoste de viață. Aveasta a stat la baza bunei înțelegeri dintre Șvabi și Români, care dorim să fie continuată. Din păcate Șvabii pleacă din țară, ceea ce constituie o pierdere incalculabilă pentru Banat și pentru poporul român.

+ + +

Bibliografie

- Komanschek, Josef: Die Landwirtschaftliche Leistung der Banater Schwaben.
- 30 Jahre Landsmannschaft der Banater Schwaben aus Rumänien in Deutschland e.V.
- "Der Donauschwabe".
- "Banater Post".

LES MODÈLES DE LA PARENTÉ SPIRITUELLE

AU "PAYS" DE LOVIȘTEA (ROUMANIE)

par Andrei PANDREA

Les observations qui suivent regardent le système de parenté en vigueur chez les villageois de Țara Loviștei. Elles reposent sur les informations que nous avons recueillies surtout des paysans de Boișoara, Găujani et Bumbuești entre 1961 et 1975.

Ces villages sont situés au coeur du "pays" même, qui est une région naturelle limitée au nord par la chaîne montagneuse des m. Făgărași, à l'ouest par la grande rivière de l'Olt, à l'est par le Topolog, son affluent, et au sud par le mont Cozia. La région de Loviștea occupe tout le nord du département de Vâlcea. Elle est partagée entre 27 villages, administrés par les communes rurales de Cîineni, Racovița, Boișoara et Perișani.

Țara Loviștei (le "pays" de Loviștea) - "la dépression la plus typique de la chaîne Carpathique"¹ - est un vaste amphithéâtre montagneux orienté NO-SE. Sa morphologie fait de cette région un isolat géographique et un abri remarquable, occupé de tout temps par des populations humaines, attestées à partir du paléolithique supérieur jusqu'à nos jours. Loviștea est également un noyau de l'ethnogenèse et de la glottogenèse roumaines. Le recensement de mars 1966 enregistre 14.596

habitants (des "Lovișteni")².

Ces Lovișteni reconnaissent trois types de parenté:

- la parenté par le sang, directe et collatérale
- la parenté par alliance, engendrée par le mariage et
- la parenté spirituelle.

Phénomène social encore très répandu, ce dernier type de parenté a pour but d'acquiescer de nouveaux parents, dont les statuts sont similaires aux statuts des parents par le sang ou alliés. En fait toujours une alliance, cette parenté d'affinité, ritualisée, résulte surtout d'autres mécanismes et circonstances que le mariage. On transforme un étranger en parent principalement par le choix conscient, basé sur une affinité précédente. On élargit ainsi les limites d'un groupe apparenté, centré sur Ego et sur le groupe domestique, en tant que groupe généalogique.

Ces trois types de parenté sont largement exposés dans notre thèse de doctorat, présentée en avril 1982 à l'Université René Descartes (Sorbonne, Paris V)³ et publiée, en 1983, par l'Institut d'Ethnologie de Paris.

Bien qu'il existe une assez riche bibliographie concernant la parenté spirituelle chez les Roumains (dont nous choisissons quelques titres parmi les plus utiles dans les notes 4,5,6), des travaux regardant la parenté chez les Lovișteni manquent. Nous allons examiner hic et nunc quelques aspects propres à ces types de parenté, en essayant de mettre en évidence certaines de ses qualités et d'interpréter des faits dans leur corrélation.

Les parents spirituels en question, ainsi que les circonstances de leur genèse sont les suivants:

a. Parents créés à la naissance de l'enfant:

1. Moasa (la 'sage-femme'); 2. mama (doica) de lapte (la 'nourrice' ou la 'mère de lait'); pour le premier cas l'enfant devient
3. nepot ('petit fils') ou 4. nepoată de moasă ou de buric ('petite-fille de sage-femme' ou 'de nombril'); pour le deuxième il est
5. fiu ou fiică de lapte ('fils' ou 'fille de lait').

b. Parents créés entre la naissance et le baptême de

l'enfant:

7. Moasa-nașă (la 'marraine - sage-femme'). Il s'agit d'une parenté qui cumule les deux statuts: la même sage-femme qui a assisté l'enfant à la naissance va l'assister, en tant que marraine, aussi à son baptême, le parrain restant absent en ce cas; 8. nepotul-fin (le 'petit-fils - filleul') et 9. nepoată-fină (la 'petite-fille - filleule') sont les noms donnés par la marraine-sage-femme à ces enfants, ses parents spirituels.

c. Parents créés au baptême de l'enfant:

10. Nașul de botez (le 'parrain de baptême'); 11. nașa de botez (la 'marraine de baptême'); 12. nașul din drum ou naș de cale (le 'parrain de chemin'). Ce dernier, parrain unique, toujours un homme, est choisi au hasard parmi les passants pour baptiser un copil găsit (enfant 'trouvé'), abandonné d'habitude sur les marches de l'église; 13. jumătate de naș, nașul de turtă (le 'demi-parrain' ou le 'parrain de tourte') ou encore nașul de-al doilea, c'est-à-dire parrain 'de second grade' est un parrain par délégation; il peut y en avoir un ou plusieurs, même des femmes; 14. jumătate de nașă, nașa de turtă, nașa de-al doilea (la 'demi-marraine', marraine 'de tourte' ou 'de second ordre').

D'habitude ces derniers parrains spirituels (13-14) représentent ou remplacent le parrain ou la marraine de baptême, auxquels ils sont subordonnés. On devient 'parrain de tourte' à l'occasion de la coupe en forme de croix des cheveux de l'enfant lorsqu'il a atteint l'âge d'un an. Le partage de la tourte rituelle a lieu à la même occasion.

Si tous ces parents sont au départ des étrangers, le 15. fratele-naș ('frère parrain') et le 16. sora-nașă (la 'soeur-marraine') sont des germains, qui changent de statut pour devenir les parrains d'un frère puiné. Dans ce cas le frère-parrain (ou la soeur-marraine) se trouve favorisé(e); il (elle) écarte le cadet, ou la cadette, qui, de règle, a la priorité de choix sur les parts d'héritage qu'a définies le père; donc le rang de naissance n'est plus respecté comme on l'aurait fait s'ils n'avaient pas été naș ou nașă.

A tous ces parents spirituels ne correspond qu'un seul enfant; 17. finul (le 'filleul') ou 18. fina (la 'filleule').

d. Parents créés par le baptême et le mariage

Quand le même parrain baptise (botează) et/ou marie (cunună) tant les parents que leurs enfants, il devient pour la deuxième génération descendante 19. cumătru-naş (terme sans équivalent en français, cumătru dénomme le parrain par rapport aux parents du (de la) filleul(e); cumătru-naş note les nouveaux rapports, de cumetrie, entre le parrain et ses anciens filleuls après avoir baptisé leur enfant. La situation est similaire dans le cas de la marraine 20. cumătra-naşă. Le fils du filleul, baptisé par le parrain et la marraine de son père, ne s'appelle plus filleul (fin), mais 21. nepot-fin ('petit-file-filleul').

Il y a donc, dans ce cas, établissement et renforcement d'un degré de parenté qui se situe dans une génération plus éloignée (la suivante), par la voie héréditaire du parrainage.

Dans tous les cas cités les relations de parenté spirituelle s'établissent entre les adultes et l'enfant nouveau-né.

e. Parents créés par le mariage

22. Naşul de cununie ou nunul (le 'parrain de mariage') et 23. naşa de cununie ou nuna (la 'marraine de mariage') sont en effet des naşi mari ('grands-parrains'); ils ont sur les naşi mici ('petits-parrains' c.-à-d. les parrains de baptême) une supériorité hiérarchique, basée sur des principes patrilineaires.

Pour les jeunes gens qu'on marie, les parrains emploient le même terme de fin, fină (('filleul(e)') que pour ceux qu'ils ont baptisé, de la même manière que naş désigne aussi bien le 'parrain de baptême' que le 'témoin de noces'.

Cette catégorie comprend les relations qui unissent des adultes à leurs parents spirituels.

f. Parents qui dérivent des rites ultérieurs au baptême et au mariage.

Le père du gendre ou de la bru par rapport aux parents de l'épouse ou du mari s'appelle cuscră; de même, la mère s'appelle cuscră: c'est la parenté des beaux-parents, qui n'est pas une parenté spirituelle.

Le parrain de mariage par rapport aux parents des filleuls s'appelle 24. cumătru et la marraine 25. cumătră: c'est la parenté des parents et des parrains.

Dans le cas des cumetri il y a donc parenté spirituelle aussi bien de baptême que de mariage (din botez, din nuntă).

Une autre forme de parenté spirituelle, dénommée par le même terme est 26. cumetria din cuscrie ou cumetria după întorsuri, cas de parenté collective qui se conclue entre les beaux-parents de plusieurs couples de jeunes mariés (théoriquement en nombre illimité), obligatoirement non-apparentés auparavant. Après les întorsuri - dernière séquence des noces, qui est le retour symbolique de la mariée, accompagnée de ses 'noceurs' (nuntaşi), chez ses parents, pendant la semaine qui suit le mariage religieux - a lieu le partage rituel d'un repas. Cette cérémonie, qui réunit tous les beaux-parents (cuscri), fait d'eux des cumetri. Il s'agit donc de la création d'une nouvelle classe de parents, composée de cuscri non-apparentés, devenus des parents spirituels, qui s'appellent ensuite cumătru, -ă.

Une autre forme de parenté spirituelle, créée par la simultanéité de la cérémonie c'est 27. fratele din botez (le 'frère par le baptême'). Elle lie deux ou plusieurs enfants (initialement soit apparentés, soit étrangers) lorsqu'on les baptise, simultanément ou successivement, dans la même eau bénite. D'habitude il est question d'une parenté 'par hasard', mais parfois, comme dans le 'baptême commun avec le fils du parrain' (botez cu fiul naşului) cette parenté est intentionnelle. 28. Frate de naş ('frère par le parrain') sont tous les enfants baptisés, et tous les jeunes mariés par le même parrain, même s'ils sont de lignage et de famille différentes, car ils deviennent des fraţi sufleteşti ('frères spirituels').

g. Parents spirituels sans rapport direct avec le baptême et le mariage

Les parents spirituels de ce type - frères, soeurs, cousins et cousines, ainsi que l'unique beau-frère-spirituel - respectent d'habitude la classe d'âge et se constituent à la suite d'autres mécanismes que les précédents. Il s'agit des parents suivants:

29. Fratele de moaşă, din moşit ou de buric (le frère 'de sage-femme' ou 'de nombril'). C'est une parenté qui se transmet par la sage-femme; tous les enfants, apparentés ou non, assistés à leur naissance par la même sage-femme, deviennent frères spirituels et, s'ils sont de sexe différents, ne peuvent pas se marier entre eux. Depuis que la sage-femme de lignée - moaşă de neam - a été obligatoirement remplacée par des personnes de métier, ce type de parenté a perdu son importance. L'obstacle au mariage est disparu, sinon trop d'enfants deviendraient automatiquement frères et soeurs.

30. Fratele de lapte (le frère 'de lait'). Des nourrissons issus de parents différents deviennent frères de lait lorsqu'ils ont tété le lait de la même femme. La femme qui allaite devient alors 'mère de lait' pour le ou les enfants, de façon volontaire ou accidentelle.

31. Fratele de cruce (le frère 'de croix'). Cette forme de parenté prend naissance grâce au choix réciproque de deux ou plusieurs personnes, plutôt du même sexe, qui adoptent le statut de frère en passant par un rituel.⁴

Tous les frères que nous allons citer (32-37) se liaient par le passé entre eux pour des buts différents, mais en utilisant le même rituel:

32. Fraţii de moşie, de ocină ou ohabnici (les frères 'de domaine hérité des ancêtres'). Cette parenté introduisait des étrangers dans la communauté villageoise (obste), où le droit coutumier interdisait leur pénétration autrement que par la voie du mariage, et précisément avec tous leurs droits.

33. Fraţii de funie (les frères 'de corde'). Signifiant littéralement 'corde', funie désigne aussi une étroite

bande de terre arrivée à cette dimension à cause de partages successifs d'une terre de famille, beaucoup plus importante. Ces frères 'de corde' appartenaient à des communautés villageoises différentes. Après leur fraternisation chacun obtenait des droits sur la funie, qui se trouvait sous la juridiction d'une autre obste que la sienne.

34. Fraţii de ocol (les frères 'd'enclos'). Cet enclos était une parcelle approximativement ronde, obtenue par défrichage dans la forêt de la communauté. Plusieurs paysans libres (moşneni) devenaient frères de croix pour défricher ensemble des parcelles de forêt et les transformer en pâturages ou terrains agricoles. Cet enclos échappait à la juridiction de l'obste.

35. Fraţii liuzi (les frères 'de corporation'). C'était l'affrèrement des paysans orpailleurs (moşneni aurari).

36. Fraţii de hotar (les frères 'de frontière') étaient des gens qui formaient les groupes d'autodéfense du village.

37. Fraţii de codru (les frères 'de grande forêt'). Il s'agit de l'affrèrement des haïdouks (haiduci, lotri, hoţi de drumul mare) brigands justiciers.

38. Fraţii de stînă (les frères 'de bergerie') se lient aujourd'hui encore pour renforcer des relations d'amitié et de confiance.

39. Fraţii întru Hristos (les frères 'dans le Christ') sont à peu près l'équivalent des 'frères-lais'.

40. Fraţii de drum, de cale (les frères 'de chemin') étaient des frères de choix temporaires. Les groupes de deux ou plusieurs hommes qui partaient ensemble pour un voyage éloigné ou pour un pèlerinage se liaient par serment, dont la formule était identique à celle employée par les frères de croix.

41. Fraţii din nuntă (les frères 'de noces') forment une pseudoparenté pour la durée des noces. Il y a seulement des frères du marié (fraţi de mire, fraţi de ginere). Si l'un des frères de noces est au départ frère ou parent de l'épouse, il s'appelle 42. Cumnat de mână (beau-frère 'de main').

Il y a des soeurs similaires pour tous les frères

spirituels à l'exception des frères 'sociaux' (32-37 et 39). Il y a, en plus, 43. soră de mireasă ('soeur de la mariée'), mais une belle-soeur 'de main' n'existe pas.

A part les frères cités il y a encore les cousins et les cousines spirituels:

44. Verii de cruce (les cousins 'de croix'). Cette parenté prévoit l'assimilation des cousins de 3-ème degré aux frères de croix, sans passer par la cérémonie. S'ils sont de sexes différents, leur mariage est prohibé, comme pour presque tous les frères et soeurs spirituels.

45. Verii din alegere (les cousins 'par le choix'), sont une parenté analogue à l'affrèment de croix, mais sans rituel, sauf la formule employée: "Veux-tu devenir mon cousin jusqu'à la mort?" - "Oui, je le veux!". Accomplie entre enfants de 7 à 12 ans, cette parenté permet le mariage.

+

Si les entités de ce type se sont intégrées lentement et progressivement dans ce sous-système de parenté spirituelle, son stade actuel démontre une involution: on découvre à côté de certaines parentés disparues, d'autres qui manifestent la tendance d'extinction. A part la coutume de s'adresser réciproquement par des termes de parenté, nous avons remarqué la manière dont les parents spirituels se regroupent, par affinité, en plusieurs sortes de structures; les unes fixes - des binômes, avec les deux membres parents se trouvant en relation hiérarchique, inégalitaire; les autres variables, de deux, trois ou plusieurs membres-parents se trouvant en relation d'égalité. Dans le premier cas, les termes de parenté employés sont divers, dans le deuxième ils sont habituellement pareils.

Voici ces structures:

I. Binômes avec hiérarchie

1. Sage-femme > petit-fils/petite-fille 'de nombril' ou 'de sage-femme'
2. Mère 'de lait' > fils/fille de lait

3. Sage-femme - marraine > petit-fils filleul/petite-fille filleule
4. Parrain 'de baptême' > filleul/filleule
5. Marraine 'de baptême' > filleul/filleule
6. Parrain 'de chemin' > filleul/filleule
7. 'Demi'-parrain > filleul/filleule
8. 'Demi'-marraine > filleul/filleule
9. Frère-parrain > filleul/filleule
10. Soeur-marraine > filleul/filleule
11. Parrain de nocces > filleul/filleule
12. Marraine de nocces > filleul/filleule
13. Cumătru-parrain > petit-fils/petite-fille de filleul(e)
14. Cumătră-marraine > petit-fils/petite fille de filleul(e)

II. Binômes sans hiérarchie

1. Cumătru = cumătru; cumătru = cumătră; cumătră = cumătră, indifféremment qu'ils sont 'de baptême', 'de nocces' ou 'din cuscrie',
2. Frère = frère; frère = soeur; soeur = soeur, indifféremment qu'ils sont 'de sage-femme', de 'lait', 'de baptême', 'de croix' etc.
3. Cousin = cousin; cousin = cousine; cousine = cousine, indifféremment qu'ils sont 'croix', ou 'de choix'
4. Beau-frère 'de main' < marié.

On se rend compte que, dans les binômes avec hiérarchie, au parent hiérarchiquement inférieur correspondent en général, du point de vue terminologique, plusieurs parents en relation de supériorité. Ainsi:

- a. Au 'filleul' ou à la 'filleule' s'opposent, séparément, les: marraine - sage-femme; parrain/marraine 'de baptême'; parrain/marraine 'de nocces'; le 'demi'-parrain/la 'demi'-marraine; le frère-parrain, la soeur-marraine.
- b. Au 'petit-fils' ou à la 'petite-fille' s'opposent, séparément, les: sage-femme; sage-femme - marraine; le cumătru-parrain/ la cumătră-marraine.
- c. Au fils ou à la fille 'de lait', uniquement, s'oppose un seul parent: la 'mère de lait'.

D'autre part, dans les binômes et polynômes sans

hiérarchie, les parents se lient soit aux individus de même sexe, et alors les termes sont identiques (ex. cumătru-cumătru), soit aux individus de sexe opposé, quand les termes prennent la forme féminine correspondante (ex. frère-soeur), ou se différencient par le contraste de sexe (ex. cumătru-cumătră; văr-vară).

+

De l'examen de ces relations, bilatérales ou multilatérales, ressort le mode dont s'unissent les parents spirituels de tout individu du "pays" de Lovișteea, dans un groupe de parents différents, sorte de "deuxième famille" supplémentaire, parallèle et complémentaire à la famille de sang, créée de ce qu'on pourrait nommer "le besoin de parent". Cette deuxième famille, éminemment spirituelle, mais assimilée sous l'aspect de sa valeur à la parenté par le sang, s'est formée de façon diachronique. Elle s'est agrandie au fur et à mesure, par l'addition de nouvelles relations de parenté; ensuite elle a commencé à diminuer, en perdant une partie des types de parents qui se sont périmés. Elle a pris pour modèle justement certaines parentés de sang, ainsi qu'un seul allié par le mariage (le beau-frère 'de main'). Ces donneurs de modèles nous apparaissent, du point de vue linguistique, sémantique et de leurs statuts, comme des entités "fertiles" ou productives, en comparaison avec d'autres, restées "stériles" ou non productives, puisqu'ils n'ont pas réussi à imposer leur modèle parmi les parents spirituels qui existent aujourd'hui.

A. Les parents par le sang "fertiles"

1. La grand-mère paternelle (MePe)⁷⁺⁾ ou la tante paternelle (SrPe) représentent le modèle pour la sage-femme; moașă étant un terme de substrat, le modèle initial pourrait se trouver chez les Daco-Gètes.
2. La grand-mère paternelle (MePe) et la mère (Me) à la fois, réunies-pour la moașă-nașă (la sage-femme-marraine). (L'impossibilité logique, biologique et génétique de ce double modèle nous laisse penser à une réminiscence matrilineaire, si au départ la place de la MePe avait été occupée par la MeMe (grand-mère maternelle).

+) Me:mère; Pe:père; Fs:fils, Fe:fille, Fr:frère, Sr:soeur

3. Le grand-père (PePe,PeMe)-pour le cumătru-naș.
4. La grand-mère (MePe,MeMe)-pour la cumătră-nașă.
5. Le père (Pe)-pour les nași (les parrains: de baptême, du chemin, demi-parrain, frère-parrain, nun).
6. La mère (Me)-pour les nașe (les marraines: de baptême, demi-marraine, soeur-marraine, nună) et pour la mère de lait.
7. La tante paternelle (SrPe)-pour la marraine.
8. Le fils (Fs)-pour le filleul et le fils 'de lait'.
9. La fille (Fe)-pour la filleule et la fille 'de lait'.
10. Le petit-fils (FsFs,FsFe)-pour les petits-fils-filleuls (les) de nombril.
11. La petite-fille (FeFs,FeFe)-pour les petites-filles-filleul(-le) de nombril.
12. Le frère jumeau-pour les frères de lait, de baptême, de croix.
13. La soeur jumelle-pour les soeurs de lait, de baptême, de croix.
14. Le frère (Fr)-pour les frères de sage-femme, de parrainage, dans le Christ, de marié, de chemin.
15. La soeur (Sr)-pour les soeurs de sage-femme, de parrainage, dans le Christ, de marié, de mariée.
16. Le cousin germain (FsFrPe etc.)-pour les cousins de croix, et par le choix.
17. La cousine germaine (FeFrPe etc.)-pour les cousines de croix, et par le choix.

B. Les alliés "fertiles"

1. Le beau-frère (FrEp)-représente le modèle pour le beau-frère 'de main'. Dans ce cas le parent spirituel précède le parent allié.
2. Cumătrul ne représente pas, proprement-dit, un allié: il est une sorte de trait d'union entre les parents par le sang, considérés comme alliés spirituels et les parents, des vrais parents spirituels.

On peut facilement remarquer que les trois relations fondamentales de la parenté - la filiation, la germanité et l'alliance - ont été prises pour exemple en ce qui concerne les entités de parenté spirituelle, et illustrées de façon concrète par la pensée et la psychologie ancestrale et primitive.

Les mécanismes de création et de dénomination des parents spirituels propres à la pensée primitive sont la comparaison, l'imitation et l'emprunt. Pour ceux dont le modèle est un certain parent par le sang, aussi bien qu'un allié par le mariage, il s'agirait de la constatation d'un état de fait, apprécié comme semblable dans son but, suivi par la dénomination (justement la conceptualisation par comparaison, imitation et/ou emprunt) de cette entité-parent et de la création d'une relation nouvelle.

C. Les parents "non-fertiles"

Les entités stériles du point de vue linguistique, sémantique et de statut, qui n'ont pas donné de modèles pour la parenté spirituelle sont:

1. Les arrières-arrières-grands-parents (străstrăbunicii), et
2. Les arrières-grands-parents (străbunicii), d'habitude absents,
3. Les arrières-arrières-petits-fils (străstrănepoții) et
4. Les arrières-petits-fils (strănepoții), d'habitude absents.
5. Les neveux, confondus terminologiquement avec les petits-fils.
6. L'oncle (unchiul) et
7. Les veufs (văduvii) - ces derniers comme état non-désiré.

D. Les alliés "non-fertiles"

1. L'époux (soțul); 2. l'épouse (soția); 3. le gendre (gine-rele); 4. la bru (nora); 5. la belle soeur (cumnata) et 6. les parents vitregi.

Le roum. vitreg (cf. lat. vitricus, -a; angl. step; allem. Stief) ne trouve pas de correspondant en français où, par exemple, il y a classification (confusion) entre socru (le père de l'époux, -se) et tată vitreg (le deuxième mari de la mère) = fr. beau-père; soacră (la mère de l'époux, -se) et mamă vitregă (la deuxième épouse du père) = fr. belle-mère; ginere (gendre, ou beau-fils) et fiu vitreg (le fils d'un mariage antérieur) = fr. beau-fils; noră (bru ou belle-fille) et fiica vitregă (la fille d'un mariage antérieur) = fr. belle-fille.

E. Les classes de parents

L'association par affinité des parents spirituels que nous avons exposés nous indique également une tendance classificatoire. Elle a pour conséquence la constitution de quelques classes de parenté par le sang et spirituels à la fois: grands-parents, pères, mères, fils, filles, filleuls, filleules, petits-fils, petites-filles, frères, soeurs, cousins, cousines et cumetri.

Autant du point de vue du poids social, que sous l'aspect de leur existence et fréquence réelles, ces classes ne s'avèrent ni pareilles, ni égales qualitativement. Par contre, la réalité des relations parentales nous les révèlent comme étant variables et dynamiques à l'échelle du temps. Certaines d'entre elles représentent encore à présent 100% des états individuels; d'autres arrivent à des pourcentages variables et d'autres, enfin, se sont éteintes:

a. La classe des grands-pères. A part ses grands-pères par le sang, tout enfant peut avoir - mais les proportions sont assez faibles - aussi un grand-père spirituel: le 'cumătru naș' (v. plus haut). Naș pour la première génération, donc père spirituel (on dit: nașul e ca părintele "le parrain est comme le père"), il devient cumătru-naș, donc grand-père spirituel pour la deuxième génération. C'est une parenté dérivée des institutions parentales créées par le christianisme. Ses sources linguistiques et sémantiques se trouvent en latin.

b. La classe des grands-mères. A part ses grand-mères, tout enfant avait par le passé encore une grand-mère, celle-ci spirituelle; la sage-femme appartenant à sa propre lignée: moașa de neam. A partir de 1961, quand on a rendu obligatoire l'assistance obstétricale qualifiée à Boișoara, ce type de parenté a disparu. L'ancienne sage-femme, avec ses qualités ethno-culturelles archaïques, assurait "la mise au monde" (aducerea pe lume) de 80 à 90% des enfants, selon les traditions de la lignée.

Une deuxième grand-mère spirituelle est cumătra-

nașă, homologue féminin du cumătru-naș.

c. La classe des pères. A part le vrai père, par le sang et social, (genitor et pater à la fois, qui d'ailleurs se trouve en dissociation: soit genitor soit pater), chaque enfant, sans exception, a un parrain de baptême (naș de botez) et tous les couples ont un parrain (nun), d'habitude le parrain de baptême du mari. Le même individu peut avoir un ou plusieurs 'parrains de tourte' (nași de turtă), qui forment seuls une classe (les proportions variables indiquent une fréquence qui dépasse 80%) et, de façon aléatoire, un parrain unilatéral, le 'parrain du chemin' (nașul din drum), pour les enfants naturels abandonnés et trouvés, les "enfants du vaste monde, sans nom" (prunci din lume fără nume).

Un cas plutôt rare est le 'frère-parrain' (fratele naș). Celui-ci devient parrain (naș) et/ou filleul (fin) pour le frère ou la soeur par le sang puiné, qui à leur tour deviennent filleul (fin) et filleule (fină) pour le frère aîné. Lui-même, il devient un cumătru pour son père et sa mère.

A l'exception des nașul din drum, nașul de turtă et fratele naș, qui représentent des cas particuliers et, nous le supposons, des créations ultérieures, tous les autres pères spirituels nous semblent être créés après l'introduction - au III^e ou IV^e s.ap.J.Chr. - du christianisme en Dacie.

NB. Les parents adoptifs et les parents vitregi n'entrent pas dans notre analyse.

d. La classe des mères. A part la vraie mère tout enfant sans exception a une marraine (nașă), le couple a une nună, d'habitude marraine de baptême du mari, et il peut y avoir - en proportions variables, selon le cas échéant - une sage-femme - marraine (moașă nașă), une soeur-marraine (sora nașă) ou une 'mère de lait' (mamă de lapte). A l'exception de la "sage-femme - marraine" et de la "mère 'de lait'", qui nous paraissent les plus anciens types de parents spirituels, les autres mères spirituelles semblent être créées après l'introduction du christianisme en Dacie.

e. La classe des fils et des filles. En plus de leurs propres enfants, les mères 'de lait' ont des enfants

spirituels, ceux qu'elles allaitent: les fils et les filles de lait (fiu, fiică de lapte).

f. La classe des filleuls et des filleules. En plus de leur propres enfants, la majorité des adultes mariés (et parfois même les célibataires, les divorcés ou les veufs - surtout dans le cas de 'demi'-parrain ou marraine), hommes et femmes, ont des filleuls et des filleules dans un ou plusieurs groupes domestiques différents et en proportions différentes. De toute façon, chaque individu est le (la) filleul(e) d'une ou de plusieurs personnes. L'institution sociale de la finie (qui repose sur le lien de parenté spirituelle reliant les filleuls et les parrains), connexe à celle de nășie (le lien spirituel reliant les parrains et les filleuls) et la cumetrie (le lien spirituel entre les parents du filleul ou de la filleule et les parrains) serait sans doute une création du christianisme.

g. La classe des petits-fils et des petites-filles. En dehors de leur propres petits-fils (filles), toutes les sage-femmes et, aujourd'hui, les femmes tenant occasionnellement le rôle de sage-femme, avaient également un nombre de petits-fils 'de nombril', égal à celui des enfants qu'elles avaient assistés à la naissance. De même, les parrains et les marraines cumetri(-e) peuvent avoir un nombre variable de petits-fils de filleul ou filleule (nepoti de fin, de fină) ou des petites-filles de filleul(e), les enfants de leurs filleuls, dont ils sont les parrains.

h. La classe des frères et des soeurs. Tout individu peut avoir en plus de ses propres frères et soeurs par le sang, demi-frères (vitregi) ou par adoption (de suflet) aussi un nombre illimité de frères et soeurs spirituels, créés de façon non-intentionnelle ou par leur propre volonté.

Un cas spécial de fraternité non-intentionnelle des enfants est celui qui résulte du baptême avec le fils du parrain (v. plus haut). Il sert à resserrer les liens de parenté spirituelle entre les deux familles et groupes domestiques des parents et des parrains.

Par rapport au passé, quand ils étaient très fré-

quents les affrètements spirituels sont aujourd'hui rares. Ils sont pratiqués intentionnellement surtout par les bergers et ne dépassent pas 10% de la population masculine. La fraternité 'de chemin' est disparue vers la fin du XIX-e s., celle par la sage-femme tout récemment.

Par contre, les affrètements non-intentionnels soumis au hasard - la fraternité de lait et de baptême - sont respectés sans exception, tout comme ceux qui dérivent du parrainage. Nous allons souligner la grande ancienneté de la fraternité de lait; l'apparition déterminée par le christianisme de la fraternité de baptême; le caractère médiéval des affrètements sociaux. La fraternité issue du 'baptême avec le fils du parrain' (v. supra) daterait, selon les dires des Lovișteni, de la fin du XIX-e s. et serait spécifique pour le 'pays' de Loviștea.

i. La classe des cousins. En dehors de son statut de parent par le sang, tout cousin de III-e degré d'Ego est considéré automatiquement comme étant également cousin spirituel, plus important que le cousin germain, mais moins important que le frère de croix. Ego peut en plus, à travers un rituel extrêmement simple, acquérir par le choix d'autres cousins spirituels, parmi des non-apparentés. La fréquence de ces parents par le choix, en vogue surtout parmi les écoliers, ne dépasse pas 10% de la classe d'âge des enfants scolarisés.

En l'absence des documents il est difficile de supposer le moment de l'apparition de cette parenté. L'enquête nous indique sa présence au XIX-e siècle. Cette parenté serait aussi spécifique pour Țara Loviștei.

j. La classe des 'cuscri'. Bien que les cuscri ne représentent pas une classe, l'état de cuscrie - lien de parenté entre beaux-parents - est la condition sine qua non pour la création de la classe des 'cuscri din cuscrie', et cela sans passer par le stade de parrains. Il est évident que certains de ces termes sont propres au mariage monogame de la dure chrétienne.

k. La classe des 'cumetri'. Tout adulte marié, ayant des enfants baptisés et/ou mariés possède un nombre variable de cumetri et cumetre, qui est égal au nombre des parrains de ses enfants. Ils sont, dans leur qualité de parrains, les équivalents des parents, en effet des parents spirituels; v. l'étymologie du roum. cumătră < lat. commater (=con-mater). Le fait que le masculin cumătru provient du féminin cumătră, démontre l'antériorité du statut social de celle-ci et implicitement le rôle plus important de la femme par rapport à l'homme dans certaines circonstances à caractère social et culturel (cf. moașa, moașa nașă).

Dans le deuxième cas, le même adulte peut devenir le cumătru des autres cumetri, après avoir participé à la cérémonie rituelle, la cumetrie din cuscrie.

Le premier type paraît avoir, logiquement, des sources de genèse contemporaines à celles du parrain et du filleul. Pour le deuxième type il résulte de notre enquête directe qu'il existait à la fin du XIX-e s. Il paraît spécifique pour le 'pays' de Loviștea.

En regardant de plus près ces classes de parents spirituels, nous remarquons l'absence de quelques parents analogues et symétriques, soit masculins, soit féminins. Ces absences demandent quelques explications.

1. L'absence du 'mos'

Jadis le mos était un personnage parmi les plus importants. Chef de groupe généalogique (ceată) dans la communauté villageoise (obște), élu de droit dans son conseil (sfa-tul obștii) en tant que sorte de prud'homme (om bun și bă-trân), chef de lignée (neam), chef de la famille patriarcale de type indivise (neam mare cu bătrân), dont nous avons fait la description⁸, il représentait jusque vers la moitié du XX-e siècle l'élément andocratique de continuité généalogique avec les grands-ancêtres (moșii cei mari), fondateurs mythiques de lignée et de communauté villageoise. De nos jours le mos reste seulement le synonyme du grand-père, de l'ancêtre et du vieux, sans que les autres significations soient disparues de la mémoire collective des Lovișteni.

Nous avons remarqué dans la toponymie aussi, l'involution de son importance. Ainsi, bien que nous trouvons un Moschul, situé dans les montagnes de Făgărași, sur une carte autrichienne de 1722⁹, ce toponyme a disparu entre temps. Il a été remplacé, nous le croyons, par l'actuel Miclăușu - nom d'un propriétaire intermédiaire -, car il occupe la même place sur la carte.

L'enquête nous apprend encore que le moș et la moașă, son épouse, d'habitude les plus âgés membres en vie d'une lignée, avaient parmi leur tâches l'introduction dans cette collectivité généalogique de tout nouveau-né. Après la naissance de l'enfant, la sage-femme de sa lignée (moașa de neam) le montrait au moș, son mari, l'enveloppant dans une peau de brebis (bără). Celui-ci posait le nouveau-né sur ses genoux (par le passé la lignée s'est appelée successivement: gint, gintură et genunchi) et sur son sexe (du latin genus "sexe" est issu le diminutif genuculus > roum. genunchi⁺), en disant devant le naț (toutes les lignées d'un village; remiscence du clan?): "Să ne trăiești, Bucure (ou Bucură)!", c'est à dire "Que tu vives, B." Bucur(a) "Réjouissant" (nom d'origine autochtone, dace) est le nom provisoire utilisé pour tout enfant jusqu'au baptême, et à la place duquel on part également Bogdan(a) "Dieudonné(e)", nom d'origine chrétienne, slave.

Il faut remarquer l'origine autochtone, daco-gète, de certains de ces termes: moș, moașă, bără (cf. alb. bërr "brebis"), Bucur (cf. roum. a se bucura, "se réjouir", alb. bukurë, "beau"), signes de très grande ancienneté.

2. Considérations au sujet de 'moașă'

Jadis, une femme devenait la sage-femme d'un enfant seulement si elle était apparentée par le sang au nouveau-né, en tant que sage-femme de lignée. Pour certains nouveaux-nés la sage-femme, la plus proche généalogiquement, était la grand-mère paternelle (MePe), maternelle (MeMe) ou une tante paternelle (SrPe). Si aucune de ces femmes n'était disponible, le rôle était assumé par n'importe quelle femme. Etrangère ou apparentée, cette femme devenait l'alliée spirituelle de la mère de l'enfant.

+ c-à-d. genoux

Dans le cas du mot moașă nous constatons plusieurs modifications sémantiques: la perte ou l'affaiblissement d'un sens antérieur, celui de parent, et le déplacement du sens subséquent vers la notion d'accoucheuse, donc la transformation d'un sens secondaire en sens principal, par dissociation sémantique.

3. L'absence du 'moș-naș'

Il nous semble que le statut du moș n'a jamais inclu le sens d'accoucheur en Țara Loviștei (fonction masculine d'ailleurs très récente), ce qui explique l'absence de cette association. Par contre, l'état de moș concomitant à celui de naș 'parrain de baptême ou de noces' ne peut être exclu.

4. L'absence du 'frère de la mariée' (fratele de mireasă) découle de la ségrégation absolue, symbolique, des hommes de l'entourage de la mariée - exceptés les parents de sang et le parrain - dans l'intervalle qui se tient du jeudi précédent, jusqu'au dimanche, jour des noces.

5. L'absence de la 'marraine 'du chemin' (nașa din drum). Ce type de marraine a existé jusque depuis peu: elle s'apparentait avec les fillettes abandonnées. Le rôle est assumé aujourd'hui seulement par les hommes.

6. L'absence des 'soeurs 'sociales'

Si l'absence des 'frères sociaux' (à l'exception des 'frères de bergerie') s'explique par le fait d'une involution naturelle et de l'extinction des relations économiques, dépassées depuis longtemps, donc périmées, l'absence dans le passé des 'soeurs 'sociales' s'explique par le rôle économique moins important que les femmes ont joué dans une société basée sur des principes émanant du pouvoir des hommes.

7. L'absence de la 'soeur 'de route' (sora de cale)

Jusque vers la fin du XIX-e siècle, à la différence des hommes, les femmes ne voyageaient jamais seules, mais toujours accompagnées par les hommes apparentés, d'où l'absence de ce type d'assoeuement.

CONCLUSIONS

Les faits et les relations que nous venons d'exposer

mènent vers quelques constatations:

1. Pour chaque membre de cette microsociété paysanne traditionnelle et archaïque il y a une "deuxième famille", à caractère spirituel, plus ou moins structurée, plus ou moins complète, mais toujours présente. Sa création, purement humaine, sociale et même de nuance ethnique, répond à un besoin psychologique profond et très ancien, que nous appelons le besoin de parent. En effet, les plus importants parents spirituels, les parrains, sont censés à remplacer les vrais parents en cas de leur disparition.

2. Cette deuxième famille accroît de beaucoup la valeur du principe de l'exogamie, en s'opposant de façon consciente à l'endogamie qui existe dans les isolats, tel ce 'pays'. Ce principe s'étend des parents par le sang et de leurs alliés à l'ensemble des parents spirituels: car tout parent hétérosexuel, même spirituel, d'Ego est exclu du mariage avec celui-ci.

3. Cette parenté augmente en même temps les possibilités d'intégration sociale de l'individu et multiplie les capacités réciproques d'entraide, surtout économique.

4. Les parents spirituels ont été créés au départ en cherchant les modèles parmi les relations fondamentales de la parenté: filiation, germanité et alliance. Chaque parent spirituel tend vers le modèle qu'il imite, en s'assimilant à lui. Les mécanismes étaient au départ la comparaison, l'imitation et l'emprunt, mais les nouveaux statuts parentaux se sont enrichis progressivement de qualités nouvelles.

5. Ces parents se sont créés au fil du temps de façon diachronique et historique. Certains parmi eux représentent un héritage dace, voir même plus ancien (moaşa, mama de lapte, fiul/fiica de lapte, fratele/sora de lapte, fratele de cruce, sora de cruce). Beaucoup d'autres sont apparus après l'introduction du christianisme en Dacie (naşul, naşa, nunul, nuna, finul, fina, cumătrul, cumătra, moaşa-naşa, fratele/sora de botez). D'autres enfin sont des acquisitions plus récentes (les frères 'sociaux', naşul din drum,

jumătatea de naş/de naşa, fratele/sora de drum etc.) Même les rites qui mènent à l'accomplissement du statut des frères 'de croix' auraient pu se contaminer de coutumes analogues pratiquées par les Slaves méridionaux et les Petché-négo-Coumanes, acculturés sur place par les Roumains de Țara Loviștei et d'ailleurs.

6. Quelques unes de ces relations parentales semblent être spécifiques pour Lovištea (des vraies créations originales): moaşa-naşa, cumetria din cuscrie, fratele de ocol, fratele din botezul cu fiul naşului, veria din alegere.

+
+ +

NOTES

1. Ion Conea, "Țara Loviștei", Bucureşti, 1934, p.10.
2. Andrei Pandrea, "Le mariage et la résidence à Boişoara" (Țara Loviștei), in Buletinul Bibliotecii Române - Studii și documente românești, vol.VIII(XII), Serie nouă, 1980-1981, Freiburg i.Breisgau, pp.62-83.
3. Andrei Pandrea, "Contributions à l'étude ethnologique de la terminologie de la parenté au 'pays' de Lovištea (Roumanie)", Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1982, 544 pp.(mss. dactylographié et multigraphié) publié (microfiches) à l'Institut d'Ethnologie de Paris, 1983.
4. Tudor Pamfile, "Frăția de cruce și alte înrudiri spirituale la Români", Bârlad, 1920, 37 pp.; Petru Caraman, "Sur l'origine thraco-illyrienne de la fraternisation rituelle chez les Roumains et chez les autres peuples balkaniques", in Actes du II-e Congrès international de thracologie, t.III-e, Bucarest 1980, pp.215-237.
5. H.H.Stahl, "Rudeniasa spirituală din naşie la Drăguş", in Sociologia românească, I. Bucuresti 1936.

6. V. Scurtu, "Termenii de înrudire în limba română," Editura Academiei R.S.R., București 1966, 402 pp.
7. Pour la signification de ces sigles voir: Michel Panoff - Michel Perrin, "Dictionnaire de l'ethnologie", Petite Bibliothèque Payot, Paris 1973, p.204.
8. Le mariage..., pp.115-119.
9. Fr. Schwantz von Springfels, "Tabula Valachiae Cisalutanae" per Friedericus Schwantzius Regiminis Heisterani Capitaneum, Anno 1722, Wien.

EVOLUTIA POLITICII STATELOR UNITE FAȚĂ DE ROMÂNIA
(IANUARIE 1949 - IUNIE 1950)

de Iancu-Ioan BIDIAN

Studiul de față continuă lucrarea "Politica USA față de România după abdicarea Regelui Mihai", apărut în Buletinul Bibliotecii Române vol.XII(XVI)/1985 și duce analiza și valorificarea științifică a izvoarelor oficiale americane, referitoare la politica Statelor Unite față de România, până la izbucnirea războiului din Coreea (Iunie 1950).

În această perioadă, în țara noastră, se desfășoară procesul de înfeudare la URSS a vieții noastre economice, politice și culturale, cu sprijinul total al unui partid comunist aservit, străin de aspirațiile poporului român.

S'a pus de multe ori întrebarea, de ce nu s'a intervenit mai ferm pentru a se opri acest proces de lichidare a libertăților omului în România. Răspunsul nu este deloc simplu, cum s'ar părea la prima vedere; orice acțiune pornită să pună capăt încălcării Tratatelor de pace de către Sovietici era împiedicată de o multitudine de factori de ordin politic, militar, economic, ideologic și chiar psihologic, cum ar fi, de exemplu, dorința oamenilor din lumea liberă de a trăi în pace.

Nu este scopul studiului de față să dea un răspuns la această întrebare, ci doar să cerceteze o fațetă a complexului de probleme, să examineze o piesă din mozaicul imens al relațiilor dintre state, cu referire specială la cele dintre România și USA în acel moment istoric, așa cum apar în actele emise de Departamentul de Stat al USA.

Pentru a se înțelege cât se poate de clar luările de poziție din partea USA va trebui să facem, în primul rând, o trecere în revistă a evenimentelor politice imediat premergătoare perioadei de care ne ocupăm, și să relevăm schimbările ce au avut loc în conducerea diplomației americane - numirea lui Dean Acheson în locul lui George Marshall. În acest sens două evenimente trebuie menționate: primul, blocada Berlinului - când partea americană și-a exprimat clar și ferm voința de a apăra drepturile sale în vechia capitală germană și de a menține echilibrul de forțe în Europa, iar cel de-al doilea, cu consecințe importante și pentru țara noastră - eliminarea lui Tito din Cominform.

Atât evenimentele pe plan internațional, cât și schimbările din Departamentul de Stat al USA au avut drept urmare reevaluarea politicii externe americane, în toate sectoarele sale, fapt care se resimte și în atitudinea față de România. Dacă până atunci nu exista un plan de perspectivă pentru politica externă, acum se trece la elaborarea lui. Acest plan a fost întocmit de o echipă formată din specialiști din diferitele secții ale Departamentului de Stat, în cazul de față, diplomați cunoscători ai situației din țările intrate în sfera de influență sovietică. Planul era conceput să servească drept ghid pentru reprezentanții americani acreditați în această zonă. El nu era nici obligatoriu, nici definitiv, ci avea să fie trimis spre completare și îmbunătățire diplomaților aflați la posturile lor în acele țări.

Această analiză, elaborată la Washington la 14 Ianuarie 1949, sub titlul "Department State Policy Statement"¹⁾ cu mențiunea de document secret, are patru capitole, și anume: obiective, probleme politice, relațiile cu alte State, evaluarea situației politice.

Încă în preambul, se recunoaște faptul că în acel moment istoric nu se pot întrevădea schimbări majore în echilibrul de forțe de pe eșichierul internațional. Aceasta face imposibilă realizarea obiectivelor fundamentale ale diplomației americane - recâștigarea de către România a unei independențe de stat reale. Drept urmare a acestei

independențe, România ar fi avut libertatea să ducă față de celelalte state o politică de integrare constructivă, atât din puncte de vedere economic, cât și din cel politic într-o comunitate balcanică de state libere și iubitoare de pace. Autorii analizei de mai sus erau conștienți că acest lucru era posibil numai în cazul în care în România, citez "... s'ar fi restabilit un regim bazat pe lege și nu pe autoritatea arbitrară a unui regim dictatorial"²⁾. Acest deziderat nu poate fi îndeplinit decât atunci când poporul român se va bucura de drepturile fundamentale ale omului, care asigură libertatea activității politice, în vederea unui guvern democrat. Acest edificiu politic nu va putea fi menținut în România decât dacă există o economie sănătoasă, în plină expansiune. Aceste obiective fundamentale erau în acel moment irealizabile, deoarece posibilitățile de a se exercita o presiune politică efectivă erau foarte reduse. Din această cauză, politica americană trebuia să se concentreze numai asupra unor obiective care ar fi avut o oarecare șansă de succes: protejarea intereselor americane în România și apărarea prestigiului său față de încercările sistematice de subminare, din partea guvernărilor de atunci din România. Singurul domeniu unde se puteau obține rezultate practice era controlul modului de aplicare a clauzelor Tratatului de Pace cu România.

În anul 1949 se va observa din partea USA un efort susținut - de care ne vom ocupa la momentul potrivit - de a face uz de dreptul ce i s'a conferit prin acest Tratat.

Prezența trupelor sovietice pe teritoriul României constituie un puternic mijloc de presiune militar-politică asupra poporului român și în același timp un sprijin pentru guvernul comunist. Pentru a i se retrage Uniunii Sovietice justificarea menținerii trupelor sale în România, diplomația americană își fixează drept prim obiectiv semnarea cât mai urgentă a unui tratat de pace cu Austria. Se mai prevede acordarea unui suport moral pentru poporul român, pentru menținerea credinței acestuia în valorile civilizației occidentale. Nerespectarea obligațiilor asumate de către guvernul comunist

face ca USA să se opună admiterii României ca membru al ONU. Diplomația americană spera să poată folosi acest sistem de presiune politică, în vederea obținerii unor concesi, lucru ce s'a dovedit nerealist.

Raportul recunoaște cu regret că eforturile depuse de USA pentru a obliga URSS să-și respecte angajamentele internaționale referitoare la România nu au dat rezultatele dorite; tot aici se constată, cu întârziere, că în tratatele semnate lipsesc clauzele care să oblige părțile să-și respecte obligațiile asumate.

Analiza problemei economice arată că țelul regimului comunist este eliminarea statelor occidentale din economia României. Astfel, numeroși proprietari americani au fost deposedați de bunurile lor, fie prin transferarea averilor lor în proprietatea URSS, ca aparținând Germanilor, fie prin naționalizarea din Iunie 1948, fără ca partea americană să fi primit vreo compensație pentru ele. De aceea, se recomanda ca în cazul în care România nu va satisface cererile de despăgubire din partea Americanilor, să se aplice blocarea bunurilor românești din USA, a căror valoare se ridica atunci la suma de 100.000.000 dolari. Tot în acest sens, se arată că în urma subordonării tot mai accentuate a României față de URSS, să se oprească orice asistență financiară oficială; băncilor particulare li se va atrage atenția că, în ciuda câștigurilor substanțiale ce se pot obține prin acordarea de credite României, această atitudine poate aduce grave prejudicii intereselor americane în această zonă. În ceea ce privește politica comercială față de România, ea este guvernată de principiile generale comerciale, în măsura în care acestea nu intră în conflict cu considerentele de ordin strategic - adică mărfurile care fac obiectul operațiilor comerciale să nu contribuie la finanțarea potențialului militar.

În privința politicii de perspectivă ce urmează a fi dusă, va trebui să se aibă în vedere o serie de evenimente ce ar putea surveni. Astfel, politica americană trebuie să țină seama de posibilitățile incorporării României la URSS. Încercările lui Tito și Dimitrov de a crea o federație în

Europa de răsărit au eșuat tocmai datorită faptului că Moscova nu putea admite un alt centru politic în afara ei. În acel moment, USA nu avea nimic împotriva unei federații în Balcani, care trebuia însă să fie constituită pe baza voinței popoarelor din această zonă, dar se opun cu hotărâre oricărei federații impusă de o minoritate prosovietică. Deși pericolul înglobării României în URSS exista, totuși, această măsură nu prezenta nici un avantaj strategic, nici propagandistic pentru Uniunea Sovietică, care tocmai în acel moment începuse o nouă campanie de pace, ca urmare a încheierii Pactului Nord Atlantic.

Analiza vieții politice din România, în special a modului în care partidele politice își desfășurau activitatea, nu duce la concluzii pozitive: li se atribuie neînțelegerea noțiunii de democrație în sensul occidental al cuvântului. Nici aprecierile asupra leaderilor politici nu sunt dintre cele mai favorabile; acestora li se reproșează faptul că s'au aliat cu clasa privilegiată și cu reprezentanții birocratiei corupte, ceea ce i-a făcut să piardă din vedere interesele majorității poporului. Excepție face Iuliu Maniu, despre care se spun următoarele: "Fără îndoială, Iuliu Maniu, șeful fostului partid Național-Țărănist, a reprezentat ceea ce a fost mai bun în tendințele democratice din România și a fost idolul politic cel mai popular din țară".³⁾

În ceea ce privește pe conducătorii politici din exil, care și-au fixat drept țel eliberarea României, studiul își exprimă îndoiala că ei vor fi bine primiți de popor în România eliberată, de mâine.

O problemă destul de îngrijorătoare o constituie creșterea, chiar dacă nu pe față, a antisemitismului. Cauzele acestei situații își au rădăcinile în societatea românească antebelică, pe de o parte, iar pe de alta, în faptul că un mare număr de Evrei s'au alăturat comuniștilor, ocupând posturi de răspundere în partidul comunist, în organele centrale și locale de stat, precum și în poliția politică. Drept urmare, acest grup etnic este făcut responsabil pentru ilegalitățile comise de regimul comunist, și, există un foarte

mare pericol ca în viitor întreaga comunitate să răspundă pentru Evreii comuniști.

Acest document, elaborat de Departamentul de Stat, a fost trimis diplomaților americani acreditați la București, pentru a face aprecieri și recomandări de îmbunătățire.

Răspunsul-memorandum al legației americane din București a fost întocmit de C.Montagu-Pigott, însărcinatul cu afaceri, C.Vaughan Ferguson și Robert C.Creel, ambii secretari de legație⁴⁾. Chiar de la început, autorii își exprimă îndoiala dacă obiectivele de lungă durată sunt realizabile, deoarece au un caracter prea general și nerealist pentru a fi puse în practică, mai ales dacă se ține seama de istoria României. De aceea, este necesar, "în primul rând să instaurăm un guvern pentru popor, iar apoi să ne gândim la politica sa".

În privința obiectivelor imediate ale politicii americane, și anume, apărarea intereselor și prestigiului american, șansele de realizare erau practic nule, întrucât în urma instalării regimului ilegal comunist în România "li se luase posibilitatea de a acționa, iar eforturile lor erau, în cel mai bun caz, de consemnat la arhivă". La punctul ce se referea la măsurile ce trebuie luate pentru ca România să respecte clauzele Tratatului de Pace, se arată că "... nu este suficient ca România să fie înfierată pentru violarea tratatului, dacă nu am făcut înainte orice încercare, cu toate mijloacele de care dispunem, pentru a forța România să-l respecte"⁵⁾.

Și în privința efectului pe care l-ar avea retragerea trupelor sovietice din România, după semnarea Tratatului de Pace cu Austria, se exprimă îndoiala că aceasta ar avea un efect favorabil asupra evoluției interne, deoarece armata română este infiltrată cu agenți sovietici și comandată de ofițeri comuniști, astfel că armata română va prelua rolul celei sovietice.

Autorii sunt de acord cu menținerea în rândurile poporului român a încrederii în valorile occidentale, însă ei țin să adauge că Românii trebuie să li se arate clar că ei înșiși trebuie să acționeze pentru eliberarea lor, căci "... fără efortul lor propriu, libertatea nu li se va în-

mâna pe o tavă de argint"⁶⁾. Ei nu sunt de acord nici cu speranța pe care și-a pus-o Departamentul de Stat în intensificarea comerțului României cu lumea occidentală, ceea ce ar duce la slăbirea strânsorii sovietice. Diplomații americani îi arată pe conducătorii comuniști români ca neinteresati în dezvoltarea prosperă a României, ci în dezvoltarea internațională a comunismului, deoarece interesele ideologice premerg celor economice. Memorandumul arată, în problema menținerii relațiilor diplomatice cu România, că aceste relații nu au putut împiedica lezarea intereselor americane în România, iar ca urmare a introducerii pedepsei cu moartea, în Ianuarie 1949, pentru persoanele care transmit puterilor străine secrete de stat, în ultimul an activitatea de informare a legației de la București a scăzut considerabil.

În ce privește contactul cu poporul român, acesta constituie următoarea alternativă: fie prin menținerea relațiilor diplomatice se demonstrează dorința de a se îmbunătăți situația și se atrage totodată atenția guvernului român asupra respectării obligațiilor internaționale, fie prin ruperea relațiilor diplomatice se demonstrează poporului român că USA nu mai vor să stea inactivă în fața insultelor repetate, retrăgând prin aceasta recunoașterea unei tiranii detestate, ceea ce ar permite ajutorarea poporului român în alt mod decât cel care era posibil atunci când relațiile erau încă normale.

În evaluarea situației interne se ivesc unele divergențe de păreri: se exprimă îndoiala că existența unui puternic curent antisovietic în țară ar fi suficient pentru a încetini comunizarea României; răsturnarea prezentului regim nu poate fi realizată numai de poporul român, lucru care ar putea avea loc în cazul slăbirii neașteptate a strânsorii sovietice și cu ajutor substanțial din afară.

O problemă prioritară de pe agenda Departamentului de Stat era urmărirea modului cum cele trei țări semnatare ale Tratatului de Pace de la Paris i-au respectat clauzele. Tratatul prevedea ca în termen de 18 luni de la intrarea lui în vigoare, reprezentanți ai celor trei Mari Puteri să fie

obligați să elaboreze un document în care să se consemneze toate încălcările clauzelor. Ziua de 15 Martie 1949 era data la care trebuia să apară acest raport; perioada examinată începea la 15 Septembrie 1947, data intrării în vigoare a Tratatului.

Lipsa de cooperare a Uniunii Sovietice cu aliații săi, obligă guvernul american să fie singurul care să ia atitudine și, astfel, la 16 Martie 1949 el dă publicității o declarație prin care acuză guvernele bulgar, maghiar și român de încălcare în mod flagrant a prevederilor Tratatului. Un alt cap de acuzare este neîndeplinirea multora din obligațiile lor, dintre care sunt amintite trei: 1. nu s'au garantat drepturile fundamentale ale omului; 2. nu au fost respectate restricțiile în legătură cu efectivele armatei, armamentul și fortificațiile; 3. nu au fost respectate proprietățile și interesele economice ale Națiunilor Unite.⁷⁾

Pentru aplanarea conflictelor sau a neînțelegerilor ce se puteau ivi în interpretarea diverselor puncte din Tratatul de Pace, acesta prevedea anumite instanțe de arbitraj. Prima cale de aplanare era contactul direct între părțile în conflict; în cazul în care nu se ajungea la înțelegere, se apela la arbitrajul misiunilor diplomatice ale celor trei Mari Puteri din țara respectivă, iar dacă nici această cale nu dădea rezultatul scontat, se constituie o comisie formată din membri neutri, numiți de secretarul general al ONU. Cele trei țări refuzând să răspundă la acuzațiile de nerespectare a Tratatului, atitudine încurajată de URSS, care vroia să elimine în această zonă orice influență occidentală și refuza să conlucreze sub pretextul neamestecului în treburile interne, Guvernul american a ținut să precizeze că deși perioada de 18 luni de după intrarea în vigoare a Tratatului expirase (în care termen cele trei Mari Puteri trebuiau să consemneze toate încălcările acestuia de către țările satelite respective), obligațiile ce decurgeau din Tratat rămâneau imprescriptibile.

Din documentele pe care le-am avut la dispoziție reiese clar cât de minuțios a fost pregătită campania pentru lămu-

rirea celorlalte guverne occidentale, englez, canadian, australian, ca și instrucțiunile precise date misiunii permanente americane la ONU. Concomitent, directorul oficiului european, Thompson, a pregătit un plan de acțiune, în vederea exercitării de presiuni pentru ca țările respective să-și respecte obligațiile asumate prin Tratat.

Astfel, la 2 Aprilie 1949, Legația americană din București înaintează Guvernului român o notă în care erau amintite încălcările art. 3, referitor la respectarea drepturilor omului și cerea să se ia măsuri în vederea îndreptării acestor încălcări, cerând totodată să se specifice măsurile ce se vor lua pentru ducerea la îndeplinire a acestor prevederi⁸⁾. Note cu caracter similar au fost înaintate de Marea Britanie și Canada și, mai târziu, de Australia și Noua Zeelandă. Guvernul comunist român respinge în nota sa acuzația de a fi încălcat drepturile omului⁹⁾.

La 15 Mai, Dean Acheson, într-o declarație făcută presei, prezintă o nouă propunere pentru înlăturarea neînțelegerilor ivite în interpretarea și executarea clauzelor Tratatului¹⁰⁾. Propunerea de întâlnire în acest scop fiind respinsă de Guvernul comunist român, se trece la demersurile următoare, în vederea obligării României să-și respecte angajamentele asumate prin Tratat.

Astfel, la 31 Mai 1949, Legația americană din București adresează Guvernului român o notă în care se arată că răspunsul acestuia în privința respectării drepturilor omului este nesatisfăcător și amintește art. 38 din Tratat, care indică procedura de urmat pentru înlăturarea diferendelor. În același timp, se cere celorlalte două țări, Anglia și URSS, să discute aceste încălcări în cadrul unor întruniri.

Secretarul adjunct la Externe, James Webb, face o declarație presei în care afirmă din nou voința americană de a întreprinde tot ce-i va sta în putință pentru a obliga România să-și respecte angajamentele luate prin Tratat¹¹⁾. Lipsa de colaborare și răstălmăcirea unor evenimente, rezultă cât se poate de clar din nota de răspuns sovietică din 11 Iunie 1949, în care se afirmă că România respectase

toate obligațiile rezultând din Tratat și că USA crea situații artificiale, în scopul imixtiunii în treburile interne ale acestei țări¹²⁾ și a exercitării de presiuni politice asupra ei.

Partea americană ia atitudine față de interpretarea sovietică a acestor încălcări și arată că urmărirea respectării obligațiilor asumate nu înseamnă amestec în treburile interne. Acest lucru decurge din legile internaționale, care impun țărilor semnatare să coopereze în vederea înlăturării diferendelor. Guvernul american califică atitudinea URSS drept "obstacol în calea aplicării Tratatului de Pace"¹³⁾. Uniunea Sovietică încearcă să oprească ajungerea acestui caz în fața Națiunilor Unite și, în răspunsul din 19 Iulie 1949, vrea să facă să se acrediteze ideea că măsurile ce-au fost luate erau îndreptate împotriva organizațiilor de tip fascist sau a altor asociații cu aceeași orientare, care, prin activitățile lor puneau în pericol drepturile democratice ale poporului¹⁴⁾.

În acest război al notelor, Americanii încearcă la 1 August să convingă Guvernul comunist român să trimită un reprezentant în comisia care urma să aplaneze această dispută¹⁵⁾. Cum și era de așteptat, Bucureștiul a refuzat să numească la 2 Septembrie un delegat în comisie; în spatele acestui refuz se ascundea faptul că în componența comisiei intra un reprezentant al fiecărei părți în conflict și un reprezentant neutru. Comisia avea dreptul să ia decizii prin majoritate de voturi, care erau definitive și obligatorii,¹⁶⁾ fapt ce nu convenea guvernărilor comuniste.

În fața acestui nou refuz, însăși Dean Acheson ia atitudine, într-o declarație făcută la radio, la 14 Septembrie. Secretarul de Stat declară că acest refuz reprezintă "o nouă ilustrare a totalei desconsiderări a obligațiilor internaționale"¹⁷⁾.

Refuzul Guvernului român de a trimite un reprezentant în comisia de arbitraj propusă de Americani, conform art. 38, are drept urmare un protest energic din partea acestora la 19 Septembrie. Protestul demască procedeul comunistilor care folosesc art. 5 drept paravan juridic "în vederea eliminării

tuturor adversarilor regimului totalitar minoritar și pentru a refuza acordarea de drepturi politice adversarilor regimului". Argumentul invocat, că prin aceste intervenții se încalcă suveranitatea României, este respins întrucât această "suveranitate este de fapt limitată de obligațiile ei internaționale, iar Guvernul român nu poate să-și aroge dreptul de a-și judeca propriile sale acțiuni relative la obligațiile din Tratat. Refuzul continuu al guvernului român de a participa la comisia de arbitraj demonstrează lipsa de bună credință și violarea deliberată a obligațiilor internaționale". Nota se încheie cu atragerea atenției guvernului român asupra faptului că atitudinea recalcitrantă în această problemă nu va afecta determinarea guvernului american de a-și lua toate măsurile pentru a obliga guvernul român să-și îndeplinească obligațiile în conformitate cu Tratatul de Pace"¹⁸⁾.

În această perioadă au loc consultări diplomatice susținute, între diverse capitale occidentale, pentru a se stabili o platformă comună de acțiune față de refuzul continuu al României de a coopera. Astfel, la 20 August, misiunea australiană la ONU propune ca analizarea felului în care sunt respectate drepturile omului în România să fie înscrisă pe agenda de lucru a celei de-a patra Sesiuni ordinare a ONU, ce urma să aibă loc la New York între 20 Septembrie și 10 Decembrie 1949. Reprezentantul american la ONU, Warren R. Austin, înaintează la rândul său, la 20 Septembrie, un raport secretarului general al ONU, asupra măsurilor întreprinse în acest domeniu. În a 224-a ședință a Adunării Generale din 22 Septembrie, se recomandă ca problema respectării drepturilor omului să fie înaintată Comitetului politic ad hoc, spre analiză. În a 7-a ședință a Comitetului politic din 4 Octombrie, Bolivia, Canada și USA prezintă un proiect de rezoluție prin care cer o consultație orientativă din partea Curții internaționale de justiție de la Haga. În luarea sa de cuvânt, delegatul american în comitet, Benjamin V. Cohen, trece în revistă în mod detaliat violările drepturilor omului, precum și efortul american de a opri aceste încălcări.¹⁹⁾

Delegatul sovietic la ONU, A.I. Vâșinski, în a 13-a ședință din 13 Octombrie, încearcă în răspunsul său să arate că "aceste acuzații fac parte din încercarea, din partea puterilor occidentale, de a distruge democrațiile populare din Balcani." (Pravda, 13 Octombrie 1949). Rezoluția este acceptată de Comitetul Politic ad hoc cu 41 de voturi pentru, 5 contra și 9 abțineri. Această rezoluție a fost înaintată Adunării Generale ONU, care a discutat-o în ședințele a 234-a și a 235-a din 21 și 22 Octombrie. În rezoluția adoptată cu 47 de voturi pentru, 5 contra și 7 abțineri, se arată că refuzul de a colabora la analizarea gravelor acuzații cu privire la încălcarea drepturilor omului va fi menținută pe ordinea de zi a viitoarei sesiuni²⁰⁾

Climatul relațiilor dintre USA și România s'a răcit și mai mult, în urma măsurilor luate de Ministrul de Externe român, care a pus un nou obstacol în desfășurarea activității Legației americane din București: personalul care venea să înlocuiască pe cel care pleca, era nevoit să ceară viză. Prin această măsură, guvernării comuniste întârziiau ocuparea posturilor rămase vacante. Tărăgănarea acordării acestor vize a avut drept urmare, la 23 Iunie 1949, consultări în cadrul Departamentului de Stat. La 20 Iulie, R. Schoenfeld, ministrul Statelor Unite în România, are "o conversație lungă și dură" cu Grigore Preoteasa adjunct român la Externe și Ana Toma, secretară generală a Ministerului Afacerilor Externe. Această conversație nedând rezultate, la 31 August are loc o întrevedere cu Ana Pauker, ministrul de Externe, care se soldează cu un eșec.

În raportul său înaintat la Washington, Schoenfeld propune lui Dean Acheson ca această chestiune să fie discutată cu ministrul României în USA, Gheorghe Magheru²¹⁾

La inițiativa Departamentului de Stat, George W. Perkins, subsecretar de Stat la externe, convoacă la 21 Noembrie 1949 pe Magheru la o convorbire pentru a explica poziția americană în chestiunea vizelor; numărul celor care fac parte din personalul Legației este de competența guvernelor respective, accentuând faptul că Guvernul român a creat o situație ce

încalcă practicile internaționale. Magheru a răspuns că Guvernul său consideră că Legația americană are un personal prea numeros și că Guvernul român are dreptul de a acorda viză²²⁾

Președintele Truman, în cursul unei întâlniri cu Dean Acheson la 16 Mai 1949, a sugerat să se țină periodic conferințe ale șefilor misiunilor diplomatice din Estul Europei, în cadrul cărora schimbul de păreri și informații poate avea un efect favorabil asupra politicii americane în țările est-europene. La 19 Septembrie, președintele Truman își dă acordul pentru problemele ce urmau să fie discutate la prima conferință a miniștrilor acreditați în Est, care a avut loc între 24-26 Octombrie 1949 la Londra.

Din concluziile și recomandările acestei conferințe spicuim punctele ce ni se par mai interesante. Problema principală este schisma lui Tito și felul în care trebuie tratată și folosită de diplomația americană; se recomandă să se urmărească "menținerea lui Tito pe linia de plutire", prin aceasta încurajându-se elementele deviaționiste din blocul comunist. În ceea ce privește intențiile Kremlinului față de Iugoslavia, se arată că nu ar exista un pericol de război, ci de subversiune prin mijloace economice sau prin guerilă, sau chiar prin încercările de asasinare a lui Tito. Se exprimă îndoiala că exemplul iugoslav va fi urmat și de alte țări.

Obiectivele prioritare ale politicii americane erau:

- 1.- intensificarea presiunilor pentru ca Uniunea Sovietică să-și retragă trupele în interiorul granițelor sale;
- 2.- încercarea de a se izola elementele staliniste din partidele comuniste din acele țări, de cele nestaliniste, reducându-li se prin aceasta influența;
- 3.- atacarea dogmei staliniste a supunerii necondiționate față de Uniunea Sovietică și încurajarea naționalismului.

Aceste obiective și recomandări se vor găsi²³⁾ și în alte documente din perioada următoare, unde vor apărea și probleme și obiective legate de evoluția politică și prioritățile politice din acel moment.

În ședința Comitetului pentru securitatea națională a USA din 8 Decembrie 1949, se elaborează un document strict secret, intitulat "Politica Statelor Unite față de Statele satelite din Europa de Est", cu numărul NSC 58/2, în care se fixează țelurile americane imediate, în sud-estul Europei: ca obiectiv prioritar, subminarea relațiilor dintre URSS și țările satelite, urmărindu-se prin aceasta slăbirea strânsorii sovietice.

Secretarul adjunct la Externe, James E. Webb, recunoaște că acest obiectiv este foarte greu de atins și că rezultatele obținute în urma măsurilor luate nu sunt întotdeauna vizibile. Experții întruniți cu această ocazie interpretează valul de epurări de comuniști, care a cuprins toate țările satelite, ca un indiciu pentru faptul că leaderii sovietici sunt neliniștiți de perspectiva unei stări de deviaționism, fapt ce atrage după sine o stare de nesiguranță pentru marionetele comuniste, care nu mai sunt stăpâne pe poziția lor. De aceea, se recomandă ca în această atmosferă de suspiciune și de teamă, prima datorie să fie lărgirea unor asemenea fisuri, ce apar în structura de control sovietic, prin mijloace psihologice, economice și altele.²⁴⁾ În perioada imediat următoare, se elaborează noi studii pentru a se găsi mijloacele cele mai adecvate ce urmau să fie folosite pentru atingerea obiectivelor fixate de Consiliul pentru securitatea națională la 8 Decembrie 1949.

În scopul informării opiniei mondiale asupra încălcărilor Tratatului de Pace de către cele trei țări comuniste, Bulgaria, România și Ungaria, la 24 Februarie 1950, Dean Acheson ia poziție printr-o declarație adresată presei, în care, printre altele, arată că "obiectivul urmărit de comuniști este de a rupe aceste popoare de lumea liberă, de a li se răpi orice speranță într-o altă soartă decât aceea ce li se rezervă de actualii conducători, și printr-o avalanșă propagandistică se urmărește lichidarea oricărui semn sau simbol de influență vestică. El ține să remarce că măsurile pe care USA urmează să le ia nu vor fi îndreptate împotriva acestor popoare, ci împotriva guvernelor lor."²⁵⁾

Previziunile conținute în declarația lui Acheson, că guvernele comuniste vor căuta să întrerupă orice contact cu lumea occidentală, se confirmă. Astfel, la 2 Martie 1950, Grigore Preoteasa îl convoacă pe Ministrul american la București, Schoenfeld, cerându-i să închidă Oficiul de informații de la Legația americană din București, sub pretextul că acesta nu este necesar pentru bunul mers al legației și refuzând să înmâneze diplomatului american o notă în acest sens.

În relatarea trimisă la Washington, se subliniază că Preoteasa era foarte nervos și stânjenit, în urma insistenței lui Schoenfeld de a-i da exemple de activitate neconformă uzanțelor din partea vreunui membru al personalului.²⁶⁾

Pentru a evita orice incident, pe de o parte, și pe de altă parte, lipsa oricărei posibilități de presiune eficace în vederea respectării acordurilor internaționale, Legația trebuie să se supună acestei somații și închide Biblioteca americană și anulează prezentarea de filme sau de programe muzicale, ceea ce a fost considerat de guvern ca un semn de slăbiciune. Se iau noi măsuri de intimidare, arestându-se trei angajați de origine română ai Oficiului cultural de informații al Legației.

Departamentul de Stat se simte nevoit să răspundă energic printr-o notă de protest în care această măsură este calificată "drept o măsură teroristă" ce face parte din programul antiamerican, iar arestările au drept scop mărțurisiri care să fie folosite pentru compromiterea Legației americane.

Închiderea Oficiului de informații american a provocat îngrijorare la Washington, iar Acheson personal se ocupă de acest caz, trimițând instrucțiuni precise reprezentantului său la București. El califică demersul lui Preoteasa ca fiind lipsit de practicile elementare ale diplomației și curtoaziei. Argumentul invocat de partea română, că activitatea acestui Oficiu nu constituie o funcție diplomatică normală, pune la îndoială natura exactă a cererilor Guvernului român. Adevăratul motiv al acestei măsuri este im-

piedicarea liberului schimb de informații și stoparea unor relații culturale normale între poporul român și cel american.

Guvernul USA își exprimă surprinderea în fața acestei acțiuni, deoarece consilierii culturali și de presă români din Washington își desfășoară liber și nestânjeniți activitatea, publicând săptămânal un buletin care se bucură de o liberă difuzare, precum și de alte avantaje.

În încheiere, se atrage atenția Guvernului român că dacă această măsură se menține, Guvernul român va fi obligat să pună capăt activității sale culturale și de informare în USA.

La 9 Martie 1950, în răspunsul său adresat lui Acheson, Schoenfeld îl face pe acesta atent că "în acel moment publicitatea asupra arestărilor din România nu era utilă ci, dimpotrivă, putea avea drept urmare o intensificare a represaliilor", arătând că "sistemul luării de ostateci este instrumentul preferat aici, cu efecte groaznice pentru cei arestați și pentru familiile lor"²⁷⁾

În scopul îngrădirii activității normale a Legației americane, guvernul comunist, punând în aplicare avertizările din anul precedent, ia măsuri pentru reducerea personalului Legației. Astfel, la 28 Ianuarie 1950, Ana Pauker îi cere lui Schoenfeld să aducă la cunoștință Guvernului american că Guvernul român își rezervă dreptul de a acorda vize de intrare pentru corpul diplomatic american. În nota de răspuns americană din 14 Martie 1950, se arată că "Guvernul american nu acceptă măsura arbitrară a Guvernului român, care prin intermediul controlului de viză vrea să determine importanța și caracterul Legației din București, această cerere contravenind uzanțelor internaționale". Nota constată că "atitudinea de necooperare și restricțiile impuse Legației au arătat clar că Guvernul român nu este interesat a avea un contact deschis și amical între poporul român și cel american, ci dorește să reducă la minimum relațiile dintre cele două țări. În această notă reapare atitudinea de cedare a Americanilor în fața șantajului comunistilor, care reiese din fraza "Guvernul ame-

rican analizează posibilitatea reducerii personalului său la cca. 30 de persoane" (inclusiv și serviciul atașatilor). Americanii, mergând mai departe pe linia cedării, cer ca "noul personal care-l va înlocui pe cel care pleacă să primească viza necesară în termen de 15 zile"²⁸⁾

La 15 Martie, Schoenfeld îi trimite lui Acheson o scrisoare în care analizează mobilurile politicii comunistilor români, arătând că "restricțiile, șicanele și presiunile au drept scop să împiedice activitatea Legației și să compromită pe membrii personalului, cu practică îndelungată la București. Aceste măsuri au fost intensificate în ultimele luni și se fac mereu eforturi pentru a ni se forța mâna. Pentru viitor nu se întrevade nici o slăbire a tensiunii"²⁹⁾

Evenimentele vin să confirme constatarea de mai sus. Tensiunea a crescut enorm, ceea ce reiese clar din nota din 14 Aprilie a Ministerului de Externe român, prin care acesta justifică închiderea Centrului de informații american prin motivul că acest Centru ar fi desfășurat o activitate de "spionaj, subversiune și propagandă". Paralel cu aceasta, în presa de partid s'a pornit o campanie de denigrare, și aici avem o mostră a limbajului folosit de "culturnicii" de la Scînteia. "Cărțile, presa, filmele și alte manifestări organizate de Oficiul de informații american răspândeau concepții retrograde, propagau discriminări rasiale, conțineau calomnii împotriva țărilor și popoarelor iubitoare de pace și libertate, între care și R.P.R., și ațîțau fătis la război"³⁰⁾ Toată această campanie nu urmărea decât un singur țel, să dea o justificare pentru procesele politice ce vor începe în acel an.

Astfel, la 25 Aprilie, începe procesul intentat grupului format din C. Mugur, Anny Samuelli, Eleonora Bunea-Wied, Liviu Popescu-Nasta, Nora Samuelli, proces care s'a desfășurat după tipicul cunoscut. Acuzații au fost condamnați la pedepse variind între 15 ani și închisoare pe viață, fiind forțați să recunoască că au lucrat pentru servi-

ciul de spionaj american.

Guvernul american ia atitudine față de această înscenare judiciară și, în declarația făcută presei la 3 Mai, după ce respinge acuzațiile că membri ai personalului Legației s'ar fi datat la acțiuni de spionaj, ajunge la concluzia că procesul a avut drept scop discreditarea Misiunii americane din România și intimidarea cetățenilor români, pentru a preveni orice contacte dintre aceștia și personalul Legației³¹⁾.

În urma acestor evenimente, țările occidentale și-au dat seama că pentru a exercita o presiune asupra țărilor comuniste este necesar să-și coordoneze politica și, în acest scop, au loc o serie de întrevederi, la început bilaterale, urmate apoi de conferința celor trei miniștri de Externe la Londra, între 11 și 13 Mai 1950. Obiectivele politicii americane sunt cuprinse într'un document datat 11 Aprilie, care urma să servească drept bază de discuție. Documentul recunoaște că posibilitatea pentru lumea liberă de a influența mersul evenimentelor din aceste țări este foarte redusă și că este foarte greu să se găsească mijloace eficiente pentru urmărirea și atingerea obiectivelor Occidentului. Totuși, ar exista unele mijloace de acțiune, cum ar fi: 1. menținerea reprezentanțelor diplomatice în aceste țări, în ciuda provocărilor și presiunilor, deoarece prin ele se pot obține informații prețioase și se demonstrează popoarelor din aceste țări că ele n'au fost abandonate puterii sovietice; prin aceasta ele au posibilitatea de a fi prezente în cazul unor evenimente neașteptate (de exemplu cazul Tito); 2. necesitatea intensificării activității de propagandă, cu ajutorul emisiunilor radiofonice și prin folosirea forului ONU, pentru a se demonstra lumii că aceste țări sunt lipsite de independență, iar popoarele lor nu se bucură de drepturile elementare ale omului; 3. necesitatea sprijinirii organizațiilor din exil, deși acestora nu li se poate acorda un statut oficial³²⁾. În acest timp, Guvernul român reia cu și mai mare

intensitate încercările de a anula capacitatea de acțiune a Legației americane și, la 13 Mai cere reducerea personalului Legației de la 53 la 10 persoane, tot pe motivul activităților dușmănoase duse de membrii ei. În fața acestei situații, se încearcă prin diverse consfătuiri să se remedieze situația, însă relațiile româno-americane se deteriorează din ce în ce, până în luna Iunie 1950, când izbucnește războiul din Coreea - o nouă fază a confruntării între cele două blocuri, care are repercusiuni și asupra relațiilor dintre USA și România.

Din scurta perioadă studiată se poate constata o intensificare a interesului USA față de evenimentele ce au loc în Europa de Est. Această intensificare se manifestă prin elaborarea de studii detaliate asupra evenimentelor politice, economice și sociale ce se desfășoară în această zonă. Interesul față de România și găsește ilustrarea în analiza specială din Ianuarie 1949. Toate aceste materiale nu se opresc la simple constatări, ci se încearcă să se elaboreze obiectivele politice care trebuie atinse în viitorul apropiat sau mai îndepărtat, în scopul readucerii acestor țări în rândurile popoarelor democratice.

Studiul atent al acestor materiale arată o cunoaștere destul de exactă a situației din România (orientările diferitelor partide politice, poziția Bisericii ortodoxe și a diverselor grupări etnice etc.); ele conțin însă și aprecieri greșite în ceea ce privește posibilitățile de a influența desfășurarea evenimentelor din această țară. Supraestimarea rolului ce l-ar fi putut juca controlul aplicării Tratatului de pace cu România, ca o pârghie coercitivă asupra guvernanților comuniști, s'a dovedit iluzorie, deoarece s'a plecat de la premiza falsă că România va interpreta și aplica prevederile din Tratat în felul cum le-ar fi aplicat un guvern cu adevărat democratic. Această evaluare greșită a avut drept urmare o blocare sau, putem spune, chiar o anulare a dreptului de codecizie în acest

domeniu.

Nu se poate nega însă faptul că s'au făcut eforturi susținute pe plan diplomatic și propagandistic pentru a se atenua într-o oarecare măsură efectele incapacității politicii americane de a reacționa cu eficacitate. Politica americană de defensivă (păstrarea legăturilor diplomatice, culturale și umane) se găsea într-o fază deosebit de critică, din cauza campaniei propagandistice deslănțuite împotriva a tot ce era occidental și a teroarei politice, devenită politică de stat (procesele politice care se țineau lanț), elemente care au îngreunat și mai mult sarcina diplomației americane. Toate eșecurile din această perioadă nu sunt decât o urmare a concesiilor făcute Sovieticilor de diplomația americană în cursul conferințelor de la Teheran, Yalta și Potsdam, când necesitățile momentului - înfrângerea totală a Germaniei și a aliaților ei - au prevalat față de viitorul și interesele popoarelor ce urmau a fi eliberate

+ + +

Referințe Bibliografice

1. Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers - 1949 - Eastern Europe; the Soviet Union, volume V; p.519-535.
(de aci = Foreign ...)
2. Foreign ..., 1949, vol.V, p.519.
3. Foreign..., 1949, vol.V, p.535.
4. Foreign ..., 1949, vol.V, p.537-541.
5. Foreign ..., 1949, vol.V, p.538.
6. Foreign ..., 1949, vol.V, p.539.
7. Department of State Bulletin, March 26, 1949, p.391.
(de aci = Dept. State...)
8. Dept. State... April, 10, 1949, p.450-453.
9. Dept. State... June, 12, 1949, p.758-759.
10. Dept. State... May, 15, 1949, p.611.

11. Dept. State ..., June, 12, 1949, p.759-760.
12. Foreign ..., 1949, vol.V, p.250-251.
13. Foreign ..., 1949, vol.V, p.253.
14. Foreign ..., 1949, vol.V, p.259.
15. Dept. State ..., August, 15, 1949, p.238.
16. Foreign ..., 1949, vol.V, p.260.
17. Dept. State ..., Sept., 26, 1949, p.456.
18. Dept. State ..., October, 3, 1949, p.514-515.
19. Dept. State ..., October, 24, 1949, p.617-624.
20. Dept. State ..., November, 7, 1949, p.692-693.
21. Foreign ..., 1949, vol.V, p.543, nota 2.
22. Foreign ..., 1949, vol.V, p.543-544.
23. Foreign ..., 1949, vol.V, p.29-35.
24. Foreign ..., 1949, vol.V, p.42-53.
25. Dept. State ..., March, 6, 1950, p.377-378.
26. Foreign ..., 1950, vol.IV, p.1053.
27. Foreign ..., 1950, vol.IV, p.1055.
28. Foreign ..., 1950, vol.IV, p.1055-1056.
29. Foreign ..., 1950, vol.IV, p.1058.
30. Scînteia, nr.1710 din 15 Aprilie 1950.
31. Dept. State ..., May, 15, 1950, p.755.
32. Foreign ..., 1950, vol.IV, p.30-31.

1. El mundo se divide en dos bloques: el bloque occidental, liderado por Estados Unidos, y el bloque oriental, liderado por la Unión Soviética. Estados Unidos debe mantener la libertad y la democracia en el mundo occidental, y oponerse a la expansión del comunismo en el mundo oriental.

2. Estados Unidos debe apoyar a los países que están luchando contra el comunismo, como China, Corea del Sur, Vietnam del Sur, y Taiwán. Estados Unidos debe proporcionarles asistencia económica y militar.

3. Estados Unidos debe mantener una fuerte presencia militar en Europa Occidental, Asia Occidental y el Mediterráneo. Estados Unidos debe ser capaz de derrotar a la Unión Soviética en caso de una guerra nuclear.

4. Estados Unidos debe promover la cooperación económica entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Económica y el Desarrollo (OCDE).

5. Estados Unidos debe promover la cooperación cultural entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Cultural y el Desarrollo (OCCD).

6. Estados Unidos debe promover la cooperación científica y tecnológica entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Científica y Tecnológica (OCCST).

7. Estados Unidos debe promover la cooperación ambiental entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Ambiental y el Desarrollo (OCCAD).

8. Estados Unidos debe promover la cooperación en el espacio exterior entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Espacial y el Desarrollo (OCCSD).

9. Estados Unidos debe promover la cooperación en el mar entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Marítima y el Desarrollo (OCCMD).

10. Estados Unidos debe promover la cooperación en el medio ambiente entre los países del mundo occidental. Estados Unidos debe liderar la creación de una Organización para la Cooperación Ambiental y el Desarrollo (OCCAD).

ISBN 3-925132-23-6 Buletinul Bibliotecii Române XIII (XVII)